

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI : 939

RENAN MÜDAFAANAMESİ

NAMIK KEMAL

KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI YAYINLARI: 939

NAMIK KEMAL

RENAN MÜDÂFAANÂMESİ

Hazırlayan

Doç. Dr. Abdurrahman KÜÇÜK

1000 TEMEL ESER DİZİSİ : 141

Kapak Düzeni : Dr. Ahmet SINAV

ISBN 975-17-0180-5

© Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1988

Onay : 2.5.1988 tarih ve 928.1-1648 sayı.

Birinci Baskı

Baskı Sayısı : 5.000

Gençlik Matbaası - İSTANBUL

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	V
GİRİŞ	1
A. GENEL HATLARIYLA HİRİSTİYAN VE İSLÂM DÜNYASINDA DİN ve İLİM	
I a). Hıristiyanlık ve İlim	1
b). XIX. Yüzyıldaki Fikir Hareketleri ve Ernest Renan	12
ba). XIX. Yüzyıldaki Fikir Hareketleri	12
bb). Ernest Renan'ın Hayatı, İlim ve Din Hakkındaki Görüşleri	21
II a). İslâm ve İlim	32
b). Namık Kemal ve İslâm	42
ba). Namık Kemal'in Hayatı	42
bb). Namık Kemal'in Dinî Yönü ve İslâmî Anlayışı	49
B. İSLÂM VE İLİM (Ernest Renan)	67
RENAN MÜDAFÂANÂMESİ	84

ÖNSÖZ

XIX. yüzyılın ikinci yarısı bazı yeni tezlerin ortaya atıldığı dönemdir. Bu dönemde, yeni tezler ortaya atmak, bunları savunmak ve "reddiye" yazmak bir modaydı. Ortaçağ'dan beri, Hristiyan Batı'da, din-kilise ve ilim çatışması devam etmekteydi. 1789 Fransız ihtilâli ile ilim Kiliseye galip gelmişti. Bu geçici üstünlüğün verdiği sarhoşluk içinde, ilmi din yerine kaim kılma eğilimi bulunmaktaydı veya "insanlık dini", "pozitivizm" gibi yeni dinler icat edilmekteydi. Bu arada, Auguste Comte'un sistemleştirdiği "pozitivizm" yanında, Darwin'in evrim nazariyesi ve buna bağlı olarak dinin, insanın, kainatın menşeiini başka tezlere bağlama, dinlere saldırma eğilimi hâkim unsurlardandı. İşte bu dönemde Renan, yüzyıllardan beri birikmiş bir düşünce akımının temsilcisi olarak ortaya çıkmıştır.

Renan, yüzyılın modasına uyarak, Hristiyanlığı aklileştirmeye çalışırken İslâm'a saldırmaktan da geri kalmadı. Hristiyanlıkta, kilisede varolan şeyi İslâm'da da var zanneden bir zihniyetle, 29 Mart 1883'te Paris'te, bir konferans verdi. Konferansın konusu "L'İslamisme et La Science"dır (İslâm ve İlim). Bu konferansında, özellikle, İslâm'ın ilme ve gelişmeye engel olduğunu savundu ve Müslümanlar'ın kafalarının "demir bir çember" ile kuşatıldığından zihinlerinin gerçeklere kapalı olduğunu ileri sürdü. Bu konferans, makale ve arkasından kitapçık şeklinde neşredildi.

Bu konferansın muhtevasına, Cemaleddin Afganî bir tavih, Petersburg İmamı Ataullah Bâyezîdof, İbnu'r-Reşad Ali Ferruh, Celal Nuri ve Namık Kemal de birer reddiye yazmışlardır.

Namık Kemal'in reddiyesi "Renan Müdâfaanâmesi" başlığını taşımaktadır. Renan'a verilen cevaplar, aslında, pek yeterli sayılamaz. Fakat, o günün Türk aydınının dinî ve millî hassasiyetini, Batı'ya ve onların Türkler hakkındaki fikirlerine karşı, göstermesi bakımından önem taşımaktadır. Namık Kemal, elinde fazla kaynak bulunmaması sebebiyle, özellikle, Renan'ın ifadelerinden hareketle onun görüşlerini çürütme yolunu seçmiştir.

Bu müdâfaanâme, Namık Kemal Külliyyâtı'nın birinci tertibinin ilk sayısını teşkil etmiştir. Renan Müdâfaanâmesi, o güne kadar hiç yayınlanmamıştır. İlk baskısı, 1908 (1326)'de küçük boy olarak 56 sahife halinde Osmanlıca basılmıştır. Bu orijinal nüshanın baş tarafında şu ifadeler yer almaktadır (sadeleştirilmiş): "Fransa Akademisi üyelerinden ölmüş bulunan Ernest Renan tarafından İslâm'ın gûya gelişmeyi yokedici ve ilmi engelleyici olduğunu ileri sürdüğü konferansa karşı kesin delillere dayanan bir reddiyedir. Bu reddiye şanı yüce İslâm'ı, şer'i ve mantikî aydınlatıcı delillerle hakıyla yüceltmektedir".

Namık Kemal'in "Renan Müdâfaanâmesi", 1962 yılında, Ord. Prof. M. Fuad Köprülü tarafından sonuna bir lûgatçe eklenerek aynen Lâtin harfleriyle neşredilmiştir. Sonuna "Lûgatçe" eklenmiş olsa da, Namık Kemal'in ifadeleri aynen muhafaza edildiği için yeni nesillerin ondan istifadesini zorlaştırmaktadır. Bu eserin daha faydalı hale getirilmesi için Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından sadeleştirilerek ve bazı ilâvelerle hazırlanması istenmiştir.

Biz, istenen bu eseri hazırlarken, Namık Kemal Külliyyâtı serisinden 1326 (1908)'da çıkmış olan nüshayı esas aldık ve Fuad Köprülü'nün Lâtin harfleriyle neşrettiği nüsha ile de karşılaştırmak, bazı yerlerine

dipnotlar ekleyerek sadeleştirdik. Eklediğimiz dipnotları, eserin kendi dipnotlarından ayırmak için, "Haz." işaretiyle belirttik. Namık Kemal'in reddiyesinin daha iyi anlaşılabilmesi için bir "Giriş" bölümü ilâve etmeyi uygun bulduk. Giriş: «Genel Hatlarıyla Hristiyan ve İslâm Dünyasında Din ve İlin» ve Renan'ın "İslâm ve İlim" adlı eserinin tercümesi olmak üzere iki kısımdır. İlk kısımda, Hristiyanlık ve İslâm'da ilim anlayışını, o yüzyılın fikir hareketlerini, Renan ve Namık Kemal'in hayat ve fikirlerini; ikinci kısımda da, Namık Kemal'in eserini daha iyi anlaşılmasını sağlamak gayesiyle, Renan'ın "L'İslamisme et La Science" Paris'te 1883 yılında basılmış Fransızca 24 sayifelik kitapçığının tercümesini vermeyi gerekli gördük. Bu tercümeyi yaptıktan sonra, Renan'ın Ziya İhsan tarafından tercüme edilmiş olan "Nutuklar ve Konferanslar" adıyla neşredilen kitabı içinde yeralan makalenin tercümesiyle de, herhangi bir yanlış anlamaya fırsat vermemek için, karşılaştırdık. Fakat, kendi tercümemizi esas aldık. Bundan sonra kitabın konusu olan Namık Kemal'in Renan Müdâfaanâmesi'ni sadeleştirilmiş şekliyle verdik.

Ankara, 15 Şubat 1988

Doç. Dr. Abdurrahman KÜÇÜK

GİRİŞ

A. GENEL HATLARI İLE HİRİSTİYAN VE İSLÂM DÜNYASINDA DİN VE İLİM

I a). Hristiyanlık ve İlim:

Hristiyanlık öncesi yüzyıllardan Ortaçağ'ın başlarına kadar din, felsefe, ilim içiçe bir durum göstermektedir (1). Hz. İsa'dan sonraki III. yüzyılın sonlarına doğru ilmi bakımdan bir boşluk meydana gelmiştir. Bu boşluk, Hz. İsa adına verilen derslerle, vaazlarla doldurulmaya çalışılmıştır. Kilise babaları, yetkilileri, Hristiyanlık inançlarını derleyip yazmakla meşgul olmuşlardır (2). Hristiyanlar ise, "Kiyamet"in, "Tanrı Saltanatı"nın çok yakın olduğu, yiyecek, giyecek ve benzeri dünyevi şeyler için endişe etmemek gerektiği şeklinde "Kutsal Kitap'ta (Yeni Ahit) yer alan ifadelerden dolayı (3), her şeyi bir tarafa bırakıp, "Öbür Dünya"ya hazırlık yapmakla uğraşmışlardır. Yine Yeni Ahit'te sevginin esas, bilginin kibir verici olduğu (4), İsa'nın bilginleri hoş görmediği (5) için de ilim ve bilginler Hristiyanlarca makbul sayılmamıştır.

1. M. Şemseddin (Günaltay), Tarih-i Edyân, İstanbul-1919, 8.

2. A. Adnan Adivar, Tarih Boyunca İlim ve Din, İstanbul-1969, 84-98.

3. Matta, III/2, IV/17, VI/19-34, X/7, XII/28, XIII/24-50; Markos, I/15; Luka, VI/20-30, XI/9-20.

4. Romalılara, XII/9-10; I. Korintoslulara, VIII/I-4.

5. Matta XI/25-26, XXIII/12-19; Luka, X/21, XI/44-46; I. Korintoslulara, III/18-21.

Yeni Ahit'te yeralan bu ifadeler, Kilise ve mensuplarını, dünya hadiseleriyle ilgilenmenin kendilerine hiçbir fayda sağlamayacağı inancıyla, "Öbür dünya"yı garanti etmeye sevketmiştir. Bu âhireti garanti etme anlayışı dünyayı ihmale, unutmaya yolaçmıştır. Kilise ve Kilise Babaları, bir yandan bunu teşvik etmiş; diğer yandan, tabiat ilimlerinin insana ne lüzümü, ne de faydası olduğu üzerinde durmuştur. Bundan dolayı, Hristiyan düşüncesi, ilmi faaliyetlere karşı olmuş ve hatta, o dönemlerde , ilim, Hristiyanların savaş açtığı putperestlikle bir tutulmuştur. O dönemin ilim ve bilgisini içinde toplayan İskenderiye Kütüphanesi'nin bir kısmının, 390 yılında, piskopos Theophilos tarafından yaktırılması bu anlayışın bir neticesi olarak görülmüştür. Hristiyanlık halk arasında yayıldıkça, ilme karşı alınan bu tavır daha büyük bir şiddet ve dehşete dönüşmüştür. 415 yılı dolaylarında da astronom Theophilus'un kızı, matematikçi Hypatia (370-415), başpiskopos Kyril'in kışkırtmasıyla, halk tarafından linç edilmiştir (6). Kilise tek otoritedir. Bu otorite hilâfına herhangi bir kimsenin ilim adına bir şey söylemeye cesaret etmesi imkânsızdır. İlim, Kitab-ı Mukaddes'in bazı bölümlerinin aydınlatılmasında, Kilise Babaları'nın görüşlerini desteklenmesinde kullanılmaktadır. Ortada inanılacak tek gerçek; Kutsal Kitab'ın sözleri ve bunlar üzerine yapılan yorumlardır.

VI. yüzyıldan başlayıp XXI. yüzyıla kadar devam eden ve "Karanlık Devir" (7) olarak adlandırılan bu dönemde, ilmin son ışıkları da sönmektedir. 529 yılında, imparator Justinianus, Yunan Akademisi'ni ka-

6. A. Adnan Adıvar, a.g.e. 98-99; W. Barthold, İslâm Medeniyeti Tarihi, Başlangıç, İlah ve Düzeltmeler Fuad Köprülü, Ankara-1973, 10

7. Barthold, Bizans edebiyatı ve Hristiyanlık için en karanlık devir olarak VII. yüzyılın başından IX. yüzyılın ortasına kadar olanı dönemi gösteriyor (İslâm Medeniyeti Tarihi, 13).

patmış ve filozof, matematikçi olan son profesörü de diğer arkadaşlarıyla birlikte Pers İmparatoru Nuşirevan'a sığınmıştır (8).

Bütün yetkileri elinde toplamış olan Kilise, İlim ve düşünceyi baskı altında tutarken, Doğu'da, ilim ve düşünceyi teşvik eden İslâm doğmakta, yayılmaktadır. İslâm'ın ortaya çıkmasına kadar Araplar'ın ilim namına bir şeyleri bulunmamaktadır. İslâm'ın ilk devirlerinde de Müslümanlar, putperest kültürden kalma izleri silmeye, İslâm'ı tam olarak yerleştirmeye uğraştıkları için ilmi faaliyetler bir müddet askıya alınmış; İslâm imanı yerleştirilmeden başka şeylerle uğraşmaya geçilmemiştir. Emeviler devrinde de büyük bir canlılık görülmemesine rağmen, ilmi faaliyetler Abbasiler döneminde artmıştır. Mansur ve Me'mun zamanında ilim ve felsefe çalışmaları hızlanmış, Me'mun, Bağdat'ta, Beytu'l Hikme'yi kurarak çeşitli tercüme ve incelemeleri yaptırmıştır (9). Arkasından Daru'l Ulûm, XI. yüzyılda Türk hükümdarı Alp Arslan'ın veziri Nizamu'l Mülk tarafından açılan Nizamiye medreselerinde ilmi faaliyetler büyük bir sevkle sürdürülmüştür (10). Çeşitli sahalarda, Müslüman Türk, Arap ve diğer milletlerden çok sayıda bilgin şöhere ulaşmıştır (11).

İslâm Dünyası'nda ilim ve felsefe devam ederken, Hristiyan Dünyası'nda, Batı'da öğretim ancak manastırlarda papazlar tarafından yapılmakta; aritmetik ve

8.Barthold, 13; Adıvar, 99-100; T. J.de Boer, İslâm'da Felsefe Tarihi, Notlar ekleyerek Çev. Dr. Yaşar Kutluay, Ank. 1960, 14; Prof. Dr. S. Hayri Bolay, "Bizanslı Alimlerin İstanbul'dan Kaçmaları ve Rönesansı Başlatmaları Meselesi", İlahiyat Fakültesi Dergisi, Ankara-1986, XXVIII/136.

9.Kâtib Çelebi, Keşf el-Zunun, İst. 1971, 1/32-35.

10.Adıvar, 107; İbrahim Kafesoğlu, "Nizâm-ül-Mülk", İslâm Ans. IX/332; de Boer, 8.

11.Bkz. Adıvar, 107-120; Mehmet Bayraktar, İslâm'da Bilim ve Teknoloji Tarihi, Ankara- 1985.

astronomi sadece "paskalya" gününü hesap etmek için öğretilmektedir. Ancak papalar, ilimlerden istediklerini yasaklayabilmektedir. O dönemde üzerinde en fazla durulan ve fikir yürütülen konular, kilisenin kabul ettiği dogmalar olmaktadır. Kilisenin kabul ettiği dogmalar, Aristo ve Eflatun'un eserleri çerçevesinde tartışılabilir. Fransa'da Berengarius (998-1088), İsa'nın şarap ve ekmeğe dönüşmesine karşı bir tavır almıştır. XII. yüzyılda, Pierre Abelard, "Üç bir, bir üç (Teslis)" inancını akla uydurmaya çalışmış; "Teslis"i, bir olan Tanrı'nın üç muhtelif görüşünden ibaret olduğunu savunmuş ve "şüpheli hakikatı araştırmak için bir yoldur" sözüyle Ortaçağ'ın dogmatik sistemini kırarak ilk adımını atmıştır. Bu ikisi de, sahip oldukları düşüncelerinden dolayı, mahkûm edilmişlerdir (12).

İslâm ilim ve felsefesi, IX-XI. yüzyıllar arasında olgunlaşmış; XII. yüzyıldan başlayarak Sicilya ve Endülüs yolundan Batı'ya geçmeye başlamıştır. Batı'da Arapça eserlerin tercüme edilmesi devri açılmıştır. Ortaçağ'da, Batı'da, ilmi ve akli düşünce yolunun açılması Müslüman ülkelerle temas neticesinde olmuştur. Farabî, İbni Sina, Gazalî, İbni Rüşd'ün Hristiyan düşünürler üzerinde büyük etkileri görülmüştür (13). Bu Müslüman düşünürlerin eserleri ve felsefeleriyle karışık olarak gelen Aristo felsefesi, o zaman Batı'da yükseköğretime hâkim olan papazlar arasında korku uyandırmıştır. Bu korku neticesinde Papalık felsefeyi yasaklamış; 1210'da, Paris'te toplanan bir meclis, Aristo ve İbni Rüşd'ün eserlerini öğretimden kaldırılma kararı almıştır. Ancak, 16

12. Albert Bayet, *Dine Karşı Düşünce Tarihi*, Çev. Cemal Süreya, İst. 1970, sf. 57-59; Marquerite-Marie Thiollier, *Dictionnaire des Religions*, Belgique-1982, sf. 6; Adivar, 135-136.

13. Bkz. Aimé Forest, *Saint Thomas d'Aquin*, Paris-1923, sf. 5-7; İsmaili Hakkı İzmirli, *İslâm Mütefekkiri ile Garp Mütefekkiri Arasında Mukayese*, Sad. S. Hayri Bolay, Ankara. 1973, 9; Ord. Prof. Hilmi Ziya Ülken, *İslâm Felsefesi*, (2. bas) Ankara, sf. 304-332.

yıl sonra, yeniden Paris üniversitelerinde okutulmasına başlanmıştır. İbni Sina'nın tesirinde kalmış olan Albertus Magnus (1206-1280), Aristo felsefesini İslâm felsefesi zihniyetiyle anlamış ve yorumlamıştır. İslâm felsefe ve ilim anlayışı, Albertus vasıtasıyla bir çok Batı Ortaçağ filozofunu etkilemiştir. Bu Müslüman bilginlerin tesirinde kalan Hristiyan düşünürler, Kilise ile karşı karşıya gelmiş ve büyük zulüm görmüşlerdir (14).

Albertus Magnus'un talebesi olan Saint Thomas d'Aquin (1226-1274), Aristo felsefesiyle Hristiyanlığı uzlaştıran felsefesini ortaya koyarak hocasının ilmi görüşlerinden uzaklaşmıştır. Saint Thomas Tanrı ile dünya, akıl ile iman, ilâhiyat ile felsefe arasındaki münasebet ve uyum olduğunu ortaya koymaya çalışmıştır. Saint Thomas'ın felsefi görüşü Kilisece de benimsenmiş ve Kilise'nin resmi doktrini haline gelmiştir. Saint Thomas'dan sonra Aristo felsefesi ve ilmine itiraz, Hristiyanlığa itiraz etmekle bir sayılmaya başlanmıştır (15).

Aynı yüzyılda, papaz olan Roger Bacon, Arapça eserlerin tercümelerinin tesirinde kalarak, Hristiyanlığın gelişmesi için gayret göstermiş ve serbest fikirler ileri sürmüştür. Bu düşünceleri yanlış anlaşılmış, zulüm ve ızdırıp görmüştür. XIV. yüzyılda William, Kilise dogmalarının akla uymadığını ortaya koymuş, Papa'nın kudret ve nüfuzuna karşı isyan etmiştir. Yaptığı savunması dinsizliğe delil kabul edilerek hapsedilmiştir (16).

14. Ülken, a. g. e, 314-316; Macit Gökberk, Felsefe Tarihi, Ankara- 1974, 177, 182-184; Adıvar, 136-140.

15. Aimé Forest, Saint Thomas d' Aquin, Paris- 1923, sf. 5-23, 63-83. vd. ; Gouluen Madec, «Thomas d'Aquin», Dictionnaire des Religions, Paris-1983, 1700.

16. Macit Gökberk, Felsefe Tarihi, Ankara- 1974, sf. 182-184; Adnan Adıvar, 138-140.

Kilise, özellikle Katolik Kilisesi, çeşitli yollardan düşünme hürriyetini kısıtlamaya çalışmış ve sapıklık olarak adlandırılan fikirleri mahkûm etmiştir. Kurulmuş olan Engizisyon mahkemeleri, suçlu görülenlerin itiraf etmelerini sağlamak için, işkence tezgahlarına, darağaçlarına, ateşe baş vurmuştur (17). Kilisenin düşüncesi, ilmi engelleyen tutumuna karşı, otoriteyi sarsıcı mahiyette görüşler ileri sürülmeye başlanmıştır. Kilise, öğretilerine ters gelen görüş ve düşünceleri yasaklıyor, sahiplerini Engizisyonunda cezalandırıyordu. Ortaçağ'da Batı Dünyası'nda tam bir cehalet ve gerilik hâkimdi. Buna karşı İslâm Dünyası'nda gelişme, ilerleme ve düşünce serbestliği vardı; ilim teşvik ediliyordu.

İslâmî eserlerin Batı'ya geçmesi ve Haçlı seferleriyle Türkler'le, dolayısıyla Müslüman dünya ile temas, Batılıların düşünce sistemlerini altüst etmiştir. Bu durumda, düşünen Hristiyanlar, Kilise'ye, onların takdim ettikleri Hristiyanlığa karşı cephe almaya başlamış ve ruhban sınıfının tahakkümünden kurtulmaya çalışmışlardı. Böylece çatışma çıkmıştır.

Bu çatışma önce Kilise içinde başlamış ve Reform hareketini ortaya çıkarmıştır. Almanya'da M. Luther, Wittenberg Kilisesi kapısına 95 maddelik tezini asarak hareketini başlatmıştır. İsviçre'de Zwingli, arkasından Fransa'da Calvin aynı görüşlerle ortaya çıkmıştır. Bunlar, Papa'nın yanılmaz otorite olduğunu reddediyor, Kutsal Kitabı tek otorite olarak kabul ediyorlardı. İncil'i bilen herkesin otorite olduğunu savunuyorlardı. Kutsal Kitab'ın her dile çevrilmesi gerektiğini savunuyorlardı. Bunlarla başlayan Protestanlık hareketi, Katolik iskolastiğini reddetmekle beraber yeni bir iskolastiğe yol açmıştır. Onlar da doğrunun ancak ilâhî vahiyle bulunabileceğini ve bunun da İncil'de olduğuna inanıyorlardı

17.-Albert Bayet, a.g.e, 56-59.

(18). Başlangıçta ilim ve felsefeye serbestlik verecek gibi görünen Protestanlık, ilim ve serbest düşünce yolunu açmaya pek taraftar olmamıştır. Calvin, Hristiyanlık inançlarını kendisi gibi anlamadığı için, 1553'te, Michel Servetius adındaki ilâhiyatçı bir hekimi hafif ateşte yaktırmıştır (19). Ancak, belirtmek gerekir ki, Hristiyanlık Reformdan güçlenerek çıkmıştır. Şayet Protestanlık hareketi doğmasaydı, düşünen insanlar ya Müslüman olurlardı veya tamamen dini reddederlerdi. Protestanlık yeni bir Hristiyanlık anlayışına yol açmış, en azından bir ümit kapısı olmuştur. Katoliklikte aradıklarını bulamayanlar ümit içinde Protestanlığa yönelmişlerdi. Bu, İslâm'ı kabul etmeyi, İslâm'a kaymayı önleyen bir tedbir olarak da düşünülebilir. Bununla beraber, yüzyılların geçmesiyle Reform'un hür düşünceye yaradığı, Protestanlığın açtığı kapıyı aralayanların çıktığı; ilmi düşünce, serbest düşünce yolundaki faaliyetlerin artmaya başladığı görülmektedir.

C. Colomb, Macellen'in dünyanın yuvarlak olduğu; Kopernic, Galilée'nin dünyanın döndüğü şeklindeki tezleri Kitab-ı Mukaddes'e aykırı bulunmuş ve Kilise'nin coğrafi görüşünü alt-üst etmiştir. Kopernic sistemine taraftar olduğu için Giordano Bruho (1548-1600), tarafdarlığının cezasını canıyla ödemiştir (20). Galilée, İngizyon'da mahkum edilmiş, dünyanın döndüğü ve güneşin hareketsiz olduğu görüşü Kutsal Kitab'a aykırı ve zararlı bulunmuş; görüşünden vazgeçmesi istenmiştir. Galilée de, 22 Haziran 1633'de, bu görüşünün yanlış olduğunu, vazgeçtiğini itiraf etmiştir. Buna rağmen Galilée, başkalarına ibret olsun diye, üç sene boyunca hafta-

18. Bkz. Thiollier, 53-55, 224-226, 384; Dictionnaire des Religions, 224-225, 979-981, 1806-1808.

19. Thiollier, 54; Maurice Carrez, "Calvin", Dictionnaire des Religions, 224-225; Bayet, 68-69.

20. Adivar, 148-149, 164-172; Bayet, 80; Bertrand Russell, Bilim ve Din, Çev. Hilmi Yavuz, İst. 1972, sf. 16-43.

da bir defa yedi tevbe mezmurunu okumaya, dostlarıyla görüşmemeye, fikirlerini başkalarına öğretmemeye mahkûm edilmiştir (21). Bu tarihten sonra Kopernic'in eserleri ve Kepler'in Kopernic'in eserlerinden yaptığı özetler hep yasaklanmış ve bu eserlerin tamamı "Kitab-ı Mukaddes'e muhalif inançlar" kaydıyla yasak kitaplar listesine dahil edilmiştir. (22).

XVII. yüzyılda, felsefe de olduğu kadar ilimde de etkili olan F. Bacon ve Descartes olmuştur. Bacon, felsefe ile ilâhiyatı; René Descartes de ruhla maddeyi birbirinden ayırmış ve tam bir dualizm kurmuştur. Onun felsefesinin temelini "Methodik şüphe" teşkil etmiştir. "Düşünüyorum, o halde varım" onun en meşhur sözü olmuştur. Descartes'in çağdaşı, Gassendi, Spinoza, Newton yeni düşünce ve fikirlerle onları takip etmiştir. Gassendi, Kopernic sistemini methetmesi; Spinoza, Kitab-ı Mukaddes'in diğer tabiat kitapları gibi incelenmesi gerektiğini, ona sonradan birbiriyle çelişen ilâveler yapıldığını ve aklı Kutsal Kitab'ın otoritesi altına sokmamak lâzım geldiğini savunmuştur. Bu düşüncelerinden dolayı Kilise ve Sinagogların hücumlarına uğramış, eserleri yasaklanmıştır. Kopernic-Galilée-Newton sistemi papalığın kara listesine dahil edilmiştir (23).

Bu görüş ve düşünceler, Batı'da, "Büyük Yüzyıl" diye adlandırılan XVIII. yüzyılı; hür düşünce açısından önemli sayılan bir yüzyılı başlatıyor (24). Bu yüzyıla "Aydınlanma Çağı" adı veriliyor. Aydınlanma, insanın düşünme ve değerlendirmede din ve geleneklere bağlı

21. Camille Flammarion, *Astronomie Populaire*, Paris 1911, "Abjuration de Galilée" (Kitabın sonuna ilâve).

22. Adıvar, 180; Bayet, 83.

23. Gökberk, 268-288, 301-305; Adıvar, 190-192, 211, 216, 223-225

24. Bayet 90.

kalmaktan kurtulup kendi aklı ile hayatını aydınlatmaya girişmesi olarak değerlendiriliyor. Bu çağ, aklın öne geçtiği, insanın hayatına aklın öncülüğünde düzen verdiği bir dönemdir (25).

Aydınlanmanın din anlayışı "akıl dini"dir, "tabii din"dir. "Akıl dini" akılla bulunmuş olan, aklın benimsediği, kabul ettiği; "tabii din" ise her türlü dış şekil ve geleneklerden (tarihten) bağımsız olarak insanın tabiatında yerleşik inançlardan kurulmuş olan dindir. Aydınlamacılar arasında bir kısmı, vahiy dini olan Hristiyanlıkla akıl dinini uzlaştırmaya ve "gerçek Hristiyanlığın" akla uygun olduğunu göstermeye çalışır. Bir kısmı da "tarihi din" ile tamamen ilgisini keserek yegâne din olarak "akıl dini"ni kabul ediyor. Aydınlamacılar arasında Locke ile Wolff, vahyin aklın üstünde, fakat akla uygun olduğunu savunurken; John Toland, Hristiyanlığı her türlü sırlardan arındırarak, bütünüyle "akıl dini" haline getirmeye, rahibi bilim olacak "tabii din" kültürünün taslağını çizmeye çalışır. Ayrıca o, Hristiyanlık sırlı yönlerinden temizlenirse, geri kalan esaslarının akla uygun olacağını ileri sürer (26).

Aydınlanmacıların din konusunda en sert temsilcilerine Fransa'da rastlanır. Voltaire, Tanrı'nın varlığını kabul etmekle beraber ruhun ölümsüzlüğünü inkâr eder ve Hristiyanlık dogmalarına ağır şekilde hücum eder (27). Diderot, materyalizmin sınırlarına yaklaşmış, Tanrı'nın varolduğu faraziyelerini bırakmış ve tabiatı kendi kendine işleyen bir makine olarak görmüştür. Holbach, Tanrı kavramını da eleştirir; Tanrı inancında

25. Gökberk, 335-336.

26. Gökberk, 373-375.

27. Alban G. Widgery, *Les Grandes Doctrines de l' Histoire*, Editions Gallimard, 1965, 223-224.

insanlığın sefâlet ve bozukluğunun ana kaynağını bulur (28).

David Hume, dinin kaynağını korku ve umutta görür. Ona göre, tabiat olayları karşısında insanın duyduğu korku, umut, sarsıntı ve mutluluk, onda "Yüce varlık" tasavvuru doğurmuş ve insanı bunlara tapınmaya götürmüştür. Hume, dinin, ilk şeklini politeizm (çok Tanrıcılık) olduğunu, manoteizm'e (tek Tanrıcılık) buradan ulaşıldığını iddia etmiştir (29).

Tarihte ağır basan Fransız humanist anlayışlarına Alman Lessing (1729-1781), yeni bir dinî görüşle karşı çıkıyor. O, akıl ve vahyi uzaklaştırmaya çalışıyor ve vahyi, Tanrı'nın insanlığı eğitmek için kullandığı bir araç olarak görüyor (30).

Aydınlanma çağı olan XVIII. yüzyılda ilim sevgisi ve din yerine ilmi koyma fikri yaygındır. Aydınlanma çağı Ansiklopedicileri olarak bilinen Voltaire, Diderot, Montesquieu, J. J. Rousseau ve benzeri düşünürler, Hristiyanlık ve Kilise'ye ters düşmüşlerdir. Bu dönemde Kilise gücünü hissettirmekte, hür düşünce sahipleri şüpheyle karşılanmakta, bazıları sürülmek ve bazıları da öldürülmektedir. Bu düşüncelere karşı büyük kin duyulmaktadır. Ancak hür düşünce, ilmi hâkim kılma yönündeki çabalar, bütün Avrupa'da, daha sonra Amerika'da kendini göstermektedir (31).

XVIII. yüzyılın ikinci yarısından sonra modern ilim, beşer düşünce sahasına dinin rakibi olarak girmiş-

28. Gökberk, 376.

29. David Hume, Din Üzerine, Çev. Mete Tuncay, Ank. 1979, .sf. 7-20, 27-47, 64-80.

30. Alban G. Widgery, a.g.e, 234.

31. Bayet, 91-98.

tir. Müslüman âlimlerin görüşlerinden etkilenmiş olan Hristiyan bilginler, İngiltere, Fransa, Almanya ve diğer memleketlerde ilim meşalesini yakmışlardır. Başlangıçtan beri akla ve ilme karşı bir tavır takınan Hristiyanlık anlayışı ve Kilise, ilim adamlarını işkence ile baskı altına almış; bu tutum Hristiyan bilginlerini dine ve dolayısıyla bütün dinlere düşman etmiştir (32). Böylece, Batı'da hür düşünce, ilim ve din çatışması başlamış ve din yerine ilmi koyma eğilimi hâkim olmuştur. (33).

1789'da İnsan Hakları Bildirisi'nin Millî Mecliste kabul edilmesinden sonra Papalık, 29 Mart 1790'da, herkese "din konusunda da istediği gibi düşünme ve düşüncesini serbestçe açıklama hürriyetini" tanıyan maddeleri şiddetle mahkum etmiştir. Böylece yeni bir mücadele başlamıştır. Bu mücadele, 1790 Temmuzunda, meclisin sivil ruhban teşkilatının kurulmasını karar altına alması ve bütün din adamlarını "yurttaş yemini" etmelerini istemesi üzerine iyice kızışmıştır. Fransa ihtilâlinin den sonra Kilise ve rahiplere karşı, büyük bir şiddet ve ihtilâlcilerin zulüm dönemi başlamıştır. Mücadelede hâkim kuvvet yer değiştirmiş, Kilise gücünü kaybetmiştir. Kiliselerin kapatılması, dini inançların önlenmesi hedeflenmiştir. Giyotin, zaman zaman, bir veya diğer taraf aleyhine çalışmıştır.

1794'de Fransa'da Devlet ve Kilise ayrılmış; 1795'de inanç hürriyeti ilân edilmiş ve Kilise mensuplarına Kili-seden yararlanma izni verilmiştir. Kilise, inanç ve vicdan hürriyetine açıkça cephe alınca, XIX. yüzyılı kaplayan büyük bir mücadele başlamıştır. Katoliklikle hür düşünce arasında, 1789'dan sonra, şiddetli savaş dönemine girilmiştir (34). Bu mücadele neticesinde XIX.

32. Fazlur Rahman Ensari, İlimden Felsefeden Dine, Çev. Kemal Kuşçu, (2. Baskı) Ankara. sf. 14-15.

33. B. Russel, 6-14.

34. Bayet, 100-113.

yüzyılın modası ve bu yüzyılın karakteristiği olan akımlar kendini göstermiştir: Pozitivizm, Darwinizm, Marksizm v.s.

b). XIX. Yüzyıldaki Fikir Hareketleri ve Ernest Renan :

ba). XIX. Yüzyıldaki Fikir Hareketleri:

XIX. yüzyıl, fikrî cereyanlar bakımından en hareketli bir yüzyıldır. Batı'da Rönesans ve Reformla başlayan çeşitli düşünceler, XIX. yüzyılda, ağırlığını hissettirmiş ve sistemleşmiştir. Bu yüzyılda dinin karşısına her engeli yenebilecek bir kurum olarak ilim çıkmıştır. İlim, dinlerin verdiği bilgileri yeniden ele almış ve kritik etmiştir. Kâinatın, insanın ve dinin menşei, tabiat düzeninin aslı ve gayesi bu akımların uğraştığı meseleler olmuştur.

Batı'da, XVI. yüzyıldan beri ilkel kabîlelerin hayatlarına ve dinlerine karşı bir ilgi uyanmış; XVII. yüzyıldan itibaren de, kazılarla ortaya çıkan kitâbeler, heykeller, iskeletler, mağara resimleri değerlendirilmeye tabi tutulmuş ve geçmişteki milletlerin dinleri, inançlarıyla ilgili tezler ortaya atılmıştır. Böylece kutsal kitapların verdiği bilgiler dışında yorumlara gidilmiştir (35).

XIX. yüzyılın ortalarına doğru Auguste Comte'un pozitivizmle ilgili eserleri yayınlanmaya başlamıştır. Onun pozitif sistemi, XX. yüzyılın başlarına kadar düşünce hayatında çok etkili olan felsefî akımlardan biri olmuş; birçok ülkede yayılmış ve taraftar bulmuştur. Comte, her şeyde esasın ilim olduğuna inanmış ve insanlığın zihni gelişmesini "Üç Hal Kanunu" ile

35. Mircea Eliade, *La Nostalgie des Origines*, Editions Gallimard 1971, 81-84.

açıklamıştır. Ona göre insanlığın ilk devresi, teolojik devredir. Bu devre Fetişizm, Politeizm ve Monoteizm safhalarından oluşur. Dinin son aşaması olan Monoteizm'e Politeizm'den, Tektanrıcılığa Çoktanrıcılıktan geçildiği savunulur. İkinci devre, metafizik devredir. Üçüncüsü, ilmi devredir. Comte, bu ilmi devreye "pozitivizm" diyor. Bu pozitivizm, onun "İnsanlık Dini" dediği dindir. O, bütün diğer dinleri kendi "İnsanlık Dini" dediği dine geçiş için bir hazırlık safhası kabul ediyor ve bu dinin "amentüsü"nü de ilmin yazacağını ileri sürüyor. Comte, bütün diğer dinleri reddetmekle beraber, bir toplumun bağımsızlığı için dinin lüzumlu olduğuna, ancak bunun "Pozitivizm" olması gerektiğine inanıyor. O, aşk, düzen ve gelişme üzerine kurduğu dine "İnsanlık Dini" diyor. Kurduğu bu dinin tanrısı "insanlık", melekleri kadın ve "peygamberi" de Comte'dur. Dininin ibâdet esaslarını belirtmek için de "Pozitivizmin İlmihali"ni yazıyor (36).

Ludwig Buchner, "Madde ve Güç" (Kraft und Stoffe) adlı eserini 1855'de neşreder. O, burada, madde ve gücün ebediliğini, ikisinin birbirinden ayrılmayacağını savunur ve kâinatın kendi kendine var olduğunu ileri sürer.

Max Müller, 1856'da, Karşılaştırmalı Dinler Tarihi alanında ilk eser olarak kabul edilen "Karşılaştırmalı Mitoloji Denemeleri" başlıklı kitabını yayınlar. Müller, dinin kaynağını tabiat olaylarının insana verdiği korkuda görür ve dinin menşei olarak "Tabiatçılığı" (Naturizm) ileri sürer (37).

Bu yüzyılda, pozitivizm ve materyalizmden daha

36. Auguste Comte, Pozitivizmin İlmihali, Çev. Peyami Erman, İstanbul 1986, 3-95; L. Lévey-Bruhl, Auguste Comte Felsefesi ve Sosyolojisi, Çev. Z. F. Fındıkoğlu, İstanbul 1970, 19-75; Murteza Korlaelçi, Pozitivizmin Türkiye'ye Girişi, İstanbul 1986, 15-49; Hans Freyer, İçtimai Nazariyeler Tarihi, Çev. Tahir Çağatay, Ankara 1968, 47-55; S. Hayri Bolay, Türkiye'de Ruhçu ve Maddecî Görüşün Mücadelesi, İstanbul 1979, 51-54.

37. Eliade, a.g.e. 84.

etkili olan, Müller'in eserinden üç yıl sonra yayınlanan, "Türlerin Menşei" adlı eseriyle Charles Darwin olmuştur. Darwin, açıkça dini inkâr etmemekle beraber, canlıların tek kaynaktan, basit bir hücreden tesadüfî değişmelerle varlık kazandıklarını, tabîî ayıklanma ile bugünkü hallerini aldıklarını; 1871'de yayınlanan "İnsanın Menşei" başlıklı eseriyle de insanın menşeinin maymundan gelişip akılla seçkinleşmiş bir hayvan olduğu nazariyesini ortaya atmıştır (38).

Bu tez, ilâhî dinlerde insanın en güzel biçimde yaratıldığı inancını yıkmaya yönelik görüldüğü için ilâhiyatçılar arasında büyük bir heyecan uyandırmıştır. Aslında Darwin'in yaşadığı yüzyılın umûmî havasına pek uygun düşün ve o ortamın doğurduğu "Evrîm Nazariyesi", bir anda büyük taraftar kitlesi bulmuştur. Darwin'in görüşleri, özellikle, sosyal meselelerle ilgilenenler tarafından kendi açılarından değerlendirilmiştir. Batı'da ilmi çevreler, aydınlar, dine-kiliseye düşmanlık duyanlar, dinî duyguları zayıflatmaktan siyasi, sosyal ve ekonomik sonuçlar çıkarmak isteyenlerin her biri, ayrı bir ümit, gaye ve planla, bu nazariyenin tutunmasına, onun resmî, ilmi bir "dogma" olmasına çalışmıştır. O yüzyılın en çok üzerinde konuşulan nazariyesi, bir anda bütün dünyaya, bu arada Türkiye'ye de sıçramuş ve diğer nazariyeler de "Evrîm Nazariyesi"ne bağlı olarak gelişmiştir. Darwin'in tezi, Kilise'ye ve dine karşı olanların bir "can kurtaran simidi"; günün modası olmuş ve bugüne kadar da tartışıla gelmiştir.

Darwin'den etkilenen Herbert Spencer, 1862'de basılan "İlk Prensipler" (First Principles) adlı eseriyle,

38. Bkz. Adıvar, 392-403; Eliade, 84; H. Ziya Ülken, Felsefeye Giriş, Anka. 1963, 212-215; Şemseddin Akbulut, Darwin ve Evrim Teorisi, İstan. 1982, 11-60; S. Hayri Bolay, Felsefî Doktrinler Sözlüğü, İst. 1979, 46-51; Bayet, a.g. e. 119; Günay Tümer, "Çeşitli Yönleriyle Din", A. Ü. İlahiyat Fak. Der. Ank. 1986, XXVIII 242-243.

kâinatın ve insanlığın evrimini, temel maddenin esrarlı bir dönüşüyle açıklamayı denemiştir (39).

Bu ve benzeri eserler, yeni hipotezler ve tezler, çok hızlı yayılmış ve aydınları etkilemiştir. Ernest Haeckel'in "Âlemin Yaratılışı Tarihi" 1868 yılında yayınlanmıştır. Haeckel'in bu eseri, basıldığı tarihten Yüzyılın sonuna kadar, yirmiden fazla baskısı ve bir düzine dile çevirisi yapılmıştır. Haeckel, ne bir filozof, ne de orijinal bir düşünürdür. O, Darwin'den etkilenmiş ve evrim nazariyesinin âlemin mekanik bir tasavvuruna imkân hazırladığını savunmuştur. Ona göre evrim nazariyesi, teolojik açıklamayı geçersiz kılmış ve organizmaların kaynağını sadece tabii sebeplere başvurarak kavranabilir hale getirmiştir. Aydınlarla bu yeni gelişmeler, nazariyeler pek ilgi çekici gelmiştir (40).

Haeckel'in kitabının yeni baskılarının, tercümelelerinin yapıldığı ve görüşlerinin tartışıldığı; H. Spencer'in evrimde ilk merhalenin "Atalara Tapınma" olduğunu açıkladığı sırada, yeni bir disiplin olarak Dinler Tarihi de hızla gelişmektedir. M. Müller, Ariler'deki "Güneş" mitolojisiyle ilgili teorisini ortaya atmış ve mitolojilerin "dil yanılmaları"ndan doğduğunu savunmuştur (41).

Edward Burnette Tylor, 1871'de yayınladığı "İlkel Kültür" (Primitive Culture) adlı eserinde, dinin başlangıcını "Animizm"e bağlamış ve dinî inançların evrimini Animizm'den Politeizm'e, Politeizm'den de Monoteizm'e ulaştığını ileri sürmüştür (42). Bu nazariye de evrim geleneğinden kaynaklanmış; Darwin ve

39. Eliade, 84.

40. Eliade, 84-85.

41. Eliade, 84-85; Ugo Bianchi, The History of Religions, London 1975, 74-75.

42. Eliade, 85.

takipçilerinin görüşlerinin diğer ilmi alanlara sıçratılmasının ve yaygınlaştırılmasının bir örneği olmuştur (43).

Dinin menşei hakkında diğer bir nazariye Tylor'un öğrencisi R. R. Marett'ten gelmiştir. Marett, animizmi politeizmin dolayısıyla monoteizmin kaynağı kabul etmekle beraber, animizminden önce de "Animatizm" adını alan bir başka safhanın bulunduğunu ileri sürmüştür. Ona göre dinin kaynağı, kendini alışılmamış nesne ve olaylarda gösteren, olağanüstü etkilere sebep olan, ancak şahsiyeti bulunmayan umûmî bir dinamik güçte aranmalıdır. Bu, "mana"dır. Hanimatizm, her fenomende bir can veya ruh bulunduğunu ihtiva eden canlı âlem inancı olup "mana" kavramına yakındır (44).

Bu yüzyılın diğer bir akımı materyalizm'dir. XIX. yüzyılın ikinci yarısında, dinin ilmi araştırmalarının yapıldığı, âlemin, insanın ve dinin menşei ile ilgili nazariyelerin tartışıldığı sırada, bu görüşlerden en fazla ümitlenenler materyalist ideologlar olmuştur. Artık ruhun, insanın Allah'ın bir yarattığı olmadığı inancına ulaşılmış ve bundan da Allah'ın mevcut olmadığı hipotezine varılmıştır.

XIX. yüzyılın ikinci yarısının bilgînleri ve aydınları için madde her şeydir. İnsanlığın geleceğı ilim sayesinde iyileşecektir. İnsan dinden kurtulacak; hür, mutlu, zengin ve güçlü olacaktır (45).

Bu cereyan materyalist vasfının yanında "ateist" bir karakter de taşımaktadır. Materyalizm akımı, mad-

43. Günay Tümer, a.g.m. 238.

44. Eliade, 95; Tümer, a.g.m. 238.

45. Eliade, 87.

de tekâmülünü hayatın tekâmülüne bağlamakta ve bütün tekâmül safhalarını bu şekilde incelemeye çalışmaktadır. Filozoflar, her şeyi madde ile açıklama yolunu benimsemişlerdir. Onlara göre asıl gerçek maddedir. Değerleri, bilgi kaynağı kabul etmedikleri için dine karşı olmuşlardır. Materyalistler, âlemin ezelden beri olduğunu ve Tanrı tarafından yaratılmadığını kabul etmişlerdir. Dinin tenkidini her türlü tenkidin ilk şartı saymışlardır. Engels dinin insanı ruhca fakirleştirdiğini söylerken Marks, "dini halkın afyonu" olarak görmüştür. Darwin'in "Tabii Seçkinleşme" nazariyesi Marksizm'in diyalektik anlayışına büyük destek sağlamış ve Marks bunu "Sınıf Mücadelesi" şekline sokmuştur (46).

XIX. yüzyılın ikinci yarısında, Batı'da, dinin kaynağı ile ilgili tezler ileri sürülürken bir taraftan materyalist ideolojilere, diğer yandan dinin eski ve Doğu'daki şekillerine ilgi artmaktadır. Dinin, hayatın, maddenin, aklın, ruhun kaynağını, mahiyetini öğrenmek; tabiatın sırlarını çözmek bir ihtiras olmaktadır. Onlara göre hayat, akıl ve âlemin menşei, maddidir. Herşeyin sırrının maddede bulunduğu, maddenin sırrı çözüldüğünde insanların geleceğinin aydınlanacağına inanılmaktadır. Bu ümit materyalizm, pozitivizm ve sınırsız evrim inancı ile uyushmaktadır. Bu durum, XIX . yüzyılın ortasında Ernest Renan'ın yazdığı "İlmin Geleceği"nde (L'Avenir de la Science) sadece değil, fakat XIX. yüzyılın din ötesi hareketlerinde, misal olarak İspiritizma hareketinde olduğu gibi, kendini göstermektedir. Bu hava içerisinde Amerikalı John D. Fox ailesinin (1848'de) ruh çağırma ve cevap da alma seanslarının haberi ilmi çevrelerde bir bomba tesiri uyandırmıştır. Söz konusu

46. Hilmi Ziya Ülken, Tarihi Maddeciliğe Reddiye, İstanbul 1963, 30-34, 43-54 vd.; Mehmet Eröz, Marksizm - Leninizm ve Tenkidi, İstanbul 1974, 15-51; Gustaw A. Wetter, Bugünkü Sovyet İdeolojisi, Çev. Cemil Ziya Şanbey, Ankara 1976, 22-40.

olay, ruhun ölümsüzlüğünün tecrübî olarak ispatı şeklinde değerlendirilmiştir (47).

Modern dünya, evrime ve sınırsız bir gelişmeye inanmaktadır. Bu sırada, Teosofi Derneği'nin (1875) kurucusu bayan Helana Petrovno Blavatsky, Tibet'te iken, şark geleneğinin karakteristiği ve manevî hayatın anti-evrimci anlayışı olan Mahatma'lardan aldığı haberleri (telapati) bültenler halinde sunmaktadır (48). Bu hareket de, diğer pozitivist fikirler gibi, yüzyılın anlayışı, fantezisidir (49).

Bu yüzyılın ideolojilerinin ortak noktası; Hıristiyanlıktan tatmin olmaması ve hattâ bir kısmının da "dinsiz" olmasıdır. Tarihi Hıristiyanlığın reddedilmesi aydınlar ve düşünürler arasında boşluk doğurmuştur. Bu boşluk, onlardan bir kısmını maddî bir yaratıcı bulmaya iterken, diğer bir kısmını da görünmeyen ruhlarla temas kurmaya sevketmiştir.

Bu tezlere, düşüncelere karşı Andrew Lang, "Dinin Oluşumu" (The making of Religions) başlıklı kitabını yayınlamıştır. Lang, Güneydoğu Avustralya ilkel kabileleri hakkındaki son bilgilere dayanarak, bunlarda animizme rastlanmadığını, fakat insanların ahlâkî kurallara uyup uymadıklarını denetleyen ve gökte bulunan bir "Yüce Tanrı", "Yüce Varlık" kavramının her yerde bulunduğunu; ilkel kabilede "Büyük Tanrı"lara inancın yer aldığını isbatlamaya ve diğer görüşleri çürütmeye çalışmıştır. Lang'dan sonra Wilhelm Schmidt, bu tezi, "Tanrı Kavramının Menşei" başlıklı oniki ciltlik eseri ile (1912-1955) tamamlamıştır. Schmidt, bütün ilkel kabilelerde bir "Yüce Varlık" inancının delillerinin

47. Eliade, 87-88.

48. Eliade, 89.

49. Eliade, 90.

bulunduğunu ortaya koymuştur. Onun başkanlığını yaptığı Viyana Etnoloji Ekolü, bu "Yüce Varlık" ın merhametli, şefkatli, lütüf sahibi olarak tasavvur edildiğini ve gökte varlığını sürdürdüğüne inanıldığını ortaya koymuştur. Böylece bütün dinî gelişmelerin başlangıcında her şeye gücü yeten "Yüce Varlık" inancı bulunduğu; tarihi, kültürel gelişmeler sonucu bu inancın kaybedildiği veya zayıfladığı ve bundan dolayı daha sonraları tarihi devrelerde tespit edilen politeizm, animizm gibi inançların ortaya çıktığı; buna rağmen bu tek Tanrı, Yüce Tanrı inancının izlerinin hâlâ mevcut olduğu tezi ilmi çevrelerce açıklanmıştır. İlkel kabilelerde bir Yüce Varlık, Ulu Tanrı, Yüksek Ruh inancının onların eski kültürlerinin önemli bir parçasını oluşturduğu da ortaya konulmuştur (50).

Neticede Batı'da gerçek olanın tabiat değil, fakat tarihi olduğu ve insanın tarihi bir varlık bulunduğu kabul edilmiştir. Tanrı'nın yaratıcılığı ve kainatın efendisi olduğu sonucuna varılmıştır. Buna bağlı olarak din fenomeninin her zaman sosyal-ekonomik, psikolojik ve hatta tarihi olduğu da benimsenmiştir (51).

XVIII. yüzyılın hâkim düşüncesi, ilmin her şeyi halledeceği inancının bir neticesi olarak Renan, "İlmin Geleceği" adlı eserini yazdığı sırada (1849), çağın bu kadar hareketli fikirlere sahne olacağını düşünmemiş olmalıdır. Bilginler de bu derece hür bir ortama kavuşabileceklerini ümit etmemiş gibidirler. Yüzyılların baskı altında tuttuğu düşünceler, yeni görüşlerle, meşhur olmak sevdasıyla ortaya çıkmakta, çeşitli teoriler ileri sürülmekte ve bunlara gerçekmiş gibi inanılmaktadır. Bu dönemin fikir hareketleri bir "saman alevi" gibi birden parlamış ve bir müddet moda olmuş, arkasından

50. Eliade, 90-99, U. Bianchi, 87-98.

51. Eliade, 100-106.

sönüvermiştir. XX. yüzyıla girildiğinde her şey yerine oturmuş; din din yerinde, ilim de ilim yerinde tutulmuştur. Bu akımlardan bazıları, dünyada olduğu gibi, Türkiye'de de yankılanmış, bir müddet hakikatmış gibi inanılmış ve neticede çok az taraftar bırakarak önemini yitirmiştir (Marksizm, Pozitivizm, Evrimcilik vb. gibi).

Bu dönemde, Kilise, Dinler Tarihi'ne ilmi bir güç kazandırmaya çalışanlar arasında kendisine korkunç düşmanlar görmeye başlamıştır. Daha 1835'de David Friedrich Strauss'un "İsa'nın Hayatı" başlıklı eseri Hristiyan din bilimcilerini telaşa düşürmüştür. O, İnciller'de belirtilen İsa'nın tarihi değil, imanî olduğunu belirtmiştir. Arkasından 1863 yılında yayımlanan Renan'ın "İsa'nın Hayatı" isimli kitabı büyük bir heyecana sebep olmuştur. Kilise, bunların hızını kesmeye ve ileri sürülen fikirleri çürütmeye gayret sarfetmiş, fakat gelişmeleri durdurmaya gücü yetmemiştir. Couchoud, Renan'dan daha ileri giderek, İsa'nın yaşadığı hakkında hiç bir tarihî delil bulunmadığını ileri sürmüştür (52).

İşte "İslâm ve İlim" başlıklı konferansı, kitapçığı dolayısıyla konu edindiğimiz Renan, böyle fikrî çalkantıların olduğu bir dönemde yaşamış ve XX. yüzyıldaki fikrî oturmuşluğu görmeden ölmüştür.

XIX. yüzyılın bilim adamlarını, din ve ilim konusundaki görüş ve kanaatlerine göre, şöyle beş gruba ayırabiliriz: 1- Dini tamamen inkâr edenler, 2- Katolikliğe saldırmakla beraber yaratıcı bir varlığı kabul edenler, 3- Dine bağlı olanlar, ilimle dini uzlaştırmaya çalışanlar, 4- Hristiyanlığa bağlı olanlar, 5- Kiliseye, rahiplere saldırmakla beraber Hristiyanlıktan vazgeçemeyen; Hristiyanlığı akıl ve mantığa uygun bir şekle kavuşturmaya, onu sırlarından arındırıp gerçek

52. Bayet, 118; Cemil Sena, Filozoflar Ansiklopedisi, IV/348.

Hıristiyanlığı ortaya çıkarmaya gayret edenler. Renan bunlardan sonuncusuna dahildir.

bb). Ernest Renan'ın Hayatı, İlim ve Din Hakkındaki Görüşleri:

Renan, 23 Şubat 1823'de Fransa'nın Bretagne bölgesindeki Tréguier kasabasında doğmuştur. Çok küçük yaşta babasını kaybetmiş, dindâr bir kadın olan büyük annesiyle ablası tarafından büyütülmüştür. Çocukluğunu katolik bir çevrede geçirmiş olan Renan, kendisini bütün varlığıyla dindâr hissetmektedir (53).

Renan, 1838'de, rahip olmak için Paris'e gitmiş; Saint Nicolas ve Issy ruhban okullarına devam etmiştir. 1841'de Issy'e geçmiş olan Renan, orada matematik ve tabiat ilimlerini öğrenmeye, felsefeye ilgi duymaya başlamıştır. Varlıkların sebeplerini düşünmeye ve öğrendiklerini kritik etmeye yönelmiştir. Bu sırada o, gerçeği araştırmanın rahip olmanın dışında bulunduğu kanaatine ulaşmıştır. Ancak, henüz, tam bir katolik olduğu anlaşılmaktadır.

Renan, 1843'de, Issy'den Saint-Sulpice seminerine geçmiş, teolojik tahsil etmeye başlamıştır. Burada Katolik dogmalarını, Kilise'nin kabul ettiği gelenekçi delilleri, bunlara yapılan itirazları ve verilen cevapları öğrenmiş; fakat bunların hiç biri onu tatmin etmeye yetmemiştir (54). O, İbranice ve Arabça öğrenmeye başlamış, içinde şüpheler uyanmıştır. Bunun neticesinde Saint-Sulpice'yi terketmiştir. Kilise kariyerini reddet-

53.-Ernest Renan, *Souvenirs d'Enfance et de Jeunesse*, Paris (t.y.), 1-10 vd; André Cr sson, *Ernest Renan, Sa Vie, Son Oeuvre*, Paris 1949, 1-4.

54. Renan, *Souvenirs d'Enfance*, 129-139, 171-175, 199-204; Andr  Cresson, *Ernest Renan*, 4-6.

miş ve felsefeye yönelmiştir. Bu dönemde o, "artık inanmıyorum" demeye başlamış; fakat Hristiyanlığa baş kaldırmayı düşünmemiş; Hristiyanlığı sevdiğini, varlığını ona borçlu olduğunu, çocukluğunu neşelendirenin Hristiyanlık olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Renan, Hristiyanlık ahlakını kendisine rehber alacağını, İsa'yı her zaman "Tanrı" bileceğini ve gerçek Hristiyanlığa hayranlığının devam edeceğini belirtmekten de geri kalmamıştır (55).

Bu duygular içerisinde, 1845'de, Saint-Sulpice'yi terk eden Renan geçimini sağlamak için öğretmen yardımcılığı yapmış; olgunluk, lisans ve agregasyon imtihanlarına hazırlanmış; Arapça ve İbranicesini geliştirmiştir. 1847'de Semitik diller üzerinde tarihî ve teorik denemelerine, felsefî ve dilin menşei konularındaki yazılarıyla tanınmaya başlamıştır. 1849'da "İlmin Geleceği" (L' Avenir de la Science) adlı eserini hazırlamıştır (Bu eser ancak 1888'de yayımlanmıştır). 1849 yılında İtalya'ya gönderilen Renan, orada bir yıla yakın bir süre kaldıktan sonra Paris'e geri dönmüş ve 1851'de Bibliothèque Nationale'e (Millî Kütüphane) tayin edilmiştir. Revue des Mondes ve Journal des Débats'ta yazılar yazmıştır (56).

Renan, 1852'de, "Avérroes et L'Avérroisme" (İbni Rüşd ve İbn Rüşdçülük) adlı doktora tezi ile doktor ünvanını almıştır. 1860'da arkeolojik bir araştırma için Fenike'ye gitmiş, Suriye ve Filistin'de araştırmalar yapmış, dönüşünde "Vie de Jésus" (İsa'nın Hayatı) başlıklı eserini yazmıştır. 1862'de, Collège de France'ın İbranî, Şark ve Semitik diller profesörlüğüne getirilmiş olan Renan, 1863 yılında neşredilen "İsa'nın Ha-

55. Ernest Renan, Souvenirs, 265-300; Ernest Renan, Vie de Jésus, Paris 1944, 158-159, 259-260, 267, 270, 272; E. Renan, Bilimin Geleceği, II/317.

56. Renan, Souvenirs, 325-378; A. Crésson, 9-13.

yatı"ndaki fikirlerinden dolayı şiddetli hücumlara maruz kalmıştır. Bu eseri, Hristiyan dünyasında akisler uyandırmış ve Kilise'nin sert tepkisiyle karşılaşmıştır. Renan, "Ateistlerin putu", "hür düşüncenin öncüsü" kabul edilmiştir. Renan, maruz kaldığı tenkidlerden dolayı Collège de France'daki görevinden ayrılmak mecburiyetinde kalmıştır. Daha sonra bu göreve yeniden iade edilmiş ve 1879'da Académie Française üyesi de olmuştur. Bu görevlerde iken, Hristiyanlığa bağlı olarak, 2 Ekim 1892'de, Paris'te ölmüştür (57).

Renan'ın tarihçi, felsefeci ve dinler tarihçisi olmak üzere çeşitli yönlerinin bulunduğu görülmektedir. O, Dinler Tarihi'ni laik ve ilmi bir anlayışla ele almaya çalışmış ve İsa'nın hayatına genel tarih içinde yer vermeyi denemiştir.

Renan'ın arkeolojik, felsefi ve tarihî gibi gruplandırılabilir 40'dan fazla eseri bulunmaktadır. Bu eserleri ve görüşlerini şöyle iki grupta toplamak mümkündür: 1- Din ve tarihle ilgili olanlar, 2- Felsefe ile ilgili olanlar.

Din ve Tarihle ilgili olan; sekiz ciltlik bir seri teşkil eden "Les Origines du Christianisme" (Hristiyanlığın Menşeleri) ve beş ciltlik " Histoire du Peuple d'Israel" (İsrail Halkının Tarihi) başlıklı eserleridir. Felsefi eserlerinin de en tanınmış "L'Avenir de la Science"dır (İlmin Geleceği). Ayrıca konferansları da bulunmaktadır. Bunların konusu da hemen hemen bu iki tasnifle ilgilidir. Bunlardan bizi en çok ilgilendiren "L'İslamisme et la Science"dır (İslâm ve İlim). Biz, Renan'ın görüş ve düşüncelerini kısaca ortaya koymak için "İsa'nın Hayatı", "İlmin Geleceği", "İslâm ve İlim" başlıklı eserlerine müracaat etmeyi yeterli gördük.

Renan, ilim ve din üzerinde durmakta ve ulûhiyet-ten mahrum olmayan bir dünya sergilemektedir. O, ilmin geleceğine olan inancıyla, Pozitivist Ekol'ün taraf-tarı görünümündedir. Ancak dine karşı müsâmahasız, saygısız ve alay dolu "Voltaire esprisi"ne karşılık, samimî bir inancın her şeklini hoşgören, dine karşı hürmet-kâr bir sevgi besleyen "Renan esprisi"nin temsilcisidir.

Renan'ın felsefî görüşleri, "kemiklerin kemiği, etin eti" olarak görülmüş olan "Bilimin Geleceği" adlı eserinde özetlemiştir (58). O, felsefe denilen şeye "ilim" demektedir (59). Pozitivizm'in ilim anlayışı Ernest Renan'ın ifadelerinde daha netleşmiştir. O, Katolikliğe karşı isyan etmekte, yıkılan katolikliğin yerini dolduracak bir inanç arayışına girmekte (60) ve bunu da ilmin terakkisinde bulmaktadır (61). Ona göre "bilmek, tabii din amentüsünün ilk kelimesidir: Çünkü bilmek, insanın eşya ile münasebetini, ferdin fikir hayatı demek olan kâinata nüfuz'un ilk şartıdır: Bilmek Tanrı'ya yaklaşmak demektir...Hayat için zaruri olan hakikat temelini yalnız ilim sağlar" (62). Renan, dini, yani Hristiyanlığı ilmî bir perspektife kavuşturmaya çalışmakta ve Hristiyanlığın iman esaslarını ilmî esaslara göre yazılmasını istemektedir. Bundan dolayıdır ki o, "Bilim bir dindir; bundan sonra amentüleri yalnız bilim yazacaktır" (63) demektedir.

Renan, iman gücünü tamamen ilme vermektedir. Ona göre ilim, gerçeği vermekten daha çok yanılmaktan

58. Crésson, 27-29.

59. Ernest Renan, Bilimin Geleceği, Ter. Ziya Ihsan, İstanbul 1951, I/113.

60. Renan, Bilimin Geleceği, I/III.

61. Renan, Bilimin Geleceği, I/IV.

62. Renan, Bilimin Geleceği, I/IX.

63. Renan, Bilimin Geleceği, I/135.

korur ve yanılmaktan emin olmak da bir şeydir. Bu esaslara göre yetişmiş bir insanın, iman çağlarında içgüdü ile hareket etmiş insandan iyi olduğunu, cahil adamın sürüklendiği hatalardan uzak olduğunu ileri sürmektedir (64).

Renan kendi pozitivizmi ile Augusta Comte'unkü arasında fark görmektedir. Kendi pozitivizminin ne Comte'un "pozitif felsefesi", ne de Proudhon'un dine aykırı tenkidi olduğunu belirtmektedir. Onun pozitivizmi; hakkın kabul edilmesi, insanın yaratılışının tanınması, o yaradılışın bütün melekelerinin ahenkle kullanılması; bu hususlarda her türlü kayıt ve şartın reddedilmesidir (65). O, Comte'u, insan zekâsının teolojiden metafiziğe ve metafizikten pozitif bilme doğru yürüdüğünü ispat etmeye çalışmasından, sisteminde İnciller'i devre dışı bırakması, ahlâka, dine, mitolojiye yer vermemesi ve insanın kuru formüllerle beslenebileceğini zannetmesinden dolayı tenkid etmektedir (66).

Renan, Comte'un insanlığın fetişizm, politeizm ve monoteizm safhalarından geçtiğini ileri sürdüğünü ve ilk insanların vahşiler gibi yamyam olduklarını zannettiğini belirtmekte, bunun kabul edilemeyeceğini ifade etmektedir. Çünkü Renan, Samî ırkın atalarının ta başlangıçtan beri monoteizme karşı bir temayül hissettiklerini, Vedalar'ın Hind-Cermen ırkındaki hakkında doğru bir fikir verdiğini ve ilk günlerden itibaren bu milletlerde ahlâk mefhumunun mevcut olduğunu savunmaktadır. Bunun için de, tek kelimeyle, Comte'u "insanlık biliminden hiçbir şey anlamıyor, çünkü kendisi filozof değildir" diyerek eleştirmektedir (67).

64. Renan, Bilimin Geleceği, I/XVII, 16.

65. Bkz. Renan, Bilimin Geleceği, I/78-79.

66. Bkz. Renan, Bilimin Geleceği, I/190-191.

67. Renan, Bilimin Geleceği, I/191-192.

Renan, gerçek Felsefe Tarihi'nin Dinler Tarihi olduğu görüşündedir. İnsanlık bilimlerinin ilerlemesi için en âcıl işin, felsefî dinler teorisinin kurulması olduğu kanaatindedir (68). Bundan dolayı o, dinler tarihi sahâsına yönelmiş ve serinin ilk eseri olan İsa'nın Hayatı'nı yazmıştır. O kitabında gayesinin, İsa'nın hayatını Hristiyanların atfettikleri uydurmalarından arındırmak, kapalılıkları gidererek açığa çıkarmak, en doğru incelikleri tespit etmek ve halka "beyaz mermerden saf ve sade bir İsa" sunmak olduğunu belirtmektedir. Renan, İsa ve Hristiyanlık konusunda da bu derece açık konuşmasının Hristiyanlıkla beslenen ruhları incitebileceğini, ancak gerçek Hristiyanları incitmeyeceğini; dine zarar vermek değil, dine hizmet ettiğini sandığını da ilâve etmektedir (69).

Renan, Hristiyanlığın tarihteki büyüklüğünü göstermeyi, onun orijinal şeklini ortaya çıkarmayı ve ona yeniden bir saygı uyandırmayı amaçlamaktadır. O, İsa'nın hayatını ebedî bir teselli kaynağı olarak görmekte ve İsa'nın yoksulları sevdiğini, zengin ve dünyevî rahiplerden nefret ettiğini, ideal olarak "Tanrı Ülkesi"ni gösterdiğini belirtmektedir (70). Kilise'yi, İsa'nın mücadele ettiği her şeyi teşvik etmesinden, ne olduğunu bilmediği esasları savunmasından dolayı kınamakta ve şöyle demektedir: "Ey Tanrı, şu büyük suçlu, şu talihsiz, şu hiç gibi olmadığımından dolayı sana şükrediyorum. Senin kıymetini belki iyice takdir edemiyorum, fakat seni seviyorum..." (71).

Renan, İsa'nın Beyt Lahim'de (Bethlehem) değil, kabul edilen tarihten birkaç yıl önce, Nasıra'da doğduğunu

68. Renan, Bilimin Geleceği, II/37.

69. Ernest Renan, Vie de Jésus, IV-VI.

70. Renan, Vie de Jésus, VII-VIII.

71. Renan, Vie de Jésus, IX.

ileri sürüyor. O, Hz. İsa'nın babası olarak Yusuf'u gösteriyor, öz erkek ve kız kardeşlerinin bulunduğunu belirtiyor. "Meryem Oğlu" olarak tanınmasını, babası Yusuf'un İsa'nın şöhrete ulaşmasından önce ölmüş olmasından ileri geldiğini iddia ediyor (72).

Renan, Hz. İsa'yı büyük bir "insan" olarak görüyor ve diğer peygamberlerden üstün olduğunu belirtiyor (73). Hz. İsa'nın Allah'tan vahiy olmadığını, O'nu nefsinde duyduğunu, "Babası"ndan naklettiği sözlerin kalbinden geldiğini iddia ediyor ve İsa'nın kendisinin "Tanrı" olduğu fikrini ortaya atmadığını da açıklıyor (74). O, İsa'nın bütün teolojisini Tanrı'nın doğrudan doğruya "Baba" olarak idrak edilmesinin teşkil ettiğini, "Tanrı Saltanatı" veya "Gök Saltanatı" sözünün İsa'nın getirdiği inkılabı ifade ettiğini yazıyor (75).

Hz. İsa'nın getirdiği din hakkındaki Renan'ın görüşleri şöyle özetlenebilir: İsa, ebedi bir taşla gerçek dinin temelini atmıştır. Bu din, kalbin temizliği, insanlığın kardeşliği üzerine kurulmuştur. Böyle bir din onun aracılığı ile dünyaya girmiştir. Bu fikir o kadar yüksek ki, sonradan Hristiyan Kilisesi, bu noktada İsa'nın gayesini yanlış göstermek lüzumunu duymuştur. İsa, tam bir idealisttir ve onun en çok sevdiği lâkab da "insanoğlu"dur (76).

Renan, ruhbanların sergiledikleri dinle İsa'nın kinin aynı olmadığını, İnciller'de ibadetle, duayla ilgili belirli bir şeklin yeralmadığını, rahiplerin, meslekleri

72. Renan, *Vie de Jésus*, 12-14, 18-19, 43.

73. Renan, *Vie de Jésus*, 24-30, 166.

74. Renan, *Vie de Jésus*, 45.

75. Renan, *Vie de Jésus*, 46-47.

76. Renan, *Vie*, 54-55, 73, 80, 83, 126-128.

icabı, onu rahipsiz yapılamıyacak hale soktuklarını (77) açıklamak lüzumunu hissediyor.

Renan, İsa'nın kurduğu dinin bütün yüksek ruhların yerine getireceği saf bir din olduğunu, bütün dinlerden üstün bulunduğunu ve insanların er-geç gerçeği anlayıp İsa'nın dinine döneceklerini belirterek (78) Hristiyanlığa olan bağlılığını bir daha vurguluyor.

Hız. İsa'yı insan olarak yerine oturtma çabası içine giren (79) Renan, kendi devrinin "sosyalist teşebbüsleri, İsa'nın ruhu"nu kaide olarak benimsemedikçe kısır kalacağına işaret ediyor ve İsa'nın ruhu ile mutlak idealizmi, yani dünyaya sahip olmak için ondan vazgeçmek gerektiği prensibini kastettiğini açıklıyor (80).

Getirdiği sistemin esaslarının az kaideye dayandığı için İsa'nın bir kitap yazmadığını ve yazılmasını da istemediğini ileri süren Renan, "Vahiy Kitabı" hariç, diğer Hristiyan kitaplarının sonradan ihtiyaca göre yazıldığını savunuyor (81).

Renan, Hız. İsa'nın son günlerini anlattıktan sonra şöyle diyor: "Şimdi şöhretinle rahat uyu, soylu yol gösterici. Eserin tamamlandı, tanrılığın kuruldu. Artık fani değilsin, yaptığın işlerin neticesini yükseldiğin ilâhî âlemden seyredeceksin... Binlerce yıl dünya sana bağlı kalacaktır..." (82).

77. Renan, Vie, 137-141, 151-152.

78. Renan, Vie de J sus, 156-159

79. Renan, Vie de J sus, 166-167.

80. Renan, Vie de J sus, 179.

81. Renan, Vie de J sus, 185, 262.

82. Renan, Vie de J sus, 259-260.

Renan, ilk dönem Hristiyanlığının saf, basit, fazla formüllere dayanmadığını, onun bir ihtilâl olduğunu, dinin tazelenmesi için İncil'e dönülmesinin yeterli bulunduğunu; Sokrat'ın felsefeyi, Aristo'nun ilmi kurduğu gibi İsa'nın da dini kurduğunu; İsa'nın dininin hudutlarının belirli, üniverisel, ebedî ve kesin bir din olduğunu ileri sürüyor (83). Ayrıca o, İnciller'e ve İncil yazarlarına da temas ediyor; onların yazdıklarının yanlışlık ve tenakuzla dolu olduğunu; İsa'yı anlayamadıklarını, onun düşüncesi yerine kendi düşüncelerini koyduklarını ve İsa'yı yücelttiklerini sanarken küçülttiklerini açıklamak zorunda kalıyor (84).

Bütün bu tenkitlerine rağmen Renan, Hristiyan bulunduğunu şöyle belirtiyor: "Bizden önceki Hristiyan geleneğinin hemen hemen her noktasından ayrılacak bile yine de Hristiyanız" (85). Hristiyanlığın tekamülünün ise İsa'ya dönmekle olabileceğini (86) belirten Renan, İsa'nın aşılamayacağını, getirdiği dinin durmadan yenileneceğini, efsanesinin tükenmez göz yaşları akıtacağını; bütün yüzyıllar, insanoğulları arasında İsa'dan daha büyük birisinin gelmeyeceğini ileri sürüyor (87).

Renan, bir taraftan, Hristiyanlığı ideal bir din kabul ediyor, ona bağlılığını belirtiyor, saf bir Hristiyanlık özlemi taşıyor, Kilise'nin dogmalarına ve onun Hristiyanlığı değiştirdiğine çatıyor; diğer yandan da "Beni Kilise yetiştirdi, oluşumu ona borçluyum ve bunu asla unutmayacağım. Kilise beni kutsal şeylerle ilgisiz

83. Renan, *Vie de Jésus*, 263-267.

84. Renan, *Vie de Jésus*, 270.

85. Renan, *Vie de Jésus*, 267.

86. Renan, *Vie de Jésus*, 270-271.

87. Renan, *Vie de Jésus*, 272.

olan insanlardan ayırdı; bundan dolayı ona müteşekkirim" (88) demekten kendini alamıyor.

Dini insan için lüzumlu gören, Hristiyanlığı ideal bir din kabul eden, Hz. İsa'nın bütün peygamberlerden üstün olduğunu savunan, Hristiyanlığa bağlılığını açıklayan Renan; yeri olsun olmasın, bir vesile bulup konuyu İslâm'a getiriyor ve ona karşı düşmanlığını sergilemekten geri kalmıyor. Onun İslâm hakkındaki menfi kanaatlerinden bazıları şöyledir:

"İslâm yaratıcı orijinallik bakımından dinlerin en zayıfı... Kur'an, baştan başa mugalâtaya dayanan bir muhakemeler sisteminden başka bir şey değildir. Muhammed'de çok düşünce ve teemmül, hattâ, birazda icabında hile denilebilecek şey vardır.. ." (89). Müslümanlar, serbest düşünceli Avrupalıyı fanatik Hristiyan sayarak düşman kabul ederler (90). İslâm Hukuku, faydasızdır ve zihnin gelişmesine hiçbir faydası olmayan bir ilimdir. Müslüman bilginler Avrupa medeniyetini hor görürler (91). Müslüman Türkler, insan hayatında büyük yoksulluklar doğurmuşlardır. İsa zamanında güzel bir memleket olan Galilê, İslâmî dönemde yürekler sızlatan bir hal almıştır (92). İsa'nın en çok sevdiği bölgeyi İslâm , bir ölüm rüzgârı gibi kavurmuştur (93). İsa'nın dolaştığı yerleri İslâm'ın ve Müslümanların ruhsuzluğu ve matemi kaplamıştır (94).

88. Renan, Bilimin Geleceği, II/317.

89. Renan, Bilimin Geleceği, II/37-38.

90. Renan, Vie de Jésus, 156.

91. Renan, Vie de Jésus, 138-139.

92. Renan, Vie de Jésus, 39-40.

93. Renan, Vie de Jésus, 91.

94. Renan, Vie de Jésus, 88.

Renan, yanlış ve düşmanca olan bu iddialarını sonradan verdiği konferansta daha açık olarak ortaya koymuş ve İslâm'ın ilme, ilmi gelişmeye engel olduğunu, insan zihnini dondurduğunu, Müslümanlar İslâm'dan kurtulmadıkça gelişemeyeceklerini ileri sürmüştür (95). Büyük çoğunluğu yanlış ve ön yargılı olan bu görüşlerine, diğer bazı Müslüman aydınları gibi, Namık Kemal de "Renan Müdâfaanâmesi" başlıklı reddiyesini yazarak cevap vermek mecburiyetini duymuştur. Biz, Renan'ın konferansına, Namık Kemal'in cevabına geçmeden, ilme ve gelişmeye engel görülen İslâm'ın ilim anlayışını özet olarak ortaya koyduktan sonra Namık Kemal'in dinî cephesi üzerinde duracağız.

95. Ernest Renan, *L'İslamisme et La Science*, Paris 1883, 1-24 (Bu eser'in tercümesi, kitapta ayrı bir bölüm olarak verilmiştir).

II a). İslâm ve İlim:

Yahudilikte dünya, Hristiyanlıkta âhiret anlayışının ağır basması karşısında İslâm, dünya ve âhiret dengesini kurmuştur. Kur'an, "âhiret yurdunu da gözet, dünyadaki nasibini de unutma" (1) prensibini getirmiştir. Bu anlayış, İslâm'da, "Hiç ölmeyecekmiş gibi dünya için, yarin ölecekmiş gibi âhiret için çalış" şeklinde formüle edilmiştir. Çünkü İslâm, sadece yaradanla insan arasındaki münasebetleri tarif ve tanzim eden bir din değil, aynı zamanda bir hayat anlayışıdır. Allah, kulları için, ziynet ve temiz rızıklar yarattığını, bunların dünyada da âhirette de inananların olduğunu belirtmiş (2); dünyada da âhirette de iyi hal isteyenleri (3) övmüştür.

"Yerde olanların hepsini sizin için yaratan O'dur" (4); "Sizi yeryüzünde yerleştirdik ve orada sizin için geçim vasıtaları gösterdik" (5) diyen Allah, bunlardan istifade etmeyi de çalışma (6) şartına bağlamıştır.

Yerde ve göktekileri insanın istifadesine sunan ve bunu çalışma şartına bağlayan İslâm'ın ilimle çatışması, ona cephe alması zaten düşünülemez. İlim karşısında Hristiyanlar ve Hristiyanlık zor durumda kalmıştır. Çünkü Hristiyan kutsal kitaplarında,

1. Kasas, 28/77

2. A'râf, 7/32

3. Bakara, 2/201

4. Bakara, 2/29; İbrahim, 14/32-33; Nahl, 14/12; Hacc, 22/65; Talâk, 65/12

5. A'raf, 7/10; Hicr, 15/20.

6. "İnsan için kendi çalıştığından başkası yoktur" en Necm, 53/39.

Hristiyanlık ve ilim kısmında belirttiğimiz gibi, ilmi teşvik eden bir hüküm bulunmamaktadır. Bu da mevcut İnciller'in Hz. İsa'dan çok sonra yazılmasından, rivayetlere dayanmasından, içine hurafe ve kul sözü karışmasından ileri gelmektedir. Halbuki Kur'an, geldiği gibi muhafaza edilmiş; ezberlenmiş, ezberletilmiş ve yazdırılmıştır. Bundan dolayı hakkında söz söylenilmesine, sonradan rivayetlerin karıştırılmasına fırsat verilmiştir. İslâm'a karşı peşin hükümlerine ve düşmanlığına rağmen Renan, "onun menşelerine dair hakikî vesikalarımız vardır; diğer dinlerin hiç biri için elimizde bunlar yoktur" (7) diyerek İslâm'ın kaynağının sıhhatini teslim etmek zorunda kalmıştır.

Yeryüzündeki mevcut kutsal kitapların en sahihi ve sağlamı olan Kur'an, rivayete değil, vahye dayanmaktadır (8). İslâm'ın karakteristiği olan vahyin kaynağının ilim olduğu ve onun da Allah'ın sıfatlarından bulunduğu Kur'an'da yer almaktadır (9).

Kur'an'ın ilme verdiği önem herkes tarafından bilinmektedir. Çünkü Hz. Muhammed'e inen ilk âyet, okumayla, dolayısıyla bilgi ve bilimle ilgilidir. Bu âyetle Allah, "Yaratan Rabbi'nin adıyla oku" (10) emrini vermektedir. "Oku" emrinde herhangi bir sınır yoktur; muhtevası, her şeyi okuma, öğrenme ve bilmeyi içine alacak kadar geniştir. Âyetin devamında, okuma-yazmanın ve insan bilgisinin yegâne vasıtası olan "kalem" övülmüş ve Allah'ın "kalemle öğreten" (11) olduğu vurgulanmış-

7. Ernest Renan, Bilimin Geleceği, Çev. Ziya İhsan, İstanbul 1954, II/37

8. Nisâ, 4/163-164; Yusuf, 12/3, 103, 109; Sebe, 35/50; Nahl, 16/123

9. Nisâ, 4/166; Al-i İmrân, 3/44; En'âm, 6/50.

10. Alak, 96/1

11. Alak, 96/4

tır. İlim, bilgi, ta Hz. Adem'e kadar geri gitmekte; Allah'ın "Adem'e herşeyin ismini öğrettiği" (12) belirtilmektedir.

Allah, insanlara, en güzel hediye olarak, ilim, bilgi elde etmenin ve öğrenmenin en değerli aracı olan akıl, kalb ve onlara bağlı diğer organları bahşetmiş; bahşedilen organların çalıştırılmasını da istemiştir:

"Yeryüzünde dolaşmıyorlar mı ki, orada olanları akledecek kalbleri, işitecek kulakları olsun. Ama yalnız gözleri kör olmaz, fakat göğüslerinde olan kalbleri de körleşir" (13).

"Geceyi gündüzü, güneşi ay'ı sizin istifadenize vermiştir. Yıldızlar da O'nun emrine boyun eğmiştir. Bunlarda akleden kimseler için dersler vardır" (14).

"Yeri düzenleyen, orada dağlar, nehirler var eden, her türlü üründen çift çift yetiştiren, gündüzü geceye bürüyen de O'dur. Doğrusu bunlarda, düşünen kimseler, için ibretler vardır" (15).

"Dirilten de, öldüren de O'dur. Gece ile gündüzün birbiri ardından gitmesi de O'nun emrine bağlıdır. Düşünmez misiniz?" (16).

Allah, bahşettiği nimetleri hatırlatmakta ve kudretin büyüklüğünü gösteren deliller üzerinde insanları düşünmeye, bunlara akıl erdirmeye çağırmaktadır. Bunun yanında insanların dünyada rahat bir hayat

12. Bakara, 2/31

13. Hac, 32/46.

14. Nahl, 16/12.

15. Ra'd, 13/3.

16. Mu'minün, 23/80

sürmelerini ve dünyadan nasiplenmelerini de istemektedir (17).

Kur'an, ilmin insanlar arasında üstünlük vasıflarından biri ve belki de en önemlisi olduğunu belirtir. Bilenlerin bilmeyenlere olan üstünlüğünü açıkça ortaya koyar: "Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu? Ancak tam akıl sahipleri dñşñnñr ve ibret alırlar" (18).

Kur'an şunu da hatırlatıyor: "... bilmiyorsanız bilenlere (ilim sahiplerine) sorunuz" (19). Kur'an'ın ilme verdiği önemin en açık bir delili de inananlara dualarında bile ilmin artırılmasını istemelerinin bildirilmesidir: "Rabbim! İlimi artır" de (20).

"Bu, kendilerine ilim verilenlerin Kur'an'ın, senin Rabbin'den bir gerçek olduğunu bilip de ona inanmaları ve gönülllerini bağlamaları içindir. Allah inananları şüphesiz doğru yola erİştirir" (21). Bunun için İslâm'a göre hakikatı anlayabilmenin yegâne yolu ilimdir. İslâm'da asıl gâye hakikatı kavramaktır. Bundan dolayı gerçek ilim ile İslâm birbirine karşı değil, birbirinin teşvikçisidir. İslâm ilmi teşvik eder, ilim de İslâm'ı kabul eder.

Yeryüzünde insanlığı ilme sevkeden ve onu ibadetten bile üstün tutan yegâne dñn İslâm'dır. O, ırklar, milletler ve fertler arasında mutlak bir eşitlik ilan etmiş olmasına rağmen, yalnız âlimle cahili eşit tutmamış ve âlimin cahile üstünlüğünü ortaya koymuştur (22).

17. Bakara, 2/201; A'raf, 7/32; Kasas, 28/77

18. ez-Zümer, 39/9

19. Nahl, 16/43; Enbiyâ, 21/7

20. Tahâ, 20/114

21. Hacc, 22/54

22. ez-Zümer, 39/9; Sahihu'l Buhârî, Kıtabu'l İlm, İst. I/25.

Allah, gönderdiği Kur'an'ı, ilim üzere bölüm bölüm ayırdığını beyan etmekte (23); kendisinden başka "Tanrı" olmadığına meleklerle, hakiki ilim sahiplerinin şahadet ettiklerini (24) açıklayarak, ilmin ve hakiki ilim sahiplerinin değerini göstermektedir. Bu ilim sahiplerinin derecelerinin yüksekliğini de Allah Kur'an'da şöyle belirtmektedir: "... Allah, içinizden inanmış olanları ve kendilerine ilim verilenlerin derecelerini arttırır" (25). Bunun yanında kulları arasında Allah'tan en çok korkanların âlimlerin olduğunun (26) belirtilmesi de ibret vericidir. Çünkü bu âyetle, âlimlerin ilimlerinden sorumlu tutulacaklarına ve Allah'tan en çok çekinen kimseler olacaklarına dair bir tenbih vardır. Yine Allah verdiği misâlleri en iyi anlayacak kimselerin de bilginler olduğunu belirtiyor ve şöyle diyor: "Biz bu misâlleri insanlara veriyoruz, onları ancak âlimler anlayabilir" (27).

Kur'an'da ilimle, âlimlerle, bilgi ve bilmekle ilgili yüzlerce âyet bulunmaktadır (28). Biz, bunlardan, ilmi teşvik eden, âlimlerin üstünlüğünü gösteren bir kısmını misâl olarak vermeyi yeterli gördük. Yüzlerce âyetten verilen çok az misalin Kur'an'ın ilim anlayışını yansıtmaya yeteceği kanaatindeyiz. Bunlara bir de İslâm'ın yüce Peygamberinin hadislerindeki kilerden bazıları eklenirse, İslâm'ın ilim karşısındaki müsbet tavrı iyice anlaşılmış olur.

23. A'raf, 7/52

24. Al-i İmran, 3/18

25. Mücâdele, 58/11

26. Fâtır, 35/28

27. Ankebût, 29/43

28. Bkz. Muhammed Fuad Abdu'l Baki, el Mu'cemu'l Müfehres li Elfazı'l Kur'an'ı Kerim, 469-481

Hız. Muhammed'in ilim ve ilim elde etmenin gerek-
liliği üzerindeki ısrarı bu konuda birazcık bilgisi olan
herkesce bilinen bir gerçektir. Bu konuda yüzlerce hadis
zikredilmiştir (29). Bunun yanında ilim için bablar
ayrılmış ve hadislerde ilmin metodolojisi yapılmıştır
(30).

Bu konudaki yüzlerce hadisten bir kaç örnek:

"İlim öğrenmek her Müslümana farzdır" (31).

"İlim Çin'de bile olsa alınır" (32).

"İlim ve Hikmet mü'minin yitik malıdır. Nerede
bulursa alır" (33).

İlme değer veren Hz. Muhammed, ilmin faydalı ol-
masını istemiş, faydalıyı faydasızdan ayırmış; "faydasız
ilimden Allah'a sığınırım" (34) demiştir.

İlmin önemini belirten Hz. Muhammed, âlim ve
ilim tahsili üzerinde de durmuştur:

"Alimler nebilerin vârisidir" (35).

29. Bkz. Muhammed Fuad Abdu'l Baki, el Mu'cemu'l Müfehres li
Elfazi'l Hadisi'n-Nebevî, İstanbul 1986, IV/313-339

30. Bkz. Sahihu'l Buhârî, Kitabu'l İlm, İst. I/21-42

31. Sunen İbni Mâce, Mukaddime, 17, Kahire 1952, I/81.

32. Gazâli, İhyâu Ulûmi'd-Din, Çev. Ahmed Serdaroğlu, Ankara
1963, I/21

33. eş-Şeyh Mansur Ali Nasıf, et-Tac, Kitabu'l İlm, Kahire-1961, I/
64.

34. Sünen Ebî Davud, Vitr, 32; Gazâli, İhyâu Ulûmi'd-Din, I/3;
Mehmet Arif, 1001 Hadis, I/80, 95.

35. Sahihu'l Buhârî, Kitabu'l İlm, I/25; et-Tac, Kitabu'l İlm, I/63

"Allah'tan en çok âlimler korkar" (36).

"Alimin âbide üstünlüğü, ayın diğer yıldızlara üstünlüğü gibidir" (37).

"Kim ilim yoluna girerse Allah da onun cennete giren yolunu kolaylaştırır" (38).

Hız. Muhammed, uykuda, kendisine bir kadeh süt verildiğini, o sütü içtiğini ve kalanını da Hız. Ömer'e verdiğini anlatıyor. Orada bulunanlar, bunu ne ile te'vil ettiğini Peygamber'e sorduklarında, o da "ilim" ile cevabını veriyor. Yine o Peygamber, ilmin kaldırılmasını kıyâmet alâmeti sayıyor (39). İlme büyük bir kıymet veren bir Din'in Peygamberi'nin de ilimle bu derece meşgul olması normaldir. Çünkü Allah'ın ümmi olan Resûlüne ilk emri "Oku!" olmuştur. O da, bunu, en iyi şekilde, okumuş ve tatbik etmiştir. Bedir Savaşı esirlerinden, fideye ödemekten âciz olanlar, onar çocuğa okuma-yazma öğretmeleri karşılığında serbest bırakılmışlardır. Bu şekilde okuma-yazma öğrenenler olmuştur (40).

Dünya ve âhiret için ilmi gerekli gören bir Din'in kaynağı Kur'an'dan önce Tefsir, Hadis, Fıkıh ilimleri çıkmış ve kendileri ile ilgili diğer bilgilerle beraber git-tikçe gelişmiştir. Bunları da, bir yandan, Kelâm, Tasavvuf, Felsefe; diğer yandan, Matematik, Tıp, Tabii ilimler ve benzerleri takip etmiştir.

İslâm dünyasındaki bu ilmi gelişme. Avrupa'ya

36. Sahihu'l Buhârî, I/25; et-Tac, I/60

37. et-Tac, Kitabu'l İlm, I/63

38. Sahihu'l Buhârî, I/25; et-Tac, I/62

39. Sahihu'l Buhârî, I/28-29.

40. M. Şibli, Asr-ı Saadet, Çev. Ö. Rıza Doğrul, İstanbul 1977, I/241-242

önderlik etmiş, Rönesans ve Reform'u doğurmuştur. Çünkü İslâm, hurafeleri ve taklitçiliği reddeden, daima ilerlemeyi emreden bir dindir. Bundan dolayı Hz. Muhammed, cahiliye âdetlerini ve hurafelerini reddetmiş, ilme ve fazilete sarılmış ve "Allah'ım! İlmimi artır" (41) onun en büyük duası olmuştur.

İslâm'ın temel iki kaynağı Kur'an ve Hadisler'de ilme ne derece önem verildiği görülmektedir. İslâm'da ilim, sadece insanların maddi ihtiyaçlarını giderme vasıtası değil, aynı zamanda kâinatın sırrını ortaya çıkaracak, Allah'ın varlığını, birliğini ve kudretini gösterecek tek yoldur. İlim sayesinde imân tahkik derecesi ne ulaşacak ve insan Allah'a daha yakın olacaktır. Çünkü taklidi imân tahkiki imana dönüşecek ve "kemâl"e varacaktır. Bunun için Allah, kendinden en çok korkanların âlimler olduğunu vurgulamaktadır (42).

Danışmend, İslâm'ın ilme verdiği değeri ifade ederken Hristiyanlıkla da bir karşılaştırmasını yapıyor ve şöyle diyor: "Bundan ondört asır evvel Şark'ta işte böyle bir ilim dini doğup dünyayı aydınlatmaya başlarken, yedinci asrına girmiş olan ilim ve fikir düşmanı Hristiyanlık, Garb'ı koyu bir cehalet karanlığı içinde tutuyor ve ilmi men'edip âlimleri cezalara çarparak İslâm'ın aydınlığına karşı asırlarca sürececek bir mücadele devrine giriyordu" (43).

Daha önceki bölümde belirtmeye çalıştığımız gibi, Kilise, kendi dogmalarına aykırı bir fikir ileri sürenleri çeşitli cezalara çarptırıyor; ateşte yaktırıyor, aforoz ediyordu. İslâm dünyasında böyle bir örnek bulmak mümkün değildir. Bunun için İslâm dünyasında bilim ve

41. Tahâ, 20/114

42. Fâtır, 35/28

43. İsmail Hami Danışmend, Garp Menba'larına Göre İslâm Medeniyeti, İstanbul 1972, 9-10.

teknik ilerlemiş ve Batı'yı etkilemiştir. Bu etkiyi Danışmend, "Bugünkü Garb'ın bütün ilimleri o işte farkında bile olmadığımız İslâm kültürünün mahsulüdür." (44) diyerek belirtmeye çalışmıştır.

Benzeri bir görüş de İngiliz müsteşiriki Mamaduke Pıckthal'den gelmiştir. O'nun şöyle dediği belirtilmektedir: "Kur'an hiç şüphe yok ki, bilhassa tabii ilimler sahasında ilme büyük bir hız vermiştir ve eğer bazı modern ilim adamlarının dediği gibi bütün modern keşiflerin kendisine borçlu olduğu istikra metodu (endüktif metod) (1) onlara bağlanabiliyorsa o halde modern maddi ilerlemelerin sebebi Kur'an'dır denilebilir.

Müslümanlar ilmi aramaya Allah adına koyuldular. O devirde Hristiyanlar, İsa adına bütün eski ilmi imha ediyor, İskenderiye kütüphanesini (**) tahrip ediyor ve birçok feylosofu katlediyorlardı. İlim, onlar için putperestlerin sevdiği şeytan tuzağı idi. Onlara 'Çin'de bile olsa ilmi arayınız' yolunda bir emir verilmişti. Yunan ve Roma ilminin el yazmaları rahipler tarafından herkesin gözü önünde yakılmıştı" (45).

Hristiyanlıkta ilim-din çatışması olmasına, Kili-se'nin ilim ve ilim adamlarına cephe almasına karşılık; İslâm, ilmi teşvik etmiş ve ilim ehlini, insanî gâyelerin

44.- Danışmend, a.g.e. 6

(1). Şüphecilik metodunu Descartes'ten yüzyıllar önce, tümevarış metodunu (istikra, induction) Bacon'dan asırlar önce savunan Müslüman-Türk bilgini Birüni olmuştur (Günay Tümer, Birüni'ye Göre Dinler ve İslâm Dini, Ankara, 1975, 43-45; Amiran Kurtkan, Türk Milletinin Mânevi Değerleri, İstanbul 1977, 21-23).

(**) 390 yılında o devrin ilim ve bilgisini ihtiva eden İskenderiye Kütüphanesi'nin Serapıum kısmı Piskopos Theophilos tarafından yakılmıştır.

45. Fazl'ur Rahman Ensari, İlimden Felsefeden Din'e, Çev. Kemal Kuşçu, Ankara 1967, 30.

en yüksekleriyle taltif etmiştir. Bundan dolayı İslâm dünyasında ilim ilerlemiş ve onun tatbikatı olan teknoloji gelişmiş, değer bulmuştur. Bunun böyle olduğunu, hiç bir Müslüman bilim adamının bir keşif ve ilmi teorisinden dolayı takibata uğramamış ve cezalandırılmamış olduğu göstermektedir. Böyle olunca hemen her dönemde ilimlerin her sahasında dünyaca meşhur âlimler yetişmiştir (46).

Bu bilginler, bugünkü Batı medeniyetinin gelişmesinde, Rönesans'ın kapısının açılmasında önderlik etmişlerdir. IX-XVIII. yüzyıl arasında, Matematik, Astronomi, Fizik, Kimya, Biyoloji, Tıp vb. alanlarda meşhur ve otorite olanlar yine Müslüman bilginlerdir (47). Ortaçağ Batı için karanlık çağ iken, İslâm dünyasının en aydınlık çağı olmuştur.

İslâm'ın bu ilmi toleransı, on asır ilmin öncülüğünün Müslümanların elinde kalmasını sağlamıştır. Ancak İslâm dünyasında, varılan zirvenin rehâveti ağır basmaya başlamış, bazı iç ve dış tesirlerle, gerileme dönemine girilmiştir. Bu da İslâm'dan değil, Müslümandan kaynaklanmıştır. Çünkü, Allah, "İnsan için kendi çalıştığından başkası yoktur" (48) esasını koymuştur. Çalışmanın karşısı tembelliktir. Tembelliğin hâkim olduğu yerde ne ilimden ne de irfândan bahsedilir; orada ilerleme yerine gerileme, kalkınma yerine gerikalmışlık vardır. Çalışan kazanır, yatan kaybeder. Böyle de olmuştur. Bunu inananlardaki zaafa değil de İslâm'a maletmek nüansları farkedememekten kaynaklanmıştır. Başgil, bunu, "Bizde ilim adına dine çatanların çoğu, ne ilim ne de din hakkında doğru ve esash bil-

46. Doç. Dr. Mehmet Bayraktar, İslâm'da Bilim ve Teknoloji Tarihi, Ankara 1985, 12-14 vd.

47. Bkz. Mehmet Bayraktar, a.g.e. 31-33, 69-72, 97-98, 121-122 vd.; Adivar, 102-120; Amiran Kurtkan, 21-26.

48. en-Necm, 53/39

gisi olmayan amatör kabilinden kimselerdir" (49) diyerek belirtmektedir.

İlim karşısındaki tavrı bu derece açık ve net olan bir Din'i, İslâm'ı Renan'ın "ilme engel", "gelişmeyi durdurucu" olarak vasıflandırılması, her Müslüman'ın olduğu gibi, haklı olarak, Namık Kemal'in de tepkisine yol açmış ve "Renan Müdafaanâmesi"ni yazmasına sebep teşkil etmiştir.

b). *Namık Kemal ve İslâm:*

ba). *Namık Kemal'in Hayatı:*

Namık Kemal, 21 Aralık 1840'da Tekirdağ'da doğmuştur. Asıl adı, Mehmet Kemal'dir. Babası onun "İslâm'a Kemal" olmasını arzu ederek bu adı koyduğu belirtilmektedir. Babası II. Abdülhamid'in Müneccim başı Mustafa Âsım Bey, Annesi Fatma Zehra Hanımdır. Baba tarafından I. Murad devrinde İran savaşlarında şehit düşen Sadrazam Topal Osman Paşa'ya dayanmaktadır (50).

Namık Kemal'in kendisi, Magosa'dan yazdığı bir mektupta, 2 sadrazam, 7-8 vezir, 50-60 devlet adamı yetiştirmiş bir aileden geldiğini belirtmekte (51).

Sekiz yaşında annesini kaybetmiş olan Namık Kemal, 17 yaşına kadar dedesi Abdullâtif Paşa'nın yanında

49. Ali Fuad Başgil, *Din ve Lâiklik*, İstanbul 1977, 231.

50. Mehmet Kaplan, *Namık Kemal*, İstanbul 1948, 9-12; Tahsin Banguoğlu, "Namık Kemal Günü", *Namık Kemal Hakkında*, İstanbul 1942, 3; Ömer Faruk Akgün, "Namık Kemal", *İslâm Ansiklopedisi*, IX/54; Önder Göçgün, *Namık Kemal*, Ankara 1987, 1

51. Fevziye Abdullah Tansel, *Namık Kemal'in Mektupları*, Ankara 1967, I/246.

kalmıştır. Çocukluğu dedesinin yanında ve onun memuriyeti dolayısıyla memleketin çeşitli yerlerinde geçmiştir. Bundan dolayı, N. Kemal, uzun bir mektep terbiyesi alamamıştır. İstanbul'da bulundukları sırada, üç ay kadar Bayezid ve 7-8 ay kadar da Vâlide Rüşdiyesi'ne devam edebilmiştir. Dedesinin Mart 1853'de Kars Kaymakamlığı'na tâyin edilmesi üzerine tahsili yarıda kalmıştır. Bir buçuk yıla yakın Kars'ta kalan Kemal, orada yaşlı bir şeyhten tasavvuf ve edebiyat öğrenmiştir. Kars'ta iken Kırım Harbi patlak vermiş ve bu harbin heyecanlı havası içinde yaşamıştır. Kars'ta geçen günleri onun sonraki hayatında ve eserlerinde etkili olmuştur (52).

Temmuz 1854'de Kars'dan ayrılıp İstanbul'a gelmelerinden on ay kadar sonra, Mayıs 1855'de, Namık Kemal'in dedesi Abdullatif Paşa, Sofya Kaymakamlığı'na tâyin edilmiştir. İstanbul'da kaldıkları süre içerisinde Kemal'in özel hocalardan Arapça, Farsça dersleri aldığı ve babasıyla Osmanlı Tarihi okuduğu rivayet edilmektedir. Namık Kemal'in şiire ciddi bir şekilde başlaması ve fikri uyanışının (53); Eşref Paşa tarafından "Namık" adı verilisinin de Sofya'da olduğu belirtilmektedir (54).

Sofya'da Niş kadısı Mustafa Râgıb Efendi'nin kızı Nesime Hatun ile evlenmiştir. İstanbul'a döndükten sonra, sırasıyla, 1858-1859'da, büyükannesini ve dedesini kaybetmiştir. Bundan sonra babasının evine yerleşmiş; zamanın büyük bilginlerinden Tefsir, Hadis, Fıkıh, Tasavvuf, Arap ve Fars edebiyatı dersleri almıştır. Ondokuz yaşına girdiğinde dinî ilimler sahasında bilgi sahibi olduğu anlaşılmaktadır (55).

52. M. Kaplan, a.g.e, 11-16; Ö. F. Akün, a.g.m. IX/55-56

53. Kaplan, a.g.e, 15-16; Akün, IX/56; Göçgün, 3.

54. Kaplan, 17.

55. Akün, IX/57; Göçgün, 5

N. Kemal, bu arada, ilk memuriyete başlamış ve Tercüme Odası'na girmiştir. Bâb-ı Âlî'nin Batı'ya açılmış bir penceresi olduğu ve yenilik getirenlerin ekserisinin çıktığı bu yere Kemal, beş sene devam etmiş, Fransızcayı da burada öğrenmiştir (56).

Kemal, Şinasi ile tanışmış (57), 1862'de Tasvir-i Efkar gazetesinde yazı yazmaya, toplum meseleleriyle ilgilenmeye başlamıştır (58).

1864'de kurulan Cemiyet-i Tedrisiyye-i İslâmiyye'de, hiçbir karşılık beklemeden, fahri dersler vermiştir (59).

Namık Kemal, yazdığı yazılarda, verdiği derslerde devlet, millet, din, millî eğitim, Türkçe vb. konular üzerinde durarak millî hassasiyetini göstermiştir (60).

N. Kemal, 1865 yılında kurulan ve daha sonra «Yeni Osmanlılar» adı ile ortaya çıkan «İttifak-ı Hamiyet» adlı cemiyetin üyesi olmuştur (61). Yeni Osmanlılar'ın gayesinin; Osmanlıları yükseltmek, eski Osmanlılar'ın şânını yenilemeye çalışmak, Sultan Süleyman'ın devrinin refah ve kudretini yeniden ihya etmek olduğu belirtilmektedir (62). N. Kemal da Türk Milleti'nin kah-

56. Kaplan, 40; Namık Kemal'e Fransızca dersini Tercüme Odası ileri gelen kâtiplerinden mühtedi Mehmed Mansur Efendinin verdiği belirtilmektedir. Bkz. Ebüzziya Tevfik, Yeni Osmanlılar Tarihi, Hazırlayan: Ziyad Ebüzziya, İst. 1973, I/121.

57. Kaplan, 44.

58. Kaplan, 49-50.

59. Göçgün, 7.

60. M. Kuntay, Namık Kemal, İst. 1956, I/38-41; Akün, IX/59

61. Ebüzziya Tevfik, Yeni Osmanlılar Tarihi, Haz. Ziyad Ebüzziya, İstanbul 1973, I/61-82; Akün, IX/59

62. Ebüzziya Tevfik, Yeni Osmanlılar Tarihi, I/20, 242.

ramanlık duygularını dile getirmek ve tarihteki Türk gücünü Osmanlılar'ın şahsında anlatmak gayesiyle yazılar yazmıştır (63).

Eylül 1866'da patlak veren Girit isyanına dair yazdığı yazılar geniş yankılara yol açmıştır. Paris gazetele-ri, Namık Kemal'in yazdıklarını Girit'de Hristiyan kaldıkça asayişin düzelmeyeceği şeklinde tevil etmişlerdir. Girit hadisesi dolayısıyla yazdığı "Şark Mes'elesi" başlıklı makalesi Namık Kemal'in İstanbul'dan uzaklaştırılmasına ve Erzurum Vali Muavinliği'ne tâyin edilmesine sebep olmuştur. Onun yeni Osmanlılar adına yayın yapmak üzere Paris'e çağırılması ve Yeni Osmanlılar cemiyetine dahil olması bu olay dolayısıyla olduğu anlaşılmaktadır. Fransa'da kısa bir müddet kaldıktan sonra Londra'ya geçmiş; Avrupa'da üç buçuk yıl kalmış ve bu sürenin büyük bir kısmının hukuk derslerine sarfetmiştir (64).

N. Kemal, Londra'da, Yeni Osmanlılar adına Hürriyet gazetesini çıkarmış ve 1869'da ayrılmıştır (65). Hürriyet'ten ayrıldıktan sonra bir müddet Mustafa Fazıl Paşa'nın gönderdiği Kur'an nüshalarının baskısı ile uğraşmıştır (66).

Hükümet aleyhinde yayın yapmamak şartıyla, 24 Kasım 1870'de, İstanbul'a dönmesine müsaade edilmiştir. Mahmud Nedim Paşa'nın sadrazamlığı sırasında çıkarılan genel aftan yararlanarak Avrupa'dan yurda dönen Yeni Osmanlılardan Nuri, Reşad ve Ebüzziyâ Tevfik beylerle beraber, İbret gazetesini hazırlayarak 13 Hazi-

63. Ö. Göçgün, 8.

64. Ebüzziya Tevfik, I/47, 59-64; F. Abdullah Tansel, Namık Kemal'in Mektupları, I/246; Kaplan, 51, 54; Akün, IX/59-60.

65. E. Tevfik, I/269, II/27-29.

66. Akün, IX/60

gisi olmayan amatör kabilinden kimselerdir" (49) diyerek belirtmektedir.

İlim karşısındaki tavrı bu derece açık ve net olan bir Din'i, İslâm'ı Renan'ın "ilme engel", "gelişmeyi durdurucu" olarak vasıflandırılması, her Müslüman'ın olduğu gibi, haklı olarak, Namık Kemal'in de tepkisine yol açmış ve "Renan Müdafaanâmesi"ni yazmasına sebep teşkil etmiştir.

b). Namık Kemal ve İslâm:

ba). Namık Kemal'in Hayatı:

Namık Kemal, 21 Aralık 1840'da Tekirdağ'da doğmuştur. Asıl adı, Mehmet Kemal'dir. Babası onun "İslâm'a Kemal" olmasını arzu ederek bu adı koyduğu belirtilmektedir. Babası II. Abdülhamid'in Müneccim başı Mustafa Âsım Bey, Annesi Fatma Zehra Hanımdır. Baba tarafından I. Murad devrinde İran savaşlarında şehit düşen Sadrazam Topal Osman Paşa'ya dayanmaktadır (50).

Namık Kemal'in kendisi, Magosa'dan yazdığı bir mektupta, 2 sadrazam, 7-8 vezir, 50-60 devlet adamı yetiştirmiş bir aileden geldiğini belirtmekteydi (51).

Sekiz yaşında annesini kaybetmiş olan Namık Kemal, 17 yaşına kadar dedesi Abdullâtif Paşa'nın yanında

49. Ali Fuad Başgil, *Din ve Lâiklik*, İstanbul 1977, 231.

50. Mehmet Kaplan, *Namık Kemal*, İstanbul 1948, 9-12; Tahsin Banguoğlu, "Namık Kemal Günü", *Namık Kemal Hakkında*, İstanbul 1942, 3; Ömer Faruk Akgün, "Namık Kemal", *İslâm Ansiklopedisi*, IX/54; Önder Göçgün, *Namık Kemal*, Ankara 1987, 1

51. Fevziye Abdullah Tansel, *Namık Kemal'in Mektupları*, Ankara 1967, I/246.

kalmıştır. Çocukluğu dedesinin yanında ve onun memuriyeti dolayısıyla memleketin çeşitli yerlerinde geçmiştir. Bundan dolayı, N. Kemal, uzun bir mektep terbiyesi alamamıştır. İstanbul'da bulundukları sırada, üç ay kadar Bayezid ve 7-8 ay kadar da Vâlide Rüşdiyesi'ne devam edebilmiştir. Dedesinin Mart 1853'de Kars Kaymakamlığı'na tâyin edilmesi üzerine tahsili yarıda kalmıştır. Bir buçuk yıla yakın Kars'ta kalan Kemal, orada yaşlı bir şeyhten tasavvuf ve edebiyat öğrenmiştir. Kars'ta iken Kırım Harbi patlak vermiş ve bu harbin heyecanlı havası içinde yaşamıştır. Kars'ta geçen günleri onun sonraki hayatında ve eserlerinde etkili olmuştur (52).

Temmuz 1854'de Kars'dan ayrılıp İstanbul'a gelmelerinden on ay kadar sonra, Mayıs 1855'de, Namık Kemal'in dedesi Abdullatif Paşa, Sofya Kaymakamlığı'na tâyin edilmiştir. İstanbul'da kaldıkları süre içerisinde Kemal'in özel hocalardan Arapça, Farsça dersleri aldığı ve babasıyla Osmanlı Tarihi okuduğu rivayet edilmektedir. Namık Kemal'in şiire ciddi bir şekilde başlaması ve fikrî uyanışının (53); Eşref Paşa tarafından "Namık" adı verilisinin de Sofya'da olduğu belirtilmektedir (54).

Sofya'da Niş kadısı Mustafa Râgıb Efendi'nin kızı Nesime Hatun ile evlenmiştir. İstanbul'a döndükten sonra, sırasıyla, 1858-1859'da, büyükannesini ve dedesini kaybetmiştir. Bundan sonra babasının evine yerleşmiş; zamanın büyük bilginlerinden Tefsir, Hadis, Fıkıh, Tasavvuf, Arap ve Fars edebiyatı dersleri almıştır. Ondokuz yaşına girdiğinde dinî ilimler sahasında bilgi sahibi olduğu anlaşılmaktadır (55).

52. M. Kaplan, a.g.e, 11-16; Ö. F. Akün, a.g.m. IX/55-56

53. Kaplan, a.g.e, 15-16; Akün, IX/56; Göçgün, 3.

54. Kaplan, 17.

55. Akün, IX/57; Göçgün, 5

N. Kemal, bu arada, ilk memuriyete başlamış ve Tercüme Odası'na girmiştir. Bâb-ı Âlî'nin Batı'ya açılmış bir penceresi olduğu ve yenilik getirenlerin ekserisinin çıktığı bu yere Kemal, beş sene devam etmiş, Fransızcaya da burada öğrenmiştir (56).

Kemal, Şinasi ile tanışmış (57), 1862'de Tasvir-i Efkar gazetesinde yazı yazmaya, toplum meseleleriyle ilgilenmeye başlamıştır (58).

1864'de kurulan Cemiyet-i Tedrisiyye-i İslâmiyye'de, hiçbir karşılık beklemeden, fahri dersler vermiştir (59).

Namık Kemal, yazdığı yazılarda, verdiği derslerde devlet, millet, din, milli eğitim, Türkçe vb. konular üzerinde durarak milli hassasiyetini göstermiştir (60).

N. Kemal, 1865 yılında kurulan ve daha sonra «Yeni Osmanlılar» adı ile ortaya çıkan «İttifak-ı Hamiyet» adlı cemiyetin üyesi olmuştur (61). Yeni Osmanlılar'ın gayesinin; Osmanlıları yükseltmek, eski Osmanlılar'ın şânını yenilemeye çalışmak, Sultan Süleyman'ın devrinin refah ve kudretini yeniden ihya etmek olduğu belirtilmektedir (62). N. Kemal da Türk Milleti'nin kah-

56. Kaplan, 40; Namık Kemal'e Fransızca dersini Tercüme Odası ileri gelen kâtiplerinden mühtedi Mehmed Mansur Efendinin verdiği belirtilmektedir. Bkz. Ebüzziya Tevfik, Yeni Osmanlılar Tarihi, Hazırlayan: Ziyad Ebüzziya, İst. 1973, I/121.

57. Kaplan, 44.

58. Kaplan, 49-50.

59. Göçgün, 7.

60. M. Kuntay, Namık Kemal, İst. 1956, I/38-41; Akün, IX/59

61. Ebüzziya Tevfik, Yeni Osmanlılar Tarihi, Haz. Ziyad Ebüzziya, İstanbul 1973, I/61-82; Akün, IX/59

62. Ebüzziya Tevfik, Yeni Osmanlılar Tarihi, I/20, 242.

ramanlık duygularını dile getirmek ve tarihteki Türk gücünü Osmanlılar'ın şahsında anlatmak gayesiyle yazılar yazmıştır (63).

Eylül 1866'da patlak veren Girit isyanına dair yazdığı yazılar geniş yankılara yol açmıştır. Paris gazetele-ri, Namık Kemal'in yazdıklarını Girit'de Hristiyan kal-dıkça asayişin düzelmeyeceği şeklinde tevil etmişlerdir. Girit hadisesi dolayısıyla yazdığı "Şark Mes'elesi" başlıklı makalesi Namık Kemal'in İstanbul'dan uzak-laştırılmasına ve Erzurum Vali Muavinliği'ne tâyin edil-mesine sebep olmuştur. Onun yeni Osmanlılar adına ya-yın yapmak üzere Paris'e çağırılması ve Yeni Osmanlılar cemiyetine dahil olması bu olay dolayısıyla olduğu an-laşılmaktadır. Fransa'da kısa bir müddet kaldıktan son-ra Londra'ya geçmiş; Avrupa'da üç buçuk yıl kalmış ve bu sürenin büyük bir kısmının hukuk derslerine sarfet-miştir (64).

N. Kemal, Londra'da, Yeni Osmanlılar adına Hürriyet gazetesini çıkarmış ve 1869'da ayrılmıştır (65). Hürriyet'ten ayrıldıktan sonra bir müddet Mustafa Fazıl Paşa'nın gönderdiği Kur'an nüshalarının baskısı ile uğraşmıştır (66).

Hükümet aleyhinde yayın yapmamak şartıyla, 24 Kasım 1870'de, İstanbul'a dönmesine müsaade edilmiş-tir. Mahmud Nedim Paşa'nın sadrazamlığı sırasında çı-karılan genel aftan yararlanarak Avrupa'dan yurda dö-nen Yeni Osmanlılardan Nuri, Reşad ve Ebüzziyâ Tevfik beylerle beraber, İbret gazetesini hazırlayarak 13 Hazi-

63. Ö. Göçgün, 8.

64. Ebüzziyâ Tevfik, I/47, 59-64; F. Abdullah Tansel, Namık Ke-mal'in Mektupları, I/246; Kaplan, 51, 54; Akün, IX/59-60.

65. E. Tevfik, I/269, II/27-29.

66. Akün, IX/60

ran 1872'de yeniden yayın hayatına başlamıştır. Nâmık Kemal, İbret'in başyazarı olmuş; en geniş çalışmayı, en parlak makalelerini burada neşretmiştir (67). İbret gazetesinde, sosyal problemleri ele alan ve milli heyecanları ifâde eden yazılar çıkmaya başlamıştır (68).

Namık Kemâl, Avrupa'da iken, oraların umûmî yaşayışı, idarî durumu, iktisâdî seviyesi, hukukî ve siyasi meseleleriyle ilgilenmiş görünmektedir (69).

26 Eylül 1872 tarihinde Gelibolu'ya giden N. Kemal, oradan İbret gazetesine yazılar göndermiş; bunun yanında Ebuzziya Tevfik Bey'in çıkarmaya başladığı Hadika gazetesine de makaleler yazmaya başlamıştır. Bu arada "Vatan Yahut Silistre" piyesini yazmaya girişmiştir. Gittikten 3 ay sonra azledilmiş ve İstanbul'a dönmüştür. Yeniden İbret'te, şiddetli bir dille, Hükümet'e karşı tenkitçi yazılar kaleme almış, ancak 6 Şubat 1873'de gazete yeniden kapatılmıştır. N. Kemal de Vatan Yahut Silistre piyesini tamamlama fırsatı bulmuştur (70). Bu piyes, ilk defa, 1 Nisan 1873'de Gedik Paşa Tiyatrosu'nda sunulmuştur. Vatan ve Millet sevgisini sergileyen, inancın önemini vurgulayan bu eserle N. Kemal, bir günde şöhretin zirvesine ulaşmıştır. 6 Nisan 1873'de İbret gazetesi kapatılmış, N. Kemal Magosa'ya, arkadaşları Rodos'a sürgün edilmiştir (71).

Vatan Yahut Silistre, Namık Kemal'i vatan ve hürriyet kahramanı olarak şöhrete ulaştırılmıştır. Magosa'da edebî çalışmalara başlamış ve orayı hayatının

67. F. Akün, IX/61; Ö. Göçgün, 10.

68. Göçgün, 11.

69. Akün, IX/61.

70. Önder Göçgün, 11

71. M. Kaplan, 86; Göçgün, 12.

en verimli ortamı haline getirmiş; eserlerinin büyük bir kısmıyla (72) beraber İslâm Tarihi'ni de burada yazmıştır (73).

Magosa'da 38 ay kaldıktan sonra, 30 Mayıs 1876'da çıkan genel aştan yararlanarak İstanbul'a dönmüştür. 18 Eylül 1876'da, II. Abdülhamid tarafından Namık Kemal, Şürâ-yı Devlet Azâlığı'na (Danıştay Üyeliği) getirilmiştir (74). Daha sonra, arkadaşı Ziya Paşa ile beraber, Midhat Paşa başkanlığında kurulan Kanûn-ı Esâsî Encümeni'ne (Anayasa Komisyonu'na) üye seçilmiştir. Namık Kemal bir şiirinden dolayı tutuklanmış; beş aylık haptiden sonra, Midilli adasında ikamete me'mur edilmiştir. 19 Temmuz 1877'de Midilli'ye hareket etmiştir. N. Kemal orada bulunduğu sırada memleketin siyasi, askerî ve sosyal durumuyla yakından ilgilenmiş, Osmanlı-Rus harbinin üzüntüsü ile «Vâveylâ», «Vatan Mersiyesi», «Murabbâ», «Bir Muhacir Kızın İstimdâdı» gibi vatanla ilgili şiirlerini yazmıştır. Bu şiirlerde İslâmî inanç ile vatani heyecanı bütünleştirmiştir (75).

Midilli'ye gidişinden ikibuçuk yıl sonra Padişah II. Abdulhamid'in irâdesi ile 18 Aralık 1879'da Midilli'ye mutasarrıf tayin edilmiş (76); sâray ile münasebetleri düzelmiştir. N. Kemal, Midilli'de Cezmi romanının büyük bir kısmı ile Celaleddin Hârzemşâh piyesini tamamlamış; Ernest Renan'ın 1883 yılında İslâm hakkında verdiği konferansındaki yanlış fikir ve kanaatlerine cevap olan, reddiye teşkil eden "Renan Müdafaanâmesi"ni de orada yazmıştır (77).

72. M. Kaplan, 90-95; Ö. Göçgün, 12-13.

73. Göçgün, 13.

74. Midhat Cemâl Kuntay, Namık Kemal, İst. 1956, II/17

75. O. F. Akün, IX/64

76. M. C. Kuntay, a.g.e. I/237

77. Akün, IX/64

Midilli'de 7 sene, dört ay kalan Namık Kemal, Rum halkın ve onlara âlet olan kimselerle, bazı memurların şikâyetleri, hatta iftiraları üzerine, 15 Ekim 1884'de, Rodos Mutasarrıflığı'na nakledilmiştir. Midilli'de bozulan sağlığı Rodos'ta düzelmiştir. Rodos'ta kendini Osmanlı Tarihi'ni yazmaya vermiştir (78). Kemal, adalardaki Türklerin seviyesini yükseltmeye önem vermiş; Midilli'de yirmiye yakın ilk okul, bir câmi; Rodos'ta bir oria- okul açtırmıştır. Ayrıca adalardaki Türk nüfusunu artırmaya çalışmıştır (79). Rodos'da da üç caminin yapılmasında gösterdiği gayretten dolayı II. Abdulhamid tarafından, Kasım 1886'da, "imtiyaz madalyası" ile taltif edilmiştir. Burada üç yıldan fazla bir süre kalan Kemal, bir yabancı konsolosun evine yapılan bir saldırı yüzünden, oradan alınarak, Aralık 1877'de Sakız Mutasarrıflığı'na tayin olunmuştur. Sakız'da sağlığı yeniden bozulmuştur. Bununla beraber, çok önem verdiği Osmanlı Tarihi'ni büyük bir gayretle bitirmeye çalışmıştır. Yakalandığı zatürreden kurtulamamış ve 2 Aralık 1884'de vefat etmiştir. Önce, Sakız'da bir câminin mezarlığına defnedilmiştir. Ebüzziyâ Tevfik Bey'in, padişah II. Abdülhamid'e başvurarak aldığı müsaade üzerine cenaze üç gün sonra Gelibolu'ya naklolunmuş; Bolayır'da, Rumeli Fatihi ve Namık Kemal'in çok sevdiği Süleyman Paşa'nın türbesinin yanına gömülmüştür (80).

Namık Kemal'in hayatı, kırk sekiz yıl gibi kısa bir zamanı kapsamaktadır. O bu hayatını çok iyi değerlendirebilmiş; şiir, tiyatro, roman, edebî tenkid, tarih vb. alanlarda büyük bir yekûn teşkil eser eden meydana getirmiştir (81).

78. Akün, IX/64

79. Akün, IX/64; Göçgün, 17

80. Akün, IX/65; Göçgün, 17

81. Bkz. Şerif Hulusî, "Namık Kemal'in Eserleri", Namık Kemal Hakkında, 305 vd.

bb). Namık Kemal'in Dinî Yönü ve İslâmî Anlayışı:

Namık Kemal, yaşadığı dönemin özelliğine uygun olarak, çeşitli sahalarla ilgilenmiş bir Türk aydınıdır. O, kendisini, devrindeki bir çok aydın gibi, çeşitli mevzular üzerinde durmak mecburiyetinde hissetmiş; milli konulardan, dinî konulara kadar, hemen hemen, her alanda yazılar yazmış, görüşler belirtmiştir. Ziya Gökalp'ten önce, memleket meselelerini, geniş ve sistemli olarak ilk defa olarak, ele alan o olmuştur (82).

Osmanlı İmparatorluğu, XIV. yüzyılda son hududuna kadar genişlemiş ve bir yüzyıl kadar da bu durumunu koruyabilmiştir. Daha sonra, iki yüzyıl sürecek, geri çekilme, içten ve dıştan gelen tesirlerle bölünme ve parçalanma dönemi başlamıştır. Avrupa, kuvvetlenmesi üzerine, gözünü Osmanlı İmparatorluğu'na çevirmiştir. 1815 Viyana Kongresi ile dikkatler Osmanlı İmparatorluğu içinde yaşamakta olan Hristiyanlar üzerine çekilmiş; Türklerin, Avrupa'dan atılması ve imparatorluğun topraklarının paylaşılması noktasına gelinmiştir. Böylece bir "Şark Meselesi" gündeme gelmiştir. Bu dönemde Tanzimât ve arkasından Islahat Fermânı ilan edilmiştir. Bununla Avrupa devletleri, Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Hristiyanlar üzerinde hak iddia etmeye girişmiş, çeşitli karışıklık ve olaylar meydana çıkmıştır (83).

Avrupa'nın ulaştığı teknik ve ilmi seviye, Türk aydınlarının kafalarını karıştırmaya, İslâm medeniyetini tehdit etmeye başlamıştır. Avrupa'nın kuvvetce ilerlemesi, ondan yardım dileme anlayışına yolaçmıştır. Böylece Türk dünyası "Batı"nın hücumuna maruz kalmıştır (84).

82. Kaplan, 4-5.

83. Kaplan, 21; Enver Ziya Karal, "Namık Kemal ve Şark Meselesi", Namık Kemal Hakkında, 282-285.

84. Kaplan 22.

XVII. yüzyıldan itibaren Avrupa ile yakın temasa başlamış olan Osmanlı İmparatorluğu, XIX. yüzyılın ikinci yarısında, Batı'daki fikir akımlarının ve ilmi hâkim kılma anlayışının yayılma sahalarından birisi olmuştur. Bu, bir moda haline gelmiştir. Önce askerlik ve teknik yollarla Avrupa'ya karşı başlayan hayranlık, yavaş yavaş, onun ilmine, tekniğine, fikirlerine, müesseselerine, siyasetine ve edebiyatına kadar uzanmıştır. N. Kemal döneminde, bazı kafalarda, tekniğe karşı hayranlık adetâ kaba bir materyalizme varmıştır. Fen, buhar, makine, elektrik vb. gelişmeler heyecan havası estirmiş; "Medeniyet" kelimesi farklı bir anlam kazanmıştır. O dönemin nesli asırlardan bahsederken "bu Asr-ı Medeniyet" tâbirini kullanır olmuş; gazete, dergi ve kitaplar elektrik, matbaa ve benzeri yazılarla dolmuş; bu konularda "edebiyat" yapılmaya başlanılmıştır. Avrupa'nın da İslâm'ı itham etmesi en aydın bilinen kimse-leri bile kızdırmış ve İslâm savunma silâhı olmuştur (85).

Namık Kemal, Bab-ı Âli'de memur olması dolayısıyla, bu hâdiselerin uyandırdığı his ve heyecanları yakından duymuştur. Onun hayatı, "Avrupa Medeniyeti"-nin gündemde olduğu, ilmi din yerine koyma eğilimlerini ağır bastığı, materyalizm, pozitivizm ve evrimcilik nâzariyelerinin hâkim bulunduğu bir dönemde geçmiştir. Bu akımların Türkiye'ye de uzandığı bir dönemde yaşamış ve hattâ dinin ortadan kaldırılmak ve kritiğe tâbi tutulmak istendiği, Hristiyanlık ilme engel olduğu için Batı'da din-ilim çatışmasının başlatıldığı ve bunu da İslâm'a sıçratmak benimsendiği bir dönemde yaşamıştır. Kemal, bunların hiçbirisinin etkisinde kalmamış, Batı'nın iki yüzyıldaki teknik gelişmesine dik-katî çekmiş, dinî ve millî hasletlerden taviz vermeden, onlardan istifade edilmesini tavsiye etmiştir. Yazdıklarında bunlara bağlı kalmış; felsefesini, Ziya Gökalp'ten

önce, Garplılık, Türkçülük ve İslâmcılık adı altında formüle edilebilecek "İslâm Birliği" adı altında ve "Osmanlıcılıkla" izah etmeye gayret sarfetmiştir.

Vatan sevgisi ve millî duygularıyla tanınan Namık Kemal'in diğer önemli bir yanı da İslâmcılığıdır. İslâmî inanç ve hissinin kuvvetliliğidir. Onda vatan sevgisi ile İslâmcılık, Türklükle-İslâm bir ve beraber yürümektedir. Biri diğerinin bütünleyicisidir. Bunları birbirinden ayırmayı düşünmediği gibi karşı karşıya da getirmemiştir. Onun İslâmî inanç ve hissinin kuvvetliliğini, İslâm'a hücum eden Ernest Renan'a verdiği cevap ortaya koymaktadır. Biz, N. Kemal'in dinî ve millî hassasiyetini gösteren bu cevabına geçmeden, bazı mektup, makale ve eserlerinde onun dinî durumuna gözatmak istiyoruz.

1864'de kurulan Cemiyet-i Tedrisiyye-i İslâmiyye' de hiçbir karşılık (86) beklemeden fahrî dersler vermiş olan Namık Kemal, 1867 yılı ocak ayında, İstanbul'dan uzak bir dostuna yazdığı "Ramazan Mektubu"nda, ramazanda kalabalık olan camilerden; hikâye ve israiliyat anlattıklarından; din adamlarının bekleneni vermediğinden, dinî konulardaki lâubaliliklerden, orta oyunlarının halkın ahlâkını bozduğundan bahsetmekte ve dünyanın en serbest memleketi olan Amerika'da bile Pazar günlerine önem verildiğine temas etmektedir (87). Babası Mustafa Asım Bey'e mektuplarında, dinine, örf ve âdetlerine bağlı olduğunu gösteren ifadeler yer almaktadır. Londra'da 1869'da, Hürriyet gazetesinden ayrıldıktan sonra bir müddet, Mustafa Fazıl Paşa'nın gönderdiği Kur'an nüshalarının baskısıyla meşgul olmuştur (88).

86. Göçgün, 7.

87. Fevziye, Abdullah Tansel, Namık Kemal'in Mektupları, Ankara 1967, (İstanbul Mektupları), I/69-80.

88. Bkz. Tansel, I/94, 99-119, Ömer Faruk Akün, Nâmik Kemal'in Mektupları, İstanbul, 1972, 337-342.

Faik Reşat Bey'e 1873'de yazdığı mektupda, aslının toprak olduğunu belirtmekte, itikadında, yerin altını da üstünü de bir görmektedir (89).

Manastırlı Rıfat Bey'e 1874'de yazdığı mektubda, Kâdir ve Kâ'im olan Allah'ı her türlü noksanlıklardan tenzih etmekte, Allah'tan başka kimsede kudret ve kuvvet olmadığını ifade etmektedir (90).

Midilli Mektupları'nda İslâmî anlayışı ve dinî duyguları daha açık olarak kendini göstermektedir. Ebüzziya Tevfik'e 5 Ağustos 1877 tarihli mektubunda, Midilli'nin en mamur mahallesinin Hristiyan mahallesi olduğundan, onların memleketin en güzel yerlerini ele geçirdiklerinden yakınmakta; İslâm mahallesinin Hristiyanları kadar ma'mur olmadığına üzülmüş görünmektedir (91).

Menemenli Rıfat Bey'e yazdığı 15 Ekim 1877 tarihli mektubunda, Müslüman olduğunu vurgulamakta, Müslüman olduğu için güzel fikirleri kimseye anlatmadığını; halbuki Hristiyan Osmanlıların fikirlerini herkese rahatlıkla anlatabildiklerini ifade etmektedir (92).

Menemenli Rıfat Bey'e 30 Aralık 1877 tarihli mektubunda, İslâm konusundaki duygusunu şöyle dile getirmektedir: "Rusya'ya bir karış yer terketmek, Hilâfet-i İslâmiye'nin ciğerine bir hançer saplamak kabilinden-dir" (93).

89. Tansel, I/262-263 vd. (Magosa Mektupları)

90. Tansel, I/316-318.

91. Tansel, II/29-30.

92. Tansel, II/70.

93. Tansel, II/113 (Midilli Mektupları)

Rıfat Bey'e 16 Aralık 1878 tarihli mektubunda ise; Allah'ın yüceliğini, büyüklüğünü ve Allah'tan başka büyük olmadığını belirtmektedir (94).

Süleyman Hüsnü Paşa'ya 13 Ocak 1879 tarihli mektubunda, insanların kendilerini Allah, sözlerini Kur'an ile kıyas mı ettiklerini sormaktadır (95).

Abdülhak Hâmid'e, 17 Şubat 1879 tarihli mektubunda, şöyle seslenmektedir: "Allah, İslâmiyet, millet, vatan biz mahvoluncaya kadar mevhûmattan mı ma'dud olacak..."

"İbret'te Reşad'ın dediği gibi 'vallahı, billahi Frenk olmayacağız' husûsiyle billâhi, vallahı, tallahi Moskof olmayacağız" (96).

Süleyman Hüsnü Paşa'ya 12 Eylül 1879 tarihli mektubunda, "Bâkî Cenab-ı Hak, millet-i İslâmiye'ye merhamet eylesin" (97) diye temennide bulunurken Mehmed Sâdık Paşa'ya Kasım 1879 tarihli mektubunda ise İslâm'ın vatanla olan bağlılığını şöyle belirtmektedir:

"...Yahu, vatan gidiyor, 600 senedenberidir ki bu dini, bu milleti bu mukaddes vatan sayesinde muhafaza ediyorduk; bu vatan sayesinde yaşıyorduk...

Cenâb-ı Hak bu meziyeti, bu şerefi bize ihdas etmişken, tahdis-i ni'mete bedel, küfrân-ı nimet ediyoruz. İşte, vatan bu suretle mahvolursa, o mukaddes Osmanlılık nâmı da mahvolduktan başka, İslâmiyet'in mevkii de pek müşkil olur, anlaşıldı mı efendim?

94. Tansel, II/335

95. Tansel, II/352, 355-356.

96. Tansel, II/388

97. Tansel, II/470

Vaktiyle ecdadımızın nâmuskârâne can telef ederek teshir ettiği yerleri, biz namussuzca can vererek Moskoflar'a, Bulgarlar'a teslim ediyoruz. Bunca muhadderât-ı İslamiye Bulgar canavarlarının mundar ayakları altında, nâmusları mahvolarak, inleye inleye can çekiyor. O mukaddes ma'bedlerin kimisi puthâneye, kimisi meyhaneye tahvil olundu, nûr-i İslâmiyet'le mûnevver olan o mübarek mevkiler, bu gün zalâm-ı küfr ile harab oluyor" (98).

Cezâyir-i Bahr-i Sefid valiliğine, 2 Ekim 1880'de, Midilli Mutasarrıfı bulunması dolayısıyla, Müslümanlar'ın dinî ve ilmî durumlarını yükseltmek istediğini (99); 1881 tarihli mektubunda ise, Akdeniz'de Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı diğer adalar gibi, Midilli'de de ma'bed ve mekteplerin azlığına dikkati çekmekte ve bu husustaki harcamaların vakıf gelirlerinden ödenmesinin kararlaştırıldığını; Evkaf Müdürlüğü'ne birçok defa bildirilen bu kaide tatbik edilmediği takdirde, Midilli'de Ezan-ı Muhammedî i'lân eden bir tek minare ve mescidin kalmayacağını (100) bildirmektedir. Din ile ilmî beraber yürüttüğünün delili olarak Midilli'de yirmiye yakın ilkokul ve bir cami, Rodos'ta bir ortaokul ve üç caminin yapılmasındaki gayretiyle göstermiştir. Bu gayretinden dolayı II. Abdulhamid tarafından, 1886'da, "imtiyaz madalyası" ile taltif edilmiştir (101). Hacı Ali Bey'e 14 Şubat 1884 tarihli mektubunda da Sakız Kal'ası tamir edilmezse Müslümanlar'ın hicret edeceğini ve Sisam gibi buranın da Hristiyan Beyliği olacağı endişesini (102) dile getirmektedir.

98. Tansel, II/482 (Midilli Mektupları)

99. Tansel, III/33-51

100. Tansel, III/117-118.

101. Akün, IX/64; Göçgün, 17.

102. Tansel, III/386-388.

Namık Kemal, İslâm hakkındaki anlayışını şu beyitinde açıkça ortaya koymaktadır:

"İzz-i dareyn'i fedâdır makasadım İslâm için
Halkı te'min eylerim dinimle, îmanımla ben" (103).

Midilli'de yazdığı Murabba'ında İslâmî tefekkürle vatanî heyecanı bütünleştirmektedir:

"Sıdk ile terk edelim her emeli, her hevesi
Kıralım hâil ise azmimize ten kafesi
İnledikçe eleminden vatanın her nefesi
Gelin imdada diyor, bak, budur Allah sesi" (104).

Namık Kemal, Makalelerinde de İslâmî konulardaki hassasiyet ve İslâmî duygularını dile getirmiştir. Hatta bazı makalelerin başlığını Kur'an âyetlerinden almıştır:

Girit'te ihtilâlcilerin Müslümanların evlerini yakmaları, çoluk çocuk demeden herkesi katletmeleri üzerine bir yardım kampanyası başlamıştır. Bunun üzerine gazetelerde bazı makaleler çıkmıştır. N. Kemal da "Teâvenu alel birr" (iyilikte yardımlaşınız) başlığı ile bir makale yazmıştır (105). Bu başlık Kur'an'daki "Teâvenu ale'l-birri ve't-takva" (iyilik ve takvada yardımlaşınız)" âyetinden alınmıştır (Maide, 5/2).

Vatan fikrini, din ve an'aneyle de birleştiren (106) Namık Kemal'in Hürriyet'e yazdığı ilk makalesinin başlığı da "Hubbu'l Vatan mine'l iman"dır (Vatan sevgisi imandandır). Orada; Vatanın tarifi yapılmakta, onun "ilâhî nimet" olduğu, bu uğurda nice kanların döküldüğü

103. Tansel, III/395.

104. Göçgün, 15/16.

105. Bkz. Ebüzziya Tevfik, Yeni Osmanlılar Tarihi, I/47.

106. Kaplan, 113.

vurgulanmakta ve Türklerin faziletleri belirtilmektedir (107). O'nun Hürriyet'te "Memalik-i Osmaniye'nin yeni Muhakemesi" ve İbret'te "Avrupa Şarkı Bilmez" başlıklı makalelerinde, Avrupalı'nın Osmanlıları bilmediğinden şikâyet etmektedir. Makalede "Biz o Osmanlılar değil miyiz ki bir avuç yiğit, hamiyet ve şecaatları sebebiyle koca bir Bizans devletinin tahtına oturdular. Biz o Osmanlılar değil miyiz ki, dört yüz sene Avrupa'yı heybet ve satvetleriyle titrettiler" demektedir (108).

Namık Kemal, fıkıh konusuna da temas ediyor. Avrupa'nın âdil hükümlerden ibaret olan fıkıhı tam olarak kavrayamadıklarını, bundan dolayı itham ettiklerini belirtiyor ve bizden de bir kaç cahilin onların bu kanaatlerine katılmalarından dolayı kınıyor: "Bir kaç nevheves, üç beş kelime Fransızca öğrenmekle adl-ü hikmetin zübdetü'l kemâli olan İslâmiyeti câhilâhe ve biedebâne istihzâya kıyâm etmiş. Ona bakılarak ahkâm-ı diniyye oyuncak süretinde tutulmak isteniyor" (109). "Şark Me-selesi" makalesinde de Namık Kemal, Avrupalıların Şark'ı bilmediklerini ispata çalışıyor. O, Fıkıh hükümleri memleketimizde tam olarak uygulanmış olsaydı, İslâm'ın ne büyük din olduğunu gören Avrupa'nın bizi alkışlamaktan kendini alamayacağını belirtiyor (110).

Piyes ve romanların da aynı dinî his ve heyecana rastlanır:

Vatan Yahut Silistre piyesinde Namık Kemal, İslâm'a bağlı bulunmakta, Allah, vatan sevgisi ve İslâmî tevekkülü işlemektedir. Piyesde önce Allah, sonra vatan

107. EbüzziyaTevfik, 1/239-241.

108. Nakleden Mehmet Kaplan, 75

109. Kaplan, 116 (İbret, No. 7'den)

110. Bekir Sıtkı Baykal, "Namık Kemal'e Göre Avrupa ve Biz", Namık Kemal Hakkında, 201; Kaplan, 117

sevgisi ele alınmakta; vatan ve Allah uğrunda ölmenin bir olduğu vurgulanmaktadır. O, oyunun kahramanı İslâm Bey'in şahsında İslâm'ı, vatan sevgisini ve kahramanlığı belirtmiş; dinî ve millî heyecanı uyandırmayı başarmıştır (111).

Gülñihal piyesinde, musibetlerin kaldırılması için çalışma, Allah için, devlet için, memleket için uğraşmayı tavsiye etmiş ve böyle davranıldığı takdirde Allah'ın yardımını arkalarında bulacaklarını belirtmiştir (112).

Akif Bey (113), Zavallı Çocuk (114), Kara Belâ (115) piyeslerinde Allah sevgisi, Allah'a sığınma, Allah yolunun aydınlığı, Allah'ın hükmüne karşı durulmayacağı ve benzeri konular işlenmiştir.

Namık Kemal, Celâleddin Hârzemşah'da da, temel felsefe olarak, İslâm'ı vatani heyecanla bütünleştirerek yüceltmeyi amaçlamaktadır. O, Celâl'in şahsında İslâm Birliğini savunmakta; Celâleddin Hârzemşah'ın hayatını, kahramanlıklarını ve Moğollar'a karşı Türk-İslâm Birliği dâvası uğrunda giriştiği büyük mücadeleleri sergilemektedir; bir nevi Türk Cihan hakimiyeti mefküresini ortaya koymaktadır (116). Namık Kemal'in son eseri olan Cezmi romanı, tarihi ve felsefî bir eserdir. Bu eserde, İslâm Birliği ideali işlenmekte; bu idealin yapılması amaçlanmaktadır (117).

111. Bkz. Namık Kemal, Vatan Yahut Silistre, İstanbul 1984.

112. Bkz. Namık Kemal, Gülñihal, Haz. Kenan Akyüz, İstanbul 1969

113. Bkz. Namık Kemal, Akif Bey, İstanbul 1290.

114. Bkz. Namık Kemal, Zavallı Çocuk, İstanbul. 1290.

115. Bkz. Namık Kemal, Kara Belâ, İstanbul 1326.

116. Bkz. Mehmet Kaplan, 182-196; Göçgün, 47-51.

117. Bkz. Tansel, III/155, 177-179; Namık kemal, Cezmi, İstanbul 1335.

Namık Kemal, Doğu ve Batı'daki büyük devletlerin Osmanlı İmparatorluğu üzerinde hayaller kurdukları, yıkmak, parçalamak için planlar hazırladıkları, iç karışıklık ve harplerin yoğun olduğu bir dönemde, imparatorluğun çeşitli yörelerinde hatta Avrupa ülkelerinde bulunmuştur. O, içinde yaşadığı ve gördüğü olaylardan ders almış; kendine dönmei bilmiş, bünyeye uygun çareler bulmuş ve bunları yaymayı başarmıştır.

N. Kemal, "İslâm Birliği"ni Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmasını önleme tedbiri olarak düşünmüştür. Onun fikirlerinin "belkemiğini" İttihâd-ı İslâm, Osmanlılık ve İslâm teşkil etmektedir. Rusya'da Pan-İslavizm; Avrupa'da Pan-Latinizm, Pan-Cermanizm ve benzeri "Pan" cereyanları Osmanlı İmparatorluğu'nda "İttihâd-ı İslâm" olmuştur (118). N. Kemal'e göre "İttihâd-ı İslâm", Batı dengesine karşı Doğu dengesini teşkil edecektir. Bu birlikte, dil ve mezhep ayrılıklarını engel görmeyen Kemal, Osmanlıları İslâm dünyasının ve Asya'nın meşalesi kabul etmekte; İslâm'ın birliği emrettiğini vurgulamakta; bu birliğin ancak Osmanlılık, yani Osmanlı İmparatorluğu'nun bayrağı altında olabileceğini dile getirmekte ve böyle bir birliğin Avrupa'nın en büyük devletleriyle yarışabilecek bir seviyeye ulaşabileceğini savunmaktadır (119).

Avrupa'yı, gayr-i müslim azınlıkları yakından tanıma fırsatı bulan Kemal, vatan, millet ve İslâm'a daha samimi olarak yönelmiş; tarihi İslâm tarihini ve İslâm'ı öğretmeyi, benimsetmeyi gaye edinmiştir. Bunun için müstakil eserler yazmıştır.

Avrupalılar arasında Türk adı anıldıkça "Ehl-i Salip" ruhunun kabardığını belirten Kemal, Müslümanların birlik oldukları takdirde, eskiden ulaşmış oldukları

118. Kaplan, 111

119. Kaplan, 112-113.

yüksek medeniyet seviyesine ulaşabilecekleri kanaatinde-
dedir. O, taklitçiliğe karşıdır; Avrupalılardan taklit edi-
lecek şeyleri fen ve sanayi'den ibaret görmektedir. Mede-
nileşmenin Çinli'nin sülük kebabını almak veya Avru-
palı'nın dansını, modasını, usûlünü taklit etmek değil,
kendi ahlâkımız, örf ve âdetlerimizle yükselmek olduğu-
nu belirtmektedir (120). İslâm milletlerinin ahlâk bakı-
mında Avrupalılardan üstün olduğunu tarihteki misal-
lerle anlatmakta (121), bunları anlatırken tarihe ağırlık
vermekte ve tarihin tam olarak öğretilmesini istemekte-
dir. N. Kemal, bundan dolayı Hammer ve Renan'a Os-
manlı ve İslâm tarihlerini tahrif ettikleri için şiddetle
hücum etmekte, Osmanlı Tarihi ve İslâm hakkındaki
tezleri çürütmek (122); gerçek Türk ve İslâm tarihini or-
taya koymak için, Osmanlı ve İslâm Tarihi'ni yazmıştır.

Namık Kemal, "Osmanlı Tarihi" adlı eserinde, bir
milletin tarihi bilinmezse bekâsı ve terakkisi için gerek-
li sebepleri, geçmişteki hârikaları öğrenemeyeceğini be-
lirtir; tarihin önemi ve herkese lüzumlu olduğu üzerinde
durur. İslâm tarihinin bilinmesi için önceki tarihlerin
bilinmesini şart görür (123).

Kemal, İslâm'ı tam öğretebilmek gayesiyle bir de
İslâm Tarihi (124) yazmanın lüzumuna inanmış ve
yazmıştır. İslâm Tarihi'ne başlarken şöyle demektedir:

120. Niyazi Berkes, "Namık Kemal'in Fikri Tekâmülü", Namık Ke-
mal Hakkında, 242-244.

121. Bekir Sıtkı Baykal, "Namık Kemal'e Göre Avrupa ve Biz"
Namık Kemal Hakkında, 201.

122. Niyazi Berkes, 245.

123. Bkz. Namık Kemal, Osmanlı Tarihi, İstanbul, 1305, I/5-17;
Tamamı için bkz. Namık Kemal, Osmanlı Tarihi, Sad. Ulviye
İlgar-İhsan İlgar, İstanbul 1971 (Üç cilt birarada).

124. Namık Kemal, Büyük İslâm Tarihi, Sad. İhsan İlgar, İstanbul
1975.

"Tek Tanrı'ya bağılı üç büyük dinin en sonuncusu olan İslâm âlemi içinde doğup yaşamamız bizim için en büyük mutluluktur. Musa ve İsa peygamberlere gönderilen Tevrat ve İncil'le diğerlerine gönderilen yüzöniki kadar kitapçığın hükmü, son Tanrı buyruklarını bize bildiren Kur'an ile ortadan kalkmıştır. İslâm dininin büyüklüğü, gelişen dünya düzeni karşısında, kurallarının eskikip yıpranmamasıdır. İslâm, Tanrı ve Peygamber buyruğunun dışında kalan problemleri için topluma, çeşitli yetkiler tanımış, daima kolaylık göstererek dar görüşü kabul etmemiştir" (125).

Daha sonra İslâm'ın doğuşundan önceki dönemden Endülüs Emeviler'in sonuna kadar tarihini getirmiştir (126). Türkler'in önemli hizmetlerini de belirtmeyi ihmal etmemiş (127), sonunda İslâm'ın Avrupa'ya tesiri üzerinde durmuş ve şöyle demiştir: "İslâm Medeniyeti, bütün yönleriyle, yüzyıllar boyunca Batı dünyasına önderlik etti. Önce Yunanca'dan eserler çevirip ilerleme hızını alan İslâm, gelişip dünya yüzünde eserini verdikten sonra da, Avrupa geriliğini Haçlı Seferleriyle anladıktan sonra, İslâm Sanat eserlerini birer birer kendi dillerine çevirerek onlara yetişmek çabasını göstermişti. Bugünkü Avrupa medeniyetinin tıp, matematik, astronomi, ticaret, tarım, mimari alanlarında gelişmesinde, İslâm medeniyetinin büyük payı olduğu Avrupalı bilginlerin de itiraf ettikleri bir gerçektir" (128).

125. Namık Kemal, Büyük İslâm Tarihi, sf. 17.

126. Namık Kemal, a.g.e,

127. Namık Kemal, a.g.e, 453-457.

128. Namık Kemal, a.g.e, 462-463.

N. Kemal'ın Renan'a Reddiye Yazması :

N. Kemal, Osmanlı Tarihi yanında İslâm Tarihi'ni de yazarak Türk ve İslâmî anlayışını ortaya koyduğu gibi, İslâm'ı ilme ve gelişmeye engel gören Renan'a da yine en iyi cevabı vererek İslâmî hassasiyetini göstermiştir.

Namık Kemal, Midilli Mutasarrıfı bulunduğu sırada, Ernest Renan'ın Sorbon'da verdiği "İslâm ve İlim" başlıklı konferansından haberdar olmuş ve konferansın metnini ele geçirmiştir. Renan'ın bu konferansına İbnü'r-Reşad Ali Ferruh, "Teşhir-i Ebâtıl" (129); Ataullah Bâyezîdof, "Redd-i Renan" (130) başlık risalelerle; Cemâ-

129. İbnü'r Reşad Ali Ferruh, Teşhir-i Ebâtıl, İstanbul 1306 (48 sahifelik bir risale. Ali Ferruh, Paris'te talebe iken, 24 Nisan 1887'de yazmıştır). Ali Ferruh, bu reddiyesinin başında niçin bir mücadeleye girdiğini anlatıyor. Renan'ın İslâm hakkındaki ifadelerinin kasıtlı olduğunu ve ona yanlışlıklarını belirtmek için mektup yazdığını; fakat cevap alamadığını belirttikten sonra konuya giriyor. O, Renan'ın söylediklerindeki yanlışlıklara dikkat çekiyor; onun fikirleriyle cevap veriyor ve zaman zaman ca Hristiyanlıkla İslâm'ı karşılaştırıyor. İslâm'ın müsamahasını Hristiyanlığın taasubunu göstermeye çalışıyor. Bkz. a.g.e. sf. 3-48.

130. Ataullah Bâyezîdof, Redd-i Renan (İslâmiyet ve Fünûn), Çev. Gülnar Delebedof- Ahmed Cevdet, İstanbul-1311. Bu, Petersburg imam ve müderrisi olan Bâyezîdof tarafından Rusça yazılmıştır. Küçük boy ve 71 sahifedir. Bâyezîdof, Renan'a, İslâm'ın ilimle çatışmadığını göstermek üzere yazdığı bir makaledir. O, Renan'ın "İslâm ve Fünûn" diye Rusça'ya tercüme edilmiş konferansını tahlile tabi tutuyor ve Renan'ın İslâm hakkında söylediklerinin kendisini üzdüğünü ifade ediyor. Bundan sonra, İslâm'ın ilim ve terakkiye müsait olduğunu belirttikten sonra Renan'ın fikirlerine cevap vermeye ve yanlışlıklarını göstermeye çalışıyor. Sonuçta da Renan'ın İslâm'ı tetkik edemediğini, müracaat ettiği kaynak ve delillerin noksan olduğunu ve bundan dolayı gerçek olmayan şeyleri söyleyerek hataya düştüğünü ortaya koyuyor. Ayrıca İslâm'da akıl ve nakilin önemi üzerinde duruyor; Peygamberimizin akla verdiği önemi belirtiyor; İslâm'ın ilme ve fenne verdiği önemi vurguluyor. Bkz.a.g.e, sf. 2-71.

leddin Afgani (131) ve Celal Nuri (132) birer makaleyle cevap vermişlerdir. Ancak bunların hepsinden daha muhtevalısı ve anlamlısı-ileride sadeleştirilerek verdiğimiz-Namık Kemal'in "Renan Mudâfaanâmesi"dir. O, bu reddiyesinde, Renan'ın bazı fikirlerini tam olarak anlayamamış görünmesine, Arap ile Müslümanı, İslâm'ı birbirle karıştırmış olmasına, eserlerinde gerçek bir Hristiyan olduğunu açıklayan Renan'ı dinsizlikle suçlamış bulunmasına rağmen, dinî ve millî hassasiyet örneği göstererek İslâm'ı bilmediğini hatırlatmak, yanlışlıklarını göstermek gayesiyle ona cevap vermesi takdire şayandır. Namık Kemal ibadet hükmünde gördüğü bu cevaptan, aşağıda görüleceği gibi, pek tatmin olmamıştır. Mektuplarında bu reddiyenin yazılmasına dair bilgiler bulunmaktadır. Menemenli Rifat Bey'e 7 Temmuz 1883 tarihli mektubunda, Ramazanda başlayacağını ve sonra başladığını bildirmekte, "Reddiye" için kitaplar istemektedir (133). Babası Mustafa Asım Bey'e, 20 Temmuz 1883 tarihli mektubunda, bu konudan bahsetmekte ve Renan'a vereceği cevabı "ibadet" hükmünde gördüğünü şöyle belirtmektedir:

"... şimdi büyük bir ibadet ile meşgulüm; amma bendenizin elinden gelecek bir ibadet... Fransa'nın en

131.-Renan konferansı üzerine Cemaleddin Afgani "Jurnal des Débats" gazetesine bir yazı göndermiş ve 18 Mayıs 1883 tarihli nüshasında yayınlanmıştır. Afgani'nin yazısı bir tavzih mahiyetindedir ve hemen hemen çok noktada Renan'ın fikirlerine katılmaktadır. Renan, Afgani'nin bu yazısı üzerine yaptığı açıklamada aralarında anlayış farkı bulunmadığını belirtmekte ve onu övmektedir. Bkz. E. Renan, Nutuklar ve Konferanslar, Çev. Ziya İhsan, Ankara 1946 sf. 206-213; Cemil Meriç, Umrandan Uygurluğa, İstanbul-1977, sf. 54-60.

132. Bkz. Celâl Nuri, "İslâmiyet Mâni-i Terakkî midir?", Edebiyat-ı Umûmiye Mecmuası, No: 89. Nakleden, S. Hayri Bolay, Türkiye'de Ruhçu ve Maddecî Görüşün Mücadelesi, İstanbul 1979, sf. 130.

133. Fevziye Abdullah Tansel, Namık Kemal'in Mektupları, III/299 (Middilli Mektupları)

meşhur müelliflerinden vaktiyle Terceme-i Hâl-i İsa (*) namıyla bir kitap yazıp da kendini papazların nefrinine mazhar eden Ernest Renan, şimdi İslâmiyet'in maârife mâ'nî olduğuna dair bir hutbe ira'd etmiş; risâle şeklinde basılmış... Bi havillâhi Te'âla ekser delillerini gene Freng kitaplarından ve hatta kendisinden alarak onu gönlünün istediği gibi tepeliyorum" (134).

Namık Kemal, Menemenli Rıfat Bey'e, 21 Temmuz 1883 tarihli mektubunda, Renan'a cevabını Ramazan sonuna kadar bitirebileceğini ümit ettiğini ve Sultan Abdülhamid'e takdim etmeyi düşündüğünü belirtmektedir (135). Yine Rıfat Bey'e 1 Eylül 1883 tarihli mektubunda, Renan Müdafa'ası'nın bittiğini, fakat bir tarafa gitmediğini; tashihinin güçlüğü ve şakaya gelir şeylerden olmadığını (136); 15 Eylül 1883 tarihli mektubunda da "Evvelki mektuplarıma bak, istediğim şeyleri unutma! Renan Müdafa'ası, halâ tashih olup da gitmedi. Avrupa'dan bir-iki kitap ısmarladım, gelmedi. Lâzım idi; fakat anlardan sarf-ı nazar etmek de kâbidir..." (137) demektedir.

Rıfat Bey'e 6 Kasım 1883 tarihli mektubunda ise, Renan Müdafaası'nı beğenmediğini, bastırmayacağını; ondan bunaldığını, bir an önce kurtulmak istediğini belirtiyor ve şöyle bir sitemde bulunuyor: "Siz efendileri-

(*) Bu, Renan'ın "Vie de Jésus" (İsa'nın Hayatı) adlı eseridir. Fevziye Abdullah Tansel, buna, "Histoire du Deuple d'Israel" adlı eser olabilir diyor. Tansel'in bahsettiği bu eser, Renan'ın daha sonra yazdığı beş ciltlik "İsrail Halkının Tarihi"dir. Tansel'in, kitap isimlerini karıştırdığı anlaşılıyor. Bkz. F. A. Tansel, Namık Kemal'in Mektupları, III/305, birinci dipnot.

134. Tansel, a.g. e. III/305.

135. Tansel, III/317.

136. Tansel, III/308-309.

137. Tansel, III/330

miz, öteki ile beriki ile sidik yarışına çıkacak diye, beni ta'ciz olup duracağım" (138).

Tansel, Namık Kemal'in bu sitemkâr ifadelerini ve kitabı bastırmak istememesini, o günlerdeki resmi hayatına, 1883 Temmuz'unda halk tarafından şikayet edilmesine ve eserleri hakkında şahsiyete dökülen tenkitlere bağlamaktadır (139).

Namık Kemal'in "ibadet" hükmünde gördüğü çalışmayı, bastırmakta tereddüt etmesinin bir kaç sebebi olduğu anlaşılmaktadır: Bunlardan birisi, istifade etmek için istediği kaynak ve dökümanları elde edememesinden, Renan'a gönlünce bir cevap verememesinden kaynaklanan bir bunalım; diğeri de, sitemkâr ifadesinden anlaşıldığına göre, kendindeki hassasiyeti başkalarında görememesinden, onların kendi aralarında basit mücadelelerle uğraşmalarındandır.

Avrupalılar, Osmanlıların geri kalma sebebi olarak her zaman İslâm'ı göstermişler; Batı müesseseleri ve kanunları alınmadıkça, yani İslâm terkedilmedikçe, işlerin düzelmeyeceğini iddia etmişlerdir. Bu fikir, Türk Milleti'nin ekseriyetinin hoşuna gitmemiştir. Çünkü onlar, İslâm'ın en yüce din olduğuna inanmış; felâketlerin sebebinin onlara uyulmamakta olduğunu kabul etmişlerdir. Yeni Osmanlılar da bu genel kanaate katılmışlar ve Namık Kemal, birçok makalesinde, bu hususa temas etmiştir (140).

Avrupalı'nın İslâm hakkındaki bu yaygın kanaatini bir noktada, dile getirmiş olan Renan'ın konferansı bardağı taşıran son damla olmuştur. Eskiden beri bu

138. Tansel, III/347-348.

139. Tansel, III/LVIII-LIX.

140. Kaplan, 114; B.S. Baykal, "Namık Kemal'e Göre Avrupa ve Biz", 189-200.

konularla meşgul olan Namık Kemal, Müslümanların geri kalmalarının sebebinin İslâm'da değil, XII. yüzyıldan beri Batı'nın Doğu'ya tasallutu ve bundan dolayı tahsile imkân bulunamamış olmasında görmektedir. O, İslâm'ın mutassıp değil, bilâkis Avrupa'dan çok daha müsamahakâr ve hürriyetperver olduğunu ortaya koymaya çalışmıştır.

Namık Kemal'in Renan'a bu cevabı aynı zamanda, Hıristiyan Batı'ya cevabıdır. O, vatan, millet ve hürriyet kavramlarını bir sistem haline sokmakla kalmamış, aynı zamanda hem Türklüğü, Türkçülüğü ve hem de İslâm'ı savunmuştur. Her zaman olduğu gibi, Renan'a cevabında da dinî ve millî hisleri galeyana gelmiştir. Ona göre Avrupa bu günkü haliyle doğmuş değildir, bu seviyeye ikiyüz yıllık bir sürede, çalışma ile gelmiştir. Müslümanların derlenip toparlanarak, birlik ve beraberlik içinde, eskiden gerçekleştiği gibi, yeniden yüksek bir medeniyeti gerçekleştirebileceğini ve Avrupa medeniyetinin daha yükseğini meydana getirmenin mümkün olacağı inancındadır. Bunun da Türklerin hakimiyetinde, Osmanlı bayrağı altında ve İslâm Birliği'yle olabileceği kanaatindedir.

Karal, Namık Kemal'in Türklük yerine Osmanlılık üzerinde ısrar etmesini, Türklerin büyük bir eseri olan imparatorluğun ihtiva ettiği milletlerin parçalanmasını önlemek, Osmanlı adı altında Türk olmayan İslâm unsurlarını da toplamak istemesinden ileri geldiğini; ancak bununla beraber Namık Kemal'in hiçbir vakit Türklüğü Osmanlılığın aşağısında görmemiş ve göstermemiş olduğunu; tarih bildiği için, fırsat düştükçe Türklüğün büyüklüğünü, tarihteki muhteşem rolünü, tarihî hakikatlere uygun olarak, anlatmaya gayret ettiğini belirtmektedir (141).

Namık Kemal ile Ernest Renan'ı karşılaştırdığımızda şöyle bir durum ortaya çıkar: Her ikisi de aynı yüzyılda, aynı dönemde, dini inkâr etmenin, ilmi din yerine koymanın, Allah'tan başka şeylere bağlanmanın moda olduğu bir devirde yaşamıştır. Daha önce belirttiğimiz gibi Renan papaz olarak yetişmiş, çeşitli araştırmalar yapma fırsatı bulmuş; bundan sonra, Kilisenin takdim ettiği Hristiyanlığa karşı çıkmış ve gerçek Hristiyanlığı savunmuştur. Kilisenin takdim ettiği Hristiyanlığa karşı çıkarken İslâm'a saldırmayı da ihmal etmemiştir. Gerçek Hristiyanlıkla Katolikler tarafından sunulan Hristiyanlığı birbirinden ayırmayı ihmal etmeyen Renan, İslâm'ı ise temelden reddeden bir anlayışa saplanmaktan kurtulamamıştır. Buna rağmen o, Hristiyan olduğunu, Fransızlığını ve Avrupalılığını inkâr etmemiştir.

Namık Kemal ise düzenli ve fazla bir eğitim görmemiş, fakat kendisini yetiştirmeyi bilmiş, memleketinin her meselesiyle ilgilenmeyi kendisine milli bir vazife saymış Türk aydınıdır. O, dinî ve milli meselelerde susmayacak kadar duyguludur, hassastır. Vatanını, milletini, dinini sevmektedir. Bütün bu değerlere sımsıkı bağlıdır. Namık Kemal, din, devlet, vatan ve millet değerler dördlüsünü ifade eden "din ü devlet, mülk ü millet" formülündeki anlayışı en iyi yansıtan bir fikir adamımızdır.

İkisinin bu konudaki görüş ve düşünceleri, bundan sonra, kendi eserlerinde, daha açık olarak görülecektir.

B. İSLÂM ve İLİM (*)

Ernest Renan

Bayanlar ve baylar,

Bu dinleyicinin samimi ilgi ve dikkatini şimdiye kadar çok denedim. Bundan dolayı bu defa da huzurunuzda, tarihi "aşağı yukarı" alanından çıkarmak istediğimizde, korkusuzca ele almamız gereken, ince ayrıntılarla dolu nazik bir konuyu seçmeye cesaret ettim. Tarihte hemen her zaman yanlış anlamalara sebep olan şey, milletleri ve ırkları gösteren kelimelerin kullanılışındaki kapalılıktır. Greklerden (Yunanlılar), Romalılardan ve Araplardan bahsedilirken, askerî, dinî ve lisanî fetihlerle, insanlık tarihinde geçen şekil ve her çeşit büyük cereyanların sebep olduğu değişiklikler göz önünde bulundurulmaksızın, bu kelimeler her zaman kendi asıllarına uygun insan gruplarını işaret ediyormuş gibi hareket edilmektedir. Gerçek, bu kadar basit kategorilere göre yönetilmez. Meselâ biz Fransızlar dil yönünden Romalı, medeniyet yönünden Yunanlı, din yönünden Yahudiyiz. Yunan medeniyeti, Roma ve Cermen fetihleri, Hristiyanlık, İslâm, Rönesans, Felsefe, İhtilâl diye bilinen evrensel büyük olaylar; insanlık ailesinin başlangıçtaki çeşitliliği üzerinden ezici merdaneler gibi geçiyor ve onları az veya çok mütecanis kitleler halinde birbirine karışmaya zorladıkça, başlangıçta önemli olan ırk vakası gittikçe önemini kaybediyor. Bu durumda yaptığımız en büyük fikir karışıklıklarından birini, sizinle beraber, aydınlatmaya çalışacağım. Arap ilmi, Arap felsefesi, Arap san'atı, İslâm ilmi, İslâm medeniyeti kelimelerindeki anlam karışıklığından bahsetmek istiyorum. Bu nokta üzerinde edinilen belirsiz fikirler,

(*). Ernest Renan, L'İslamisme et La Science, Paris 1883.

özellikle yanlış muhakemelerden ve hattâ bazen de oldukça ciddi pratik hatalardan ileri geliyor.

Çağımızın olaylarından biraz bilgisi olan herkes, Müslüman ülkelerinin bugünkü geriliğini, İslâm ile yönetilen devletlerin çöküşünü, kültür ve eğitimlerini yalnız bu dine dayandıran ırkların fikrî bakımdan sıfır durumda olduklarını açık olarak görür. Doğu'da veya Afrika'da bulunmuş herkes, ister istemez, gerçek bir mü'minin zihninin kuşatıldığını, kafasının bu çeşit demir çemberlerle sarıldığını; bu çember yüzünden o kafanın ilme kapalı olduğunu; birşey öğrenmek ve yeni bir fikre açılmak kabiliyetinden mahrum bulunduğunu hayretle görür. Bir Müslüman çocuğu; 10-12 yaşlarına doğru, dinî merasimlere kabul edilmeye başlandığı bu yaşlardan başlayarak, o döneme kadar oldukça uyanık iken, birden bire fanatikleşir; mutlak hakikat saydığı birşeye sahip olmanın verdiği budalaca gurura kapılır, kendini alçaltan şeyi bir imtiyaz sayarak mutlu olur. Bu çılgınca gurur, Müslüman'ın temel kusurudur. İbadetinin zahiri sâdeliği, ona, diğer dinlere karşı yersiz bir horgörülük ilham eder. Eğitim-öğretim ve şahsî liyakatı hesaba katmaksızın Allah'ın servet ve iktidarı dilediğine verdiği inandığı için Müslüman; öğrenime, ilme ve Avrupa ruhunu oluşturan herşeye karşı en derin bir horgörülüğe sahip olur. İslâm imanı ile aşılanmış bu karakter o kadar kuvvetlidir ki; İslâm'ı kabul etmekle her çeşit ırk ve milliyet farkı ortadan kalkar. Berberî, Sudanlı, Kafkasyalı, Afgan, Malezyalı, Mısırlı, Nubiyeli Müslüman olduktan sonra, artık Berberî, Sudanlı, Mısırlı v.s. değil, sadece Müslüman'dır. Bu durumdan yalnız İran müstesnadır. İran, kendine has özelliğini korumayı ve İslâm'da özel bir yer almayı bilmiştir. İran, aslında Müslüman olmaktan daha çok Şiî'dir.

Oldukça genel olan olayı İslâm aleyhine kullanmaya götürecek üzücü sonuçları yumuşatmak gayesiyle birçok kimse, bu çöküşün sadece geçici birşey olabi-

leceğini belirtiyor. Bu kimseler, gelecekte emin olmak için geçmişe başvuruyor: Şimdi oldukça önemini kaybetmiş olan İslâm medeniyeti, eskiden çok parlaktı. Bu medeniyetin bilginleri ve filozofları vardı. İslâm medeniyeti asırlarca Hristiyan Batı'ya hâkim oldu. Eskiden olan şey şimdi niçin olmasın? İşte benim tartışmayı getirmek istediğin noktada tam burasıdır. Gerçekten bir İslâm ilmi veya en azından İslâm tarafından kabul edilmiş, hoşgörölmüş bir ilim var mıydı?

İleri sürölen olaylarda pek gerçek bir hâkikat payı vardır. Evet, aşağı yukarı 775 yılından XIII. yüzyılın ortalarına kadar, yani yaklaşık olarak 5 asır boyunca, Müslüman ölkelerinde çok meşhur bilginler, düşünürler mevcut olmuştur. Hattâ, bu zaman içinde, İslâm dünyasının fikrî kültür bakımından Hristiyan dünyasından üstün olduğu söylenebilir. Fakat, yanlış neticelere varmamak için, bu olayı iyice tahlil etmek gerekir. Kısa zamanda tamamen belirginleşmiş bir aşağılık halini alan bu geçici üstünlüğü sağlayan çeşitli unsurları gözönünde bulundurmak için Doğu medeniyetinin tarihini asır asır takip etmek lâzımdır.

Felsefe veya ilim denilebilecek herşeye İslâm'ın ilk yüzyılından daha yabancı kalmış birşey yoktur. Yüzyıllardan beri devam eden ve Arapların vicdanını Semitik Tek Tanrıcılığın değişik şekilleri arasında askıda tutan dinî bir mücadelenin neticesi olan İslâm, rasyonalizm veya ilim denilebilecek her şeyden çok uzaktır. Fethetmek ve yağmalamak bahanesiyle bu mücadeleye katılan Arap athıları, dönemlerinde, dünyanın en iyi savaşçıları; fakat, hiç şüphesiz, dünyanın en az filozof insanlarıydı. XIII. yüzyılın bir Doğu yazarı olan Abu'l Fa- raç, Arap halkının karakterini belirttiikten sonra şöyle diyor: "Bu halkın övündüğü ilim dilbilimi; dilin deyimlerinin kendine has özelliğı, mısraların yapısı, nesrin ustalıklı birleştirilmesi... Felsefeye gelince, Allah bu kavme ondan bir şey öğretmediğı gibi onu felsefeye kabi-

liyetli de kılmamıştır." Bundan daha doğru bir şey olmaz. İnsanların en edebîsi olan göçebe Arap, bütün insanların en az mutasavvıfı (mistiği), murakebeye (meditasyon) en az meyilli olanıydı. Dindar Arap, varlıkları izah etmek için, doğrudan doğruya dünyayı idare eden ve insanlara birbiri ardından gelen peygamberlerle açıklanan yaratıcı bir Tanrı ile yetinmişti. Bundan dolayı İslâm, Arap ırkının ellerinde kaldığı müddetçe, yani ilk dört halife ve Emevîler döneminde, sinesinde, din dışı karaktere (özellîge) sahip entellektüel hiç bir harekete yer vermemişti. Sık sık tekrar edildiğinin aksine Hz. Ömer, İskenderiye kütüphanesini yakmadı; onun döneminde bu kütüphane aşağı yukarı kaybolmuştu. Fakat Ömer'in dünyada başarıya ulaştırdığı prensip, gerçekten, bilim araştırmasını ve zihnin değişik şekilde işlemlerini tahrip eden bir prensipti.

750 yılına doğru İran üstünlük sağlayıp da Abbasiler Emevilere galip gelince herşey değişti. İslâm'ın merkezi Dicle ve Fırat bölgesine kaydı. Halbuki bu bölge, o zaman, Doğu'nun tanıdığı en parlak medeniyetlerden birinin, Husrev Nuşirvan'ın saltanatı döneminde en yüksek noktasına ulaşmış olan İran Sasânî medeniyetinin izlerini taşıyordu. Bu ülkede, sanat ve sanayi yüzyıllardan beri gelişmekteydi. Husrev, buna fikrî aktivite kattı.

İstanbul'dan kovulmuş olan felsefe (*) İran'a sığındı; Husrev, Hind'in kitaplarını tercüme ettirdi. Halkın en itibarlı unsurunu teşkil eden Nasurî Hristiyanlar, Yunan ilim ve felsefesine vâkıflardı; tıp tamamen onların ellerindeydi; piskoposları mantıkçı, geometriciydi. Mahallî rengini Sasânîler döneminden alan İran destan-

(*).Renan'ın "İstanbul'dan kovulmuş felsefe" ifadesi kapalıdır. Bu olay, Bizans İmparatoru Jüstinianus'un Yunan Akademisi'ni 529'da kapatması üzerine vuku' bulmuştur. İslâm'da Türklerle de hiç bir ilişkisi yoktur. Buna, biz, "Hristiyanlık ve İlim" kısmında temas ettik.

larında, Rustem bir köprü yaptırmak istediği zaman mühendis yerine bir "katolikos" çağırttığı yer almaktadır (Catholikos ^(*), Nasturî patriklerine veya piskoposlarına verilen isimdir).

İran'ın bütün bu güzel gelişmesini İslâm'ın korkunç kasırgası, bir yüzyıl zarfında net olarak durdurdu. Fakat Abbasiler'in başa geçmesi, Husrev'ler devrinin yeniden dirilmesi gibi oldu. Bu hanedanı tahta çıkaran ihtilâl, İranlı şeflerin idaresindeki İran kıtaları tarafından yapıldı. Bu hanedânın kurucuları, Ebu'l Abbas ve özellikle Mansur, daima İranlılarla kuşatılmışlardı. Bunlar bir çeşit yeniden dirilmiş Sasanîlerdi. Onları özel müşavirleri, şehzâde mürebpleri, sadrazamları, Bermekilerdendi. Bermekiler, pek aydın, milli kültürlerine, yani Parsiliğe (Zerdüşlük) bağlı kalmış olan, İslâmı geç ve eski inançlarından dönmeksizin kabul etmiş görünen eski bir İran ailesidir. Nasturîler, kısa zamanda, inançları pek sağlam olmayan bu halifelerin etrafını aldılar ve bir çeşit kendilerine münhasır olan imtiyazlarla, onların ilk hekimleri oldular. Beşer zihninin tarihinde husûsî bir rol oynayan Harran Şehri, putperest olarak kalmış ve eski Yunan'ın bütün ilmi geleneğini muhafaza etmiştir. Bu şehir yeni mektebe vahyedilmiş dinlerle ilgisi bulunmayan bilginlerden, özellikle usta astronomlardan çok büyük bir kontenjan sağladı.

Bağdad, yeniden dirilen bu İran'ın başkenti gibi yükseldi. Fetih'in dili olan Arapça'nın yerini başka bir dil almadığı gibi din de tamamen reddedilmedi; fakat bu yeni medeniyetin ruhu tamamiyle karma idi. Parsiler (Zerdüştiler), Hristiyanlar üstün geldi; yönetim, özellikle polis, Hristiyanların elindeydi. Bizin Carolingien'lerin çağdaşı olan bütün bu halifeler; Mansur, Harun Reşid, Memun, şöyle böyle, Müslümandı. Bu halifeler, reisî, tabir caizse, "papa"sı oldukları dini zahiren

(*) Gregoryen Ermenilerin en büyük dinî liderleri de Katoğikos veya Katolikos diye isimlendirilmektedir.

yerine getiriyorlardı; fakat ruhları başka yerdeydi. Onlar, her şeyi, özellikle dış memleketlere ve putperestlere ait şeyleri, merak ederlerdi; Hind'i, eski İran'ı, bilhassa Yunanistan'ı incelerlerdi. Gerçi bazen, dindâr Müslümanlar saraya garip irticalar getirirlerdi. Halife bazı zamanlarda (zaman zaman), sofulaşır ve mümin olmayan veya hür düşünceli dostlarını feda ederdi; sonra üstünde bağımsızlık havası eserdi; o zaman, halife, bilginleri ve zevk arkadaşlarını çağırırdı ve dindar Müslümanları hayrette bırakan serbest hayat yeniden başlardı.

Binbir Gece Masalları'nın bütün hâfızalarda belirtilerini tespit ettiği resmî sertlikle gizil gevşekliğin tuhaf bir şekilde birbirine karıştığı yenilik ve tutarsızlık devri olan o meraklı ve çekici Bağdad medeniyetinin açıklaması işte budur. Bu medeniyette ciddi san'atlarla hayata neş'e veren sanatlar, mütaassıp bir dinin sistemine aykırı düşünceler taşıyan liderlerin himayesinde gelişirlerdi; inançsız kimse, her zaman en korkunç cezaların tehdidi altında olmasına rağmen, sarayda itibar gören, aranan kimse olurdu. Bazen müsamahakâr, bazen istemeyerek zâlimlik yapan bu halifelerin hükümdarlıkları dönemde serbest düşünce gelişti; "Münakaşacılar" denilen Mütaklimin, bütün dinlerin mantığa göre ele alındığı toplantılar yaparlardı. Elimizde, bu toplantılardan birinin bir sofı tarafından tutulmuş, bir çeşit zaptı vardır. Müsadenizle onu, M. Dozy'nın tercüme ettiği gibi, sizlere okuyacağım.

Kayravanlı bir din bilgini, Bağdad'a seyahat etmiş bir İspanyol ilâhiyatçısına, bu şehirde ikâmet ettiği sırada Mütaklimin'in toplantılarında bulunup bulunmadığını sorar: «İki defa hazır bulundum, fakat bir daha oraya gitmemeye dikkat ettim, diye İspanyol cevap verir. İspanyol'a niçin? diye muhatabı sorar. Yolcu, anlatayım da sebebini anlarsınız, diye cevap verir. Hazır bulunduğum ilk toplantıda, yalnız sünnesi ile şiiisiyle her türlü Müslüman değil, aynı zamanda gayr-i müminler,

Parsiler (Zerdüştler), Materyalistler, Allahsızlar, Yahudiler, Hristiyanlar da bulunuyordu ve o reis oturmadan kimse oturmuyordu. Az sonra, salon ağzına kadar doldu ve herkesin geldiği anlaşılınca imansızlardan biri söz aldı: "Biz muhâkeme etmek için toplandık, dedi. Bütün şartları biliyorsunuz. Siz Müslümanlar, bize Kitabınızdan çıkarılmış veya Peygamberinizin otoritesine dayanan deliller ileri sürmeyeceksiniz; çünkü biz onların hiç birine inanmıyoruz. Herkes, mantığa dayanan delillerle yetinmelidir". Hepsi bu sözleri benimsedi. İspanyol, böyle şeyleri işittikten sonra bir daha o meclise dönmeyeceğimi takdir edersiniz diye ilâve ediyor. Başka bir meclisi ziyaret etmem tavsiye edildi; fakat o da aynı rezaletti".

Hakikî bir felsefî ve ilmi hareket, gelenekçi sertliğin bu geçici yumuşaması neticesinde ortaya çıktı. Son Yunan mekteplerini devam ettiren Suriyeli Hristiyan hekimler, Aristotelesçi felsefeyi, matematik ilimlerini, tıp ve astronomiyi benimsemişlerdi. Halifeler, onları, Aristoteles ansiklopedisini, Euklides'i, Galien'i, Ptolemeus'u ve bir kelime ile o dönemde mevcut olan Yunan ilminin bütün hepsini Arapça'ya tercüme ettirmekte kullandılar. El-Kindi gibi aktif kafalar, bir türlü çözemedikleri ebedi meseleler üzerinde düşünmeye başladılar. Onlara filsuf (filozof) denildi ve o zamandan beri bu yabancı kelimeye, İslâm'a yabancı bir şeyi işaret ediyormuş gibi, fena bir anlam atfedildi. Filsuf kelimesi Müslümanlarda, zındık ve daha sonra farmason (franc-mason) gibi, genellikle ölüm veya işkenceyi gerektiren korkunç bir lâkap oldu. İtiraf etmek lâzımdır ki bu, İslâm'ın sinesinde kendini gösteren en tam rasyonalizm idi. İhvan es-Sâfâ (Safa samimiyet kardeşleri) diye adlandırılan bir çeşit felsefî cemiyet, fikirlerin bilgeliği ve yüksekliğiyle dikkati çeken bir felsefî ansiklopediyi yayınlamaya başladı. El-Farabî ve İbni Sina gibi iki büyük adam, az zamanda, dünyanın yetiştirdiği en mükemmel düşünürler arasında yer aldı. Astronomi ile

cebir, özellikle İran'da dikkate değer gelişmeler kazandı. Dışarıda kendisini takdir ile ve belki barut gibi hayret verici sonuçlarıyla açığa vuran Kimya, uzun yeratlı çalışmasını yürüttü. Müslüman İspanya da Doğu'dan sonra bu gibi araştırmalara koyuldu; Yahudiler buna aktif bir şekilde katkıda bulundular. XII. yüzyılda, İbni Baça (Bâce), İbni Tufeyl, İbni Rûşd, felsefi düşünceyi eski çağlardan beri erişemediği bir yüksekliğe ulaştırdılar.

Arapça yazılmış olduğu için Arap diye adlandırılması alışkanlık haline gelen, fakat gerçekte Grek-Sasanî olan bu büyük felsefî topluluğun mahiyeti işte budur. Buna Grek (Yunan) demek daha uygun olabilir; çünkü gerçekten bunların en verimli unsuru Yunanistan'dan geliyordu. Gerileme dönemlerinde eski Grek (eski Yunanistan) hakkında bilinen şeylere göre değer kazanılıyordu. Yunanistan (Grek) bilginin ve doğru düşünenin yegâne kaynağı idi. Suriye ile Bağdad'ın Latin Batı'ya üstünlüğü, yalnız, Yunan geleneğine daha yakından temas edilmesinden ileri geliyordu. Harran'da, Bağdad'da bir Euclidés'e, bir Ptolemeus'e, bir Aristoteles'e sahip olmak Paris'ten daha kolay oluyordu. Ah! Eğer Bizanslılar, o zaman hiç okuyamadıkları hazineleri daha az kıskançlıkla saklamayı arzu etmiş olsalardı; eğer, VIII veya IX. yüzyıldan itibaren Bessarion'lar ve Lascaris'ler olmuş olsaydı! Yunan ilminin, XII. yüzyılda, Suriye, Bağdad, Kurtuba, Toledo'da geçerek bize dolambaçlı garip yoldan ulaşmasına ihtiyaç kalmazdı. Fakat beşer (insanlık) zihniyetinin meşalesi bir milletin elleri arasında sönmeye yüz tuttuğu zaman onu yeniden canlandıracak ve yakacak bir başkasının bulunması, zavalı Suriyeli'lerin, o işkence edilen filsufların imansızlıkları yüzünden o devir insanlığının teptiği Harran'lıların meçhul kalabilecek eserlerine, birinci derecede bir değer kazandırdı. Avrupa, dehâsının gelişmesi için gerekli olan antik gelenek mayasını Yunan ilim ve felsefe eserlerinin bu Arapça tercümelerinden aldı.

Gerçekte, son Arap filozofu olan İbni Rüşd, keder içinde ve terkedilmiş bir vaziyette Fas'ta öldüğü zaman, bizim Batı'mız iyiden iyiye uyanıyordu. Abêlard, yeniden doğan rasyonalizmin sesini yükseltmiş bulunuyordu. Avrupa kendi dehasını bulmuş ve son merhalesi insan ruh ve zekâsının tam serbestliği olan o olağanüstü tekamüle başlamıştı. Burada, Sainte-Geneviève dağında, fikrî çalışmalar için yeni bir merkez kuruluyordu. Eksik olan şey, İlkçağın saf kaynakları, kitaplardı. Bunları, Grek (Yunan) düşüncesini pek iyi eda edemeyen bir diledi ki vasat (orta halli) tercümelerde aramaktansa, gidip asıl nüshaların bulunduğu İstanbul kütüphanelerinde aramak ilk bakışta daha tabii görünmekteydi. Fakat dinî tartışmalar, Lâtin dünyası ile Yunan dünyası arasında iğrenç bir antipatiye yolaçmış ve 1204 yılındaki uğursuz Haçlı Seferi bu antipatiyi sadece artırmıştı. Zaten biz Yunan dili ve medeniyeti uzmanlarına (helenistlere) sahip değildik ve bir Lefèvre d'Etaples'miz, bir Budé'miz olması için daha üç yüzyıl beklememiz gerekiyordu.

Bizans kütüphanelerinde aslına uygun gerçek Yunan (Grek) felsefesi bulunmadığı için, İspanya'dan, kötü ve bozulmuş bir Yunan ilmi gidip getirilmişti. Müslümanlar arasındaki seyahatleri pek şüpheli olan Gerbert'ten bahsetmeyeceğim; fakat henüz XI. yüzyılda Afrikalı Constantin, İslâm terbiyesi aldığı için bilgi bakımından devrine ve ülkesine üstündü. 1130'dan 1150'ye kadar, Toledo'da yerleşmiş başpiskopos Raymond'un himayesi altında, aktif bir tercümeciler kurulu, Arap ilminin en önemli eserlerini Latinceye geçirdi. XIII. yüzyılın ilk yıllarından itibaren Arap Aristoteles (Aristole)'nin Paris Üniversitesi'ne muzaffer bir girişi oldu. Batı, 4-5 yüzyıllık aşağılığından kurtuldu. O zamana kadar Avrupa, ilmi bakımdan Müslümanlara tâbi idi. XIII. yüzyılın ortalarına doğru denge henüz belli değildi. Aşağı yukarı 1275'den başlayarak iki hareket açık olarak görülür: Bir yandan Müslüman ülkeler, en üzücü bir

fikrî gerilmeye uğrar; diğer yandan, Batı Avrupa, genişliği hâlâ ölçülemeyen muazzam bir eğriyi andıran ilmi hakikati araştırma yoluna kendi hesabına ve kararlı olarak girer.

İnsanlığın ilerlemesine faydası olmayan şeyin vay haline! Böyle şeyler hemen ortadan kalktı. Arap olarak adlandırılan ilim, hayat kaynağını Lâtin Batı'ya aşıladıktan sonra yok oldu. İbni Rüşd, Lâtin okullarında hemen hemen Aristoteles'inkine denk bir şöhrete ulaştığı sırada kendi dindaşlarının ülkesinde unutuldu. Aşağı yukarı 1200 yılından sonra artık bir tek meşhur Arap filozofu yoktur. Müslüman çevrelerde felsefe, daima zulme uğramıştır; fakat bu zulüm tarzı onu ortadan kaldırmakta başarılı olamamıştır. 1200 yılından itibaren teolojik reaksiyon tamamen üstün geldi. Felsefe, Müslüman ülkelerde ortadan kaldırıldı. Tarihçiler ve her konuda kalem oynatan yazarlar, felsefeden sadece bir hâtıra, kötü bir hâtıra olarak bahsederler. Elyazması felsefe kitapları yok edildi ve nadirleşti. Astronomiye sadece namaz vakitlerini tayin etmek için müsaade ediliyordu. Çok geçmeden Türk ırkı İslâm'ın hegemonyasını eline alacak ve kendi felsefi ve ilmi düşünce eksikliğini her tarafta üstün getirecektir. Bu andan itibaren, İbni Haldun gibi bazı nadirler hariç, İslâm dünyası artık hiçbir büyük zekâyâ sahip olmadı; İslâm ilim ve felsefeyi sinesinde öldürdü.

Baylar, insan düşüncesinin tarihinde oldukça önemli bir merhale teşkil eden, Arap diye adlandırılan bu büyük ilmin rolünü küçültmeye hiç çalışmadım. Bazı noktalarda özellikle astronomiyi ilgilendiren bahiste (noktada), bu bilimin orijinallliği abartılarak açıklandı. Aşırı derecede değeri azaltılarak başka aşırılığa kaçmak doğru olmaz. VI. yüzyılda İlkçağ medeniyetinin yok olması ile XII ve XIII. yüzyılda Avrupa dehâsının doğuşu arasında Arap dönemi diye adlandırılan bir dönem vardı. Bu dönem süresince, beşer (insanlık) düşüncesinin

geleneği İslâm'a açılmış bölgeler vasıtasıyla olmuştur. Arap olarak adlandırılan bu ilmin hakikatte Arap olan neyi vardır? Dil, yalnız dil. İslâm fethi, Hicaz dilini dünyanın öbür ucuna kadar götürmüştür. Nasıl ki Batı'da Lâtin dili, eski Lâtium ile hiçbir munasebeti bulunmayan duygu ve düşüncelerin ifadesi haline geldiyse, Arapça'da öyle oldu. Albert le Grand, Roger Bacon, François Bacon, Spirnoza nasıl Latin ise İbni Rüşd, İbni Sina, Al Battânî de öyle Arap'tır. Bütün Hristiyan Lâtin edebiyatını, bütün skolâstiklerini, bütün Rönesans'ı, bütün XVI. ve kısmen XVII. yüzyıl ilmini Lâtince yazıldığı için Roma şehri hesabına kaydetmek ne kadar yanlış ise, Arap ilmi ve felsefesini de Arabistan'ın hesabına kaydetmek de o kadar yanlıştır. Gerçekten de pek dikkate değer olan şey, Arap denilen filozof ve bilginler arasında yalnız El-Kindî'nin Arap ırkından olmasıdır; bütün diğerleri ya İranlı, ya Transxoïens (Ummüder-ya)lı, ya İspanyollu, ya Buhara, Semarkan, Kurtuba ve Sevilla insanındandır. Bunlar kan bakımından Arap olmadıkları gibi ruh bakımından da Arap'la hiçbir ilgisi yoktur. Onlar Arapça'yı kullanırlar; fakat, Latince'nin Ortaçağ düşünürlerine yetersiz geldiği ve onu düşüncelerini ifade edecek şekilde değiştirdikleri gibi, Arapça da bu filozof ve bilginlere yeterli gelmezdi. Şiire ve belirli bir belâğate pek elverişli olan Arapça, metafizik için pek elverişsiz bir âlettir. Arap filozof ve bilginleri, genel olarak, oldukça değersiz yazarlardı.

Bu ilim Arap değildir. En azından Müslüman ilmi midir? İslâm bu rasyonel araştırmalara koruyucu bir yardımda bulunmuş mudur? Oh! Hiçbir şekilde! Bu güzel araştırmalar hareketi, tamamiyle, Parsîlerin, Hristiyanların, Yahudilerin, Harranîlerin, İsmailîlerin ve kendi öz dinlerine karşı içten isyan etmiş olan Müslümanların eseridir. Bu hareket, gelenekçi (Sünnî) Müslümanlarca sadece beddua ile karşılanmıştır. Yunan felsefesinin ülkesine girmesi için en fazla gayreti gösteren halife Memun, İlahiyatçılar tarafından acıma-

sızca lânetlendi; saltanatını saran felâketler, İslâm'a yabancı doktrinlere karşı göstermiş olduğu toleransın cezaları olarak takdim edildi. İmamlar tarafından ayaklandırılan halk kitlesine hoş görünmek için, felsefe ve astronomi kitaplarının meydanlarda yakıldığı, kuyulara ve sarnıçlara atıldığı az görülen hallerden değildi. Bu bilimlerle uğraşanlara zındık (imansız) denilirdi; bunlar sokaklarda dövülür, evleri yakılır ve çok defa hükümet, halka yaranmak için, onları idam ettirirdi.

Demek ki gerçekten de İslâm, ilim ve felsefeyi daima ezdi; sonunda da onları boğdu. Ancak, bu açıdan İslâm tarihini iki devreye ayırmak lâzımdır: Biri, başlangıcından XII. yüzyıla; diğeri, XIII. yüzyıldan zamanımıza kadar olan devredir. İlk devirde (birinci devrede), mezheplerle yıpratılmış ve bir nevi protestanlık (mütezililik denilen şey) tarafından yumuşatılmış İslâm, kaba, haşin, ruhsuz Tatar ve Berberî ırklarının eline düştüğü ikinci devredeki kadar teşkilatlı ve fanatik (müteassıp) değildi. İnananların gittikçe kuvvetlenen bir imanla ona bağlanması İslâm'ın özelliğidir. İslâmî harekete katılan ilk Arap'lar, peygamberin ilâhî görevine şöyle böyle inanıyorlardı. İki-üç yüzyıl boyunca imansızlık pek az gizleniyordu. Daha sonra dünyevî ve uhrevî şeylerin ayrılmasına hiçbir şekilde imkân bırakmayan, dinin şartlarını yerine getirmeyenlere karşı cebir ve bedenî cezalar uygulayan, dinî hükümlerin mutlak hâkimiyet dönemi gelmiştir. Bu sistemi, işkence bakımından, yalnız İspanya Engizisyonu geçebilmiştir. Dinî hükümlerin medenî hayata mutlak olarak tahakküm ettiği sosyal bir cemiyet kadar hürriyeti temelden yaralayan birşey olmamıştır. Yeni dönemlerde böyle bir rejimin yalnız iki örneğini gördük: Bir yandan, Müslüman devletler; diğeri yandan, dünyevî iktidar devrinin eski Papa Devleti. Şunu da söylemek gerekir ki; papalık, ağırlığını sadece çok küçük memleket üzerinde hissettirmesine rağmen İslâm, dünyanın geniş bir kısmını ezmekte ve oralarda devletin vahiy üzerine kurul-

duğu, toplumu yönetenin din olduğu şeklinde, gelişmeye en zıt fikirleri yaymaktaydı.

İslâm'ı savunan liberaller onu tanımıyorlardı. İslâm, dünyevî olan ile uhrevî olanın ayrılmaz birliği, dinî kesin hükümlerin hâkimiyeti ve insanlığa vurulan zincirlerin en ağıdır. Ortaçağın ilk yarısında, tekrar ediyorum, İslâm, engelleyemediği Felsefeyi hoşgörüyle karşıladı; İslâm'ın felsefeyi engelleyememesi, kararsız olmasından ve terör için iyi teşkilatlanamamış bulunmasındandı. Polis Hristiyanların elindeydi ve özellikle Alevilerin teşebbüslerini takip etmekle meşguldu. Pekçok şey, oldukça gevşek olan bu ağın halkaları arasından sızıyordu. Fakat İslâm, ateşli inananlar topluluğuna sahip olunca, herşeyi bastırdı. Dinî terör ve mürâilik moda olmuştu. İslâm zayıf olduğu zaman liberal, kuvvetli olduğu zaman şiddetli idi. O halde yok edemediği şeyi İslâm'a şeref vesilesi yapmayalım. Herşeyden önce yokedemediği felsefe ve ilmi İslâm'a şeref saymak, modern ilim keşiflerini ilâhiyatçılara şeref saymak gibidir. Bu keşifler ilâhiyatçılara rağmen olmuştur. Batı ilâhiyatı İslâm ilâhiyatından daha az zâlim olmuştur. Ancak aralarında şu fark vardır: Batı ilâhiyatı başarılı olamadı, modern düşüncüyü ezemedi; İslâm ise fethettiği ülkelerin düşüncesini ezdi. Bizim Batı'da teolojik zulüm yalnız bir ülkede başarılı olmuştur. Orası da İspanya'dır. İspanya'da şiddetli bir zulüm sistemi ilmi zihniyeti boğmuştur. Hemen belirtelim ki; bu soylu memleket onun intikamını alacaktır. Eğer Engizisyon, II. Philippe ve V. Pie (Pius) insan düşüncesinin gelişmesini durdurma planlarında başarılı olmuş olsalardı, Müslüman ülkelerinde olan şey Avrupa'da olacaktı. Açıkçası, yapmaya muktedir olmadıkları kötülüklerden dolayı insanlara teşekkür etmek bana çok zor geliyor. Hayır; dinlerin zavallı insanlığımızın zayıf taraflarını teselli ettiği, giderdiği büyük ve güzel anları vardır; fakat, bunlara rağmen ortaya çıkan birşeyden, engellemeye çalıştığışeyden dolayı kendilerine iltifatta bu-

lunmak lâzım gelmez. İnsan, katlettiği insanların mirasçısı olamaz; zulmettikleri şeylerden dolayı zâlimleri tebrik etmek gerekmez.

İslâm'a rağmen, İslâm'a karşı vuku bulan ve bereket versin, önlemeye muktedir olmadığı bir hareketin yine de İslâm'ın tesirine bağlanması yapılan şeylerdendir. İbni Sina, İbni Zühr, İbni Rüsd'den dolayı İslâm'a şeref bahşetmek Galilée'den dolayı Katolikliğe şeref payı çıkarmak gibidir. Teoloji, Galilée'nin işini güçleştirdi; onu tamamen engelleyecek kadar bir güce sahip değildi. Bu, Teolojiye karşı büyük bir minnet duymak için sebep teşkil etmez. Kâinatın ve kaderinin kendisine sunduğu çözülmaz problemler ortasında, insan vicdanının içinde cevabını aradığı sembollerin hiçbirine dil uzatmak benden uzak olsun! Din olarak İslâm'ın güzel tarafları vardır; bir camiye, kuvvetli bir heyecan duymadan, Müslüman olmadığımı üzülmenden asla girmedığimi itiraf edeyim mi? Fakat , insan aklı için İslâm sadece zararlı olmuştur. Onun ışığa kapadığı zihinler, hiç şüphesiz kendi özel iç sınırlarıyla ona kapılarını kapamıştı, fakat İslâm hür düşünceye zulm etti; bunu, diğer dinî sistemlerden daha şiddetli yaptığını söylemeyeceğim, ama daha etkili yaptığını söyleyeceğim. İslâm, feth ettiği ülkeleri, insan zihninin rasyonel gelişmesinde elverişsiz bir saha haline getirdi.

Gerçekte, herşeyden önce, Müslüman'ı ayıran şey ilim düşmanlığı, araştırmanın faydasız, boş olduğu; hemen hemen, Allah ile yarışmak olduğu için tabiat ilminin; İslâm'dan önceki dönemlerle uğraştığı, eski hataları yeniden canlandığı için Tarih İlmi'nin dine aykırı olduğu kanaatidir. Bu konuda en meraklı şahadetlerden biri, Mısır Mektebi'nin İmamı olarak Paris'de uzun yıllar kalmış ve Mısır'a döndükten sonra Fransız Cemiyeti hakkında en meraklı gözlemlerle dolu bir eser yayınlamış olan Şeyh Rifaa'nın şahadetidir. Onun sabit fikri, özellikle tabiat kanunlarının değişmezliği prensi-

biyle Avrupa ilminin baştan başa bir sapıklık olduğudur. İslâm açısından Şeyh'in tamamen haksız olmadığını söylemek lâzım gelir. Vahiy mahsulü olan bir din kendisine karşı olan hür araştırmaya her zaman muhaliftir. İlmin, neticesinin "İlâhî" olanı kovmak değil, her zaman onu uzaklaştırmak, onu gördüğünü zannettiği özel olaylar dünyasından uzaklaştırmak olduğunu söylüyorum. Tecrübe, "Tabiat üstünü" geriletir, sahasını sınırlandırır. Halbuki "Tabiat üstü", her ilâhiyatın temelidir. İslâm'ın ilme düşman muamelesi yapması mantıkî'dir; fakat çok fazla mantıkî olmak da tehlikelidir. İslâm, kendi felâketine olarak başarılı olmuştur. İlmi öldürerek kendini öldürmüş ve dünyada tam bir aşağılığa mahkum olmuştur.

Araştırmanın Allah'ın haklarına tecavüz eden bir şey olduğu fikrinden hareket edilince ister istemez düşünce tembelliğine, belirsizliğe, tam olarak kapasitesizliğe varılır. "Her şeyin en doğrusunu Allah bilir" anlamına gelen «Allah'u A'lem sözü» her tartışmada Müslüman'ın son sözüdür. Musul'da ikâmetinin ilk zamanlarında M. Layard, aydın bir kişi düşüncesiyle, şehrin nüfusu, ticareti ve tarihî gelenekleri üzerine bilgi almayı arzu etmiş ve kadı'ya müracaat etmiştir. Tercümesini bir dostuma borçlu olduğum aşağıdaki şu cevabı kadı ona vermiştir:

"Ey şöhret sahibi dostum, ey canlıların sevinci!

Bana sorduğun şey, hem faydasız hem de zararlıdır. Bütün hayatım bu memlekette geçmiş olmasına rağmen, ne evleri saymayı, ne de halkının sayısı konusunda bilgi edinmeyi düşündüm. Halkın katırlarına ve kayığına yükledikleri mala gelince, gerçekte bu hiçbir şekilde beni ilgilendirmeyen bir şeydir. Bu şehrin eski tarihini yalnız Allah bilir ve İslâmî fetihten önce halkının ne kadar hatalar yaptığını da yine yalnız O diyebilir. Bunları öğrenmeyi istemek bizim için tehlikeli olabilir.

Ey dostum, ey kuzum, seni ilgilendirmeyen şeyleri öğrenmeye çalışma. Aramıza geldin ve biz de sana hoşgeldin dedik, selâmetle git! Aslında, söylediğin bütün sözlerin bana hiçbir kötülüğü olmadı, çünkü söyleyen başka, dinleyen başkadır. Senin milletinden olan ırınsanların âdetine göre, bir çok ülke dolaşıp mutluluk aradın ve bulamadın. Bizler ise, Allah'a hamdolsun, burada doğduk ve buradan ayrılmak istemiyoruz.

Dinle evladım, Allah'a inanmak kadar büyük bir hikmet yoktur. Dünyayı O yarattı; O'nun yarattığı bir şeyin sırlarını keşfetmeye uğraşarak O'na eşit olmaya çalışmamız doğru olur mu? Gökte şu yıldızın etrafında dönen öteki yıldıza, arkasında bir kuyruğu olan ve yaklaşmasıyla uzaklaşması yılları bulan şu ötekine de bak, onu kendi haline bırak evladım; onu yaratan, ona yolunu göstermeyi de bilir.

Fakat belki bana şöyle diyeceksin: Be hey adam, çekil karşımdan, ben senden bilginin, senin görmediğin şeyleri gördüm! Eğer o gördüğün şeyler sayesinde benden daha iyi bir insan olduğumu sanıyorsan, sana selâmım iki kat olsun; fakat ben, ihtiyacım olmayan bir şeyi aramadığım için Allah'a şükrederim. Sen beni ilgilendirmeyen şeyler öğrenmişsin, ben ise senin görmüş olduğun şeyleri hor görüyorum. Daha geniş bir ilim, karnına ikinci bir mide mi ekleyecek; her tarafı araştıran gözlerin sana bir cennet mi bulduracak?

Ey dostum, eğer mesut olmak istiyorsan 'Lâilâheillâllah!' de. Hiç kötülük etme. İşte o zaman ne insanlardan ne de ölümden korkarsın, çünkü saatin gelecektir".

Bu kadı kendi tarzında çok filozoftur; fakat aramızda şu fark var; biz kadı'nın mektubunu hoş buluyoruz, o ise burada söylediklerimizi nefretle karşılıyor. Zaten cemiyet için böyle bir zihniyetin neticeleri kötüdür.

İlim kafasının bulunmaması iki neticeyi doğurur; Bâtıl inanç ve doğmacılık (nass'cılık). Bunların ikincisi belki birinciden de kötüdür. Doğu'nun bâtıl inançları yoktur; onun büyük hastalığı, kendini bütün cemiyetin kuvvetiyle zorla kabûl ettiren nasscılığıdır. İnsanlığın hedefi, tevekküllü bir cehâlet içinde sırt üstü yatıp dinlenmek değildir; olsa olsa yanlış karşı amansız savaş, kötü ile mücadeledir.

İlim bir cemiyetin ruhudur; çünkü ilim akıldır, mantıktır. İlim, askerî ve sinâî üstünlük sağlar. Günün birinde sosyal üstünlük, yâni kâinatın oluşu ile bağdaşacak ölçüde adaletin sağlanabileceği bir cemiyet hali doğuracaktır. İlim, kuvveti aklın hizmetine verir. Asya'da, ilk Müslüman ordularını, o büyük Attilâ ve Cengizhan kasırgalarını teşkil eden unsurlara benzer barbarlık unsurları var. Fakat ilim bunları yolunu kapatıyor. Eğer Ömer ve Cengizhan iyi bir topçu kuvveti ile karşılaşsaydılar, çöllerin sınırlarını aşamazlardı. Geçici hatalarda ayak diremek doğru değildir. Ateşli silâhlar için neler söylenmedi neler! Halbuki medeniyetin zaferinde bu silahların büyük payı vardır. İlimin iyi olduğu ve onunla yapılabilecek kötülöklere karşı silahı da ilmin sağlayacağı kanaatindeyim. Neticede sadece ilim, insana ve hürriyete saygıdan ayrılmayan ilerlemeye - gerçek ilerlemeyi kastediyorum - hizmet edecektir.

RENAN MÜDÂFAANÂMESİ

Namık Kemal

Fransız yazarlardan Bay Ernest Renan'ın "İslâm ve İlim" konusunda verdiği ve daha sonra da yayınladığı "İslâm ve İlim" adlı konferans, uzun zamandan beri gazetelere konu ve sermaye olmaktadır.

Bu konferansın metni daha yeni elime geçti. Metin kısa bir şey ise de içindekilerin yanlışlıklarını ortaya koymak, birkaç yüz cilt kitap yazmayı gerekli kılmaktadır. Bunun için düşünce ve kanaatlerimi yazmakla söylenilmiş şeyleri boş yere tekrar etmiş olmayacağımdan eminim.

İslâm, ilme engel değil, tam aksine ilmi teşvik ettiğini ispat etmek için yanımda yeteri kadar kitap bulunmadığına üzgünüm. Bununla beraber, konferans sahibi, kendi dâvâsının batıl olduğuna yine kendi sözlerinde o kadar çok delil toplamış ki, bu cevabı yazabilmek için başka kitaplara müracaat mecburiyeti ortadan kalkmıştır.

Makalenin incelenmesine girişmeden önce konuşanın meşreb ve mezhebini öğrenmek, ileride getirilecek delillerin kolayca anlaşılmasına yardım edeceği için, hayat hikâyesini bir kaç satırla özetliyorum.

Şimdi altmış yaşına ulaşmış olan Bay Ernest Renan, çocukluğunda ailesi tarafından papaz mektebine verilmiş idi. Öğreniminin başlangıcında gösterdiği kabiliyet üzerine, hocaları tarafından Hıristiyan İnançları üzerinde çalışmaya sevkolundu. Bay Ernest Renan, işte o zaman, lisan ve felsefe derslerinden zevk alarak, İbrani-

ce, Arapça ve Süryanice tahsil etmiştir (1). Ancak hür fikirliği papazlığa uymadığı için, o sınıfı terkedip kendi kendine öğrenime başladı. Daha sonra felsefe ve Sâmî Dilleri (2) imtihanlarına girerek birinci mükâfatı kazandı.

Fransa Akademisi tarafından, edebiyata ait bir hizmet için, İtalya'ya gönderildi; orada, topladığı malzemeleri İbn Rüşd'e ait bir kitap haline getirmiştir. Bundan sonra Fransa'nın Milli Kütüphanesi'nde görevlendirilmiş; bu görevi takiben Fransa Akademisi üyeliğine tayin edilmiş ve ilmi bir görevle Suriye'ye gitmiştir.

Ernest Renan'ın en çok gürültü kopararak şöhrete ulaşan eseri, "İsa'nın Hayatı" adıyla yazdığı kitaptır. Bunun araştırılması, incelenmesi ve çürütülmesine dair yazılan kitaplar, risaleler bir yere toplansa, bir kütüphane meydana gelir. Bu kitap hakkında papazlar tarafından yapılan şiddetli tenkidler sonucunda kendisi görevli olduğu İbranice hocalığından ayrılmıştır.

Hal tercümesinden daha fazla bahsetmeye hacet görmedim. Çünkü bu özet, Bay Renan'ı yüzyıllardan beri Avrupa'da papazlar ve özellikle Engizisyon tarafından yapılagelen çirkin işkenceleri tenkit ede ede, her kötülüğü dinin tesirine yüklemek isteyen ve her dini bu özelliğiyle ele alan aşırı inkârcılardan olduğunu göstermeye yeterlidir.

Şimdi konferans sahibinin bu görüşüne, bahsettiği meselenin tamamen yabancı olduğu eklenirse makalesinin ne kadar saçma birşey olması lâzım geleceğine zihinde toplu bir bilgi meydana gelebilir.

1. İbranice ve Süryanice'ye olan vukufunun derecesini bilemeyiz. Arapça bilmediğine, kendi risâlesinden bir kaç delil göstereceğiz.

2. Samoğullarının konuştuğu dillere denilir.

Doğu Dilleri'ndeki geniş bilgisi sayesinde Fransız Akademisi üyeliği gibi elde edilmesi zor bir mevkiye ulaşmış iken Ernest Renan'ın İslâm konusunda câhil olduğunu iddia etmem garip görünmesin. Yalnız Ernest Renan değil, Avrupa'da Doğu ilimlerine intisab ile şöhrete ulaşmış kişilerin bile İslâm Dini konusunda, zihinlere hayret verecek derecede, câhil olduklarını kolayca ispat edebilirim.

Birçok seneler İstanbul'da oturmuş, Arapça ve Farsça'nın dışında - bu iki lisana muhtaç olması ve gramer kaidelerinin lâıyıkıyla mazbut bulunmaması yönüyle - bir yabancıya göre, öğrenilmesi, Müslümanların konuştukları bütün dillerin en zoru olan Türkçe'de oldukça güzel yazacak kadar kazanmış olan Osmanlı Tarihi yazarı Hammer (1) bile, İslâm Dini konusunda bir şey söylemek isteyince, Doğu'ya ait bir kitap okumamış yabancılar kadar ve hattâ onlardan daha garip bir bilgisizlik (vukufsuzluk) gösterir.

Hammer Tarihi'nin X. Cildinin 400-401. sahifelerindeki şu fıkraya dikkat buyrulsun:

"İslâm hükümlerine göre öğle namazı, güneş zeval noktasında iken (tam tepede iken) kılınmaz, ancak bir iki dakika sonra edâ olunur. Çünkü, Peygamberin hadislerine güvenilir ise, her gün zeval saatinde (öğle vaktinde, güneş tam tepede iken) Şeytan, güneşi iki boy-nuzunun arasına alarak Âlemlerin Sultanı Allah'a mahsûs olan kibirlik "tacı"nı başına giyer, fakat, Allahu Ekber sedasını iştirir iştirmez bırakır. Osmanlı Ta-

1. On sekiz cilt olarak basılmış olan bu eser, Osmanlı İmparatorluğunun kurulmasıyla başlar ve Kaynarca Anlaşması ile son bulur. Bir hayli kötü niyet ve hatalarla, bir takım yanlış muhakemelerle dolu olmakla beraber, iç olaylar ve özellikle dış ilişkilerle ilgili birçok detayı ihtiva etmesinden dolayı, Türk Milleti'nin tarihini bilenlere, bilgilerini artırmaları bakımından okuması lâzım bir eserdir.

rihçileri, işte bu suretle, IV. Sultan Murad ve Sultan İbrahim zamanlarıyla IV. Sultan Mehmed'in çocukluk döneminde hırs, zevk ve sefâ, isyan ve şeytanî kötülükler zirveye ulaşmıştı, demişlerdir".

Muhammed Ümmetine ulaşan Peygamberin hadislerinde bu inancı işaret eden bir tek harf var mıdır? Zaten vakit (1) girmeden önce beş vakit namazın hiçbirini kılmak caiz olamaz; güneş tam tepede (zevâlde) iken öğle girmedeği için tabiîki namaz kılınmaz. Hammer, bu gerçeği sıradan bir çömeze de sorsa bu hakikatı öğrenebilecek iken, kim bilir kimden işittiği bir maskaralığı dinin kesin hükümlerindenmiş gibi sayması, İslâm Dini hükümlerindeki cehaletinin zirvesi değil de nedir? Boynuzlu Şeytan bazı kiliselerde görülüyor ise de, İslâmî kitapların hangisinde Şeytan'a öyle bir hayvan şekli verildiği görülmüştür?

Hayır! "Üç padişahın zamanında hırs, zevk ve sefâ, isyân, şeytanî kötülükler zirveye ulaşmıştı" diyen hiç bir Osmanlı tarihçisi yoktur. Hattâ, kullandığı ibâre hiç bir anlam ifade etmiyor ki bir Osmanlı tarihçisine isnat edilebilsin. Farzedelim ki biri böyle bir hezeyan söylemiş olsa bile, bu ifade, İslâm'da Şeytan'ın zevâl (öğle) vakti güneşi boynuzlarıyla tutup da başına giydiğine dair bir inancın bulunduğunu göstermez.

Avrupa'yı İslâmî durumdan haberdar etmekte herkesten çok başarılı olmakla tanınan "Şark Kütüphanesi" adlı eseri, Avrupa'da hâlâ Doğu Dilleri ve İslâmî Bilgiler alanında uğraşanların en büyük kaynaklarından bulunan meşhur D'Herbélot, bu kitabının "el -Kur'ân" başlıklı makalesinde şu fıkrayı yazar:

1. Vakit kavramı, hiç bir dinde İslâm'daki kadar açık, kesin ve disiplinli değildir. Bunun için Hristiyan olsun diğer din mensubu yazarlar olsun, bunu kavramakta zorluk çekmektedirler (Haz.)

"Peygamberlerine perestiş eden (taparcasına yük-selten) (!) Müslümanlar, Kur'ân-ı Kerim'i de fevkâlade yüce tutarlar; çünkü yaratılışın başlangıcında, Kur'ân-ı Kerim'in Levh-i Mahfuz'dan ayırt edilerek, sabit felekler altında, yedi kat göğün birinde emaneten korunmuş ve birinci derecedeki meleklerden olan Cebrail'in kendi eliyle gökten alınarak Hz. Muhammed'e (S.A.V.) sûre sûre getirilmiştir, derler".

Böyle bir sözü söyleyen veya inanan hiç bir Müslümanın bulunmadığını belirtmeğe gerek yoktur. Avrupa'da gayretli bir takım insanlar, meselâ en küçük böceklerin cinsini tayin etmek, türlerini belirlemek için ömürlerini tüketerek, akla ve hayale gelmeyecek şeylere emek sarfederek nice keşifler ortaya koymaktadırlar. Bunlardan binlerce düşünce ve hüner sahibi kişi, Doğu Dilleri ile uğraşıp dururken 1400 yıldan beri (!) dünyanın büyük bir bölümünü kaplamış olan bir dinin (İslâm'ın) yüzbinlerce eseri elde dolaşırken, bu dinin hakikatı Avrupa'da bu kadar meçhul kalıyor (!). Bu hal, gerçekten hayret verici değil midir?

Evet, bu hayret edilecek bir durumdur; fakat sebepleri de meydanda görünüyor.

Bu konudaki görüşümü de belirtiyim: Bilindiği üzere, Avrupa'da İslâm'ın incelenmesiyle uğraşanlar ya Hristiyanlığa inananlardır veya inanmayanlardır. Hristiyanlığa inananların ise ana düşünceleri, bu incelemenin yapılmasında, şahsî düşüncesini konunun dışında tutmasına ve hakkı benimsemesine engel olmaktadır.

Bizlere göre Hristiyanlık hükmü kaldırılmış dinlerdendir. Bundan dolayı İslâm bilginlerinden biri,

1. Namık Kemal, yazdığı tarihe göre, asıl metinde 1300 demiştir. Biz, bugüne göre onu 1400 yaptık (Haz.)

Hristiyanlık inancını inceleyecek olur ise, hükmü kaldırılmış yanların İslâmiyet'e uymayan meselelerini ortaya çıkarabilmesi için tarafsız olarak araştırmasını gayet iyi bir şekilde yapabilir. Halbuki, Hristiyanlara göre İslâm ilâhî din olmadığı için, Hristiyan bilginlerinin İslâm Dini ile ilgili olarak yapacakları incelemeler, ellerine geçen kitapta, itiraz edebilecekleri yer aramaktan ibarettir.

İnanmayanlara gelince, Avrupaca da dinle ilgilenmeyenlerin hemen tamamı, bütün dinlere, insan düşüncesinin en ağır esaret zinciri, aynı zamanda ilmin gelişmesine en güçlü engeli teşkil ettiği gözüyle bakarlar. İşte bu fikrin yayılmasından dolayıdır ki onların İslâm Dini hakkında yaptıkları araştırmalarda, (işleri) papazlar gibi, ellerine geçen (her) kitapta, itiraz edebilecek yer aramaktır.

Zaten bir dinin ilâhî olmadığına hükmetmek o dine hürmeti ve ciddiyeti kaldıracağından, (haşâ) zevzeklik ve belki de aslını bozmak nazariyle bakılan bir şeyin mâhiyetini ciddi olarak araştırmak için, uzun uzadıya bu külfeti seçecek sabır sahibi binde bir insan çıkmaz.

Bunlardan başka, Avrupalıların bir garip inançları vardır ki bu itikadın bir kısmına, Bay Renan, cevaplamaya çalıştığım makalesine aşağıda tercümesini sunduğum şu fıkrasında çok güzel özetlemiştir:

"Bir Müslüman çocuğu, on-oniki yaşına geldiğinde dininin emirlerini öğrenmeye başlayınca, o zamana kadar oldukça uyanık iken birdenbire taassub göstermeye başlar ve soyut bir hakikat zannettiği şeye sahip olmaktan dolayı aptalca bir kibirle dopdolu olarak, esasen başkalarının çok altında bulunan bu halden dolayı, özel bir imtiyaza sahipmiş gibi, kendisini mutlu sayar! Bu mecnûnâne gurur, İslâm'ın en köklü kötülüğüdür."

Bunlar, İslâm'ı kendisine diğer dinlerden (din) büyük nazariyle baktığını zanneder de meseleyi aksi noktadan ele alarak kendileri İslâm'a diğer dinlerden küçük gözüyle bakarlar. Kanaatlerince, böyle küçük bir kavmin inancına önem vermenin lüzûmsuz şeylerle uğraşmak kabilinden olacağı için, Doğu'ya ait meselelerle uğraşanların büyük çoğunluğu, İslâm Dini'ni de bazı vahşi kabilelerin mezhepleri gibi, eğlence kabilinden olarak araştırırlar.

Dikkate değer bir başka husûs da şudur: Gerek kullarının zenginliği ve zorluğundan, gerek yazının özelliğinden dolayı Doğu Dilleri'nde bir yabancıнын maharet kazanması en zor işlerden biri kabul edilebilir. Bir dereceye kadar Avrupa'da Osmanlıca bilginlerinden (Allâme) sayılan Hammer, küçültme için kullanıldığı bilinen "gidi" kelimesinin anlamını kavrayamadığından, serhad yiğitlerinin kahramanlık nakaratlarından olan "yoktur sizinle viremiş - Eğrili gidi eğrili" beytindeki "gidi" (1) sözünü "hirre" mânâsına gelen "kedi" zannederek tarihinde de bu mânâ ile tercüme etmiştir!

Arapça'yı çok iyi bilmekle şöhret yapmış olan Renan, bu risâlesinde (kitapcığında), feylesof kelimesini Arapların "f'nin esresi, "y'nin "f'yi uzatmasıyla ve "l"(lâm)nin sukûnu ile "filsûf" şeklinde okuduklarından bahsediyor (!) (2). Müslümanların dillerine merak saran Avrupalıların bir kısmı, her milletin gramer kitapla-

1. Osmanlıca da "ج" harfi, Latince'de yerine göre "k" ve "g" şeklinde okunur. Hammer "gidi" kelimesini yazılıştaki benzerliğinden dolayı "kedi" okumuştur. Bu da, her dilin bir özelliği bulunduğunu, sadece okumak değil, anlamlarını ve nüanslarını, yani o dilin espirisini de iyi kavramak gerektiğini gösterir (Haz.)

2. Her ne kadar Renan, Arapların "Feylesuf" kelimesini "filsûf" şeklinde telaffuz ettiklerini iddia etmekte ise de, bu doğru gözüküyor. Çünkü Araplar bu kelimeyi "Feylesûf" şeklinde telaffuz ederler (Haz.).

rından öğrenemedikleri dilleri, başkalarına kolayca öğretmek için, kendi kendilerine gramer kitapları hazırlıyor. Bunların bir kısmı, bu kitapları okumakla istedikleri dili öğrenmiş olduklarına inanıyor. Başkalarına öğrettikleri dil, kendilerinin öğrenemedikleri dillerdir.

Paris'te bulunduğum sırada umûma açık bir Türkçe dersinde bulundum, hocanın anlattıklarından bir kelime bile anlamadım. Şayet arada üç-dört Türkçe edat işitmemiş olsaydım, hiç bilmediğim bir dil öğretiliyor zannederek kendimi ma'zûr görürdüm.

Bundan başka, Avrupalıların İslâm'a dair yazdıkları meselelerde "yarım âlimliğe" de büyük bir pay ayırmak lâzım gelir.

Sathî bilgiye sahip olan kişilerin, okudukları kitaplardaki anlayamadıkları konulara, ne kadar hakikate uygun olursa olsun, gevezelik nazariyle bakmaları tabii değil midir?

Şimdi bir Avrupalı, İslâm'ın muhtevasını ve özelliklerini tam olarak anlayabilmesi için, senelerce derinliğine araştırma yapması gerekir; fakat o, bu araştırmayı yapmadan, sathî bilgiyle, İslâm'a fikir hürriyetine ve medeniyetin gelişmesine engel gözüyle bakar. Bu kanaatinin neticesi olarak da o, incelemesini zorla ma'kûl olmayan inançlarının araştırılmasına ayırır. Tesadüf ettiği her meseleye, benzetmek gibi olmasın, sanki Zulu Halkı'nın (1) inançlarıyla ilgili olarak, kafasında bir bilgi elde etmek için, sathî bir göz atmayı yeterli görür de; devamlı meşgul olduğu dillerin daha kelimelerini bile doğru telaffuz edemez ise; bir Avrupalının o dinin mahiyeti hakkında yazacağı şeylerin hezeyandan (saçmalık) başka bir şey olabilmesi aklen mümkün müdür?

1. Güney Afrika'da bulunan bir ilkel kabiledir (Haz.)

Şu hakikati de söyleyim: Avrupa'da Müslümanların dillerinden bir veya bir kaçını gerçekten bilen, öğrenen hiç kimse yoktur, denilemez; fakat, bu başarıya sahip olan imtiyâz sahipleri - Doğu'yu bilmek ve herkese bildirmek iddiasında bulunup da "Risâle" yazarların, konferans verenlerin çoğu gibi - İslâm'ın ilmi gelişmeye tesirlerini, kendini göstermek iddiasıyla, böyle 40 sahil-felik risâlecilikte hesaba çekme ve tenkit etme bencilliğine kalkışmaz.

İşte Doğu ile uğraşan Avrupalılardan bir çoğunun İslâm'a ve belki İslâm'ın bir çok durumlarını bilmemelerinin (vukufsuzluk) hangi sebeplerden ileri geldiği yukarıdaki açıklamalardan anlaşılmıştır. Bay Renan'ın da, İslâmî meselelerde, bu sebeplere mağlup olan yanlış bilgi ve eksik araştırma sahiplerinden olduğu gözden uzak tutulmamalıdır.

Gerek Renan ve gerek çağdaşlarının (akranının) mahiyetlerini belirtmek için daha fazla söz söylemeye ihtiyaç kalmamıştır, kanaatindeyim. Dolayısıyla ben sözü "makale"nin muhteviyatına getiriyorum.

Ben, Bay Renan'ın Risale'sini (Broşür) görmeden önce, bu kadar az söze o kadar çok yanlışlığın sığabileceğini ümit etmezdim. Bahsettiğim hataları birer birer sayayım.

Konferans veren (Sahib-i hutbe), milletlerin hüviyetlerinin aynı kalmadığına dair herkesin bildiği gerçeği, yeni bulunmuş bir "felsefe sırrı" imiş gibi, sözünün başına alarak; Arap ilmi, Arap medeniyeti, Arap felsefesi, Arap san'atı, İslâmî ilimler, İslâm medeniyeti tâbirlerinde bulunan benzerlik ve kargaşalığı (iltibas) kaldırmak istediğimden bahsediyor. Rivayet ettiğine göre, bu kargaşalık, zihinlerde bir takım açık olmayan düşünceler meydana getirmekte ve bu açık olmayan düşünceler ise bir takım yanlış fikirler ve hattâ fiiliyat-

ta bile ağır ağır hataların doğmasına sebep olma-
taymış!

Renan'ın bahsettiği bu tâbirlerde ise hiç benzerlik (iltibas) olmadığı herkesce bilinmektedir. Bununla beraber, yazar, İslâm'ın ilmini, medeniyetini, felsefesini, san'atını bütün bütün inkâr edecek düşünceleri ele almak için sadece makalenin başında, yalnız tâbirlerde benzerlikten doğan kavram kargaşalığı olduğunu ileri sürmekle yetiniyor.

Bu kavram kargaşalığından (iltibas) meydana gelen açık olmayan mütalaların ise bir takım yanlış düşünceler, bir takım büyük hatalar doğurduğuna dair bir iddia ileri sürüyorsa da, bu iddialarına hiç bir delil gösteremiyor. Aslında Renan'ın bu iddialarına delil göstermemesi garip karşılanmasın ki onun tutumunda olan Avrupa bilginlerinin bizimle ilgili her sözü, kendilerince her türlü delil ihtiyacından uzak olan ilk apaçık hakikatlerden sayılır. Bu kimselerin bir çoğundan Doğu'ya ait konular arasında sözlerine delil istendikçe "Ben söylüyorum" cevabını aldığımız haller pek çok olmuştur.

Bay Renan, bu mücerret dâvâsının peşinden şöyle bir iddia daha ortaya koyuyor: "Zamanımızın durumlarından biraz bilgi sahibi olan herkes, İslâm Ülkelerinin mevcut geri kalmışlıklarını, tahsil ve terbiyelerini, İslâm'dan tecrid olarak çıkaran milletlerin zihni kabiliyetlerinin hiç hükmünde olduğunu açıkça görebilmektedir. Doğu ve Afrika taraflarında olanlar, sağlam bir mü'minin fikrini sınırlayan, başını ilimlere karşı sürekli kapatan ve bir şey öğrenmek veya yeni bir düşünceye açılabilmek kabiliyetinden mahrum eden bir çeşit Demir Çember içinde mahsurdurlar".

Bilgi ve anlayış bakımından İslâm'ı Çin'de ateşe, Hint'de hayvanlara ibadet eden, bilinmeyen yerlerde,

Büyük Okyanus'ya adalarında insan yiyen Âdemoğullarından da daha aşağı görmek; dâvâsında delil göstermeye lüzum görmeyen Bay Renan için mümkündür; fakat bu saçma sözlerle, okuyanların güvenini ümit ederse bilgisinin şöhretine çok saf bir şekilde güvenmiş olur.

Acâib şey! Meğer Müslüman olduğumuz için başımızın etrafına bir "demir halka" geçirilmiş, o halka da iç duyularımızı her çeşit ilme, her türlü öğrenime ve yeni bilgilere kapalı tutarmış (Mesdûd) da, bizim bundan hâlâ haberimiz yokmuş!

Müslümanların mektep bulabildikleri yerlerde, eğitim ve öğretim vasıtalarındaki bin türlü eksikliğe rağmen, o mekteplere devam eden diğer dinlere mensup öğrencilerden her zaman üstün olageldiklerini Renan nasıl inkâr edebiliyor? Yoksa iddiasına delil göstermek şânından olduğu gibi, karşı taraftan gösterilen delili kabul etmemek de seçtiği münazara tarzının bir gereği midir?

Renan'ın Risâlesi'nden anlaşılan ve aşağıda söz konusu edilecek fikrine bakılırsa, tabiat ve matematik bilimleriyle meşgul olan Müslüman, her hâl ü kârda dini düşünceden ve dine itina etmekten uzak gibi görülecektir. Bununla beraber, biraz kendileriyle konuşsa, o Müslümanları herkesten daha çok sağlam bir dine sınıksız bağlı bulacaktır. Çünkü matematik ve tabiat bilimleriyle uğraşan Müslümanlar, o bilimlerle ilgili konularda (Kur'ân'ın değişik âyetlerinde), "Güneşin kendi yörüngesinde gitmesi", (1) "... bulutlardan da su indirdik... (2) ve "Sizleri çiftler olarak yarattık" (3) gibi

1, Yâsîn, 38 (Asıl metinde âyetler verilmiştir. Biz bu âyetlerin mealini, numarasını ve geçtiği sureleri dipnot koyarak belirttik. Haz.)

2. Nebe', 14

3. Nebe', 8

âyetlerde açık deliller görerek imanları bir kat daha kuvvetlenir.

Bay Ernest Renan'ın yukarıda bahsedilen ve "Bir Müslüman çocuğu" ifadestyle başlayan "en esaslı kötülüğüdür" sözleri ile son bulan kısmı, bu ibaresini tâkip etmiştir.

Bay Ernest Renan'ın bu iddiasını da cevapsız bırakmayalım: Acaba bu fikri ileri süren Renan'ın inancına göre kendi dinini diğer dinlerden, kendi milletini de diğer milletlerden daha üstün bilmek sadece Müslümanlara mı mahsustur? Hristiyanlığa, Yahudiliğe, Ateşperestliğe, Putperestliğe inananların, kendi dinlerini başka dinlerden, kendi milletini başka milletlerden aşağı veya onlarla eşit gördüğünü iddia etmek mümkün müdür? Elbette değildir. Ya kendi inancına göre, hak dine uyduğu için, milletini diğer milletlerden daha üstün saymak, İslâm'a göre niçin diğer milletlerden daha aşağı olmayı gerektirsin de, Hristiyanlara, Yahudilere ve başkalarına göre olmasın? İslâm'ın ilim alanındaki etkileri kadar önemli bir mes'ele bu türlü delillerle mi halledilecek!...

Yine makale sahibi der ki:

"Dini amellerinin sadeliği, Müslümanlara, diğer dinler hakkında pek de haklı sayılmayacak, bir küçümseme fikri verir".

Bay Renan bilmezse bile vukûf sahipleri lâyikeyle bilmektedir ki Müslümanlar, dinî amellerinin sadeliğini, zorluğunu hiçbir vakit düşünmemiştir ve düşünmez de. Hiç bir Müslüman da diğer dinlere aşağılayıcı bir gözle bakmaz. Diğer dinler ilâhî kitaplara dayanıyorsa, onlar İslâm içinde hor değil, hükmü kalkmış (mensûh) tır. Eliyle yaptığı "Put"a kendisini yarattığını sanarak tapanların bâtil olan inançlarına ise,

Müslümanlar da, Hristiyanlar da, Yahudiler de, dinsizler de yalnız hakaretle değil, tabii olarak, alay (tezyif) nazariyle bakarlar.

Hiç bir dine mensup olmayan (1) Bay Renan için, Hristiyan ve Yahudilerin İslâm'ı hak dinlerden saymaması ma'zûr görüldüğü halde, İslâm'ın Hristiyanlığı ve Yahudiliği hükmü kalkmış (mensûh) din olarak görmesi, acaba niçin saldırı sebebi olabiliyor? Putperestlere, ateşperestlere ve hattâ dinsizlere dair, Ehl-i Kitab'ın hepsinin sahip olduğu bir fikirden dolayı Renan, sadece Müslümanları suçlayamaz, zannederim. Makale sahibinin yanlış zannına göre Müslümanlar, Yüce Allah ikbâl ve kuvveti-şahsi özelliklerini nazar-ı dikkate almaksızın - kime nasib ederse ona iyilik eder inancında bulundukları için, eğitim ve ilme, Avrupa düşüncesini meydana getiren her türlü husûsa tam bir hakaretle bakarlar imiş! Yüce Allah'ın lûtfunu, hiç bir kayıt ve şarta bağlamamak yanlış bir inanç mıdır? Meşhur bir hatib olan Renan, dünyada ikbâle ve kudrete sahip olanların hepsinin bilgi ve beceri sahibi kişiler olduğunu, her bilgi ve beceri sahibinin ikbâl ve kuvvet mevkiine ulaştığını iddia edebilir ise, ileri sürdüğü bu tezini mütâlaa sahiplerine kabul ettirebilmek için, insanlık tarihini hem kitaplıklardan, hem fikirlerden tamamen kaldırmak da yetmez: Çağdaşların durumunu da birbirinden gizlemeye bir çare de bulmak lâzım gelir!

Bir de, Müslümanın bu inançta bulunması, niçin ilme, hor bir gözle bakmasını gerektirsin? İlim, sadece güç, kudret, mevki ve makam elde etmek için mi öğrenilir?

Fransız milletine mensup olan Bay Renan'ın kendi ülkesinde asilzâde olmadıkça, bir kimsenin mevki ve

1. Namık Kemal'in hiçbir dine mensup değildir dediği Renan'ın Hristiyan olduğunu kendi eserlerinden, önceki sahifelerde, göstermeye çalıştık (Haz.).

makam elde etmesinin mümkün olmadığı zamanlar, ilmin çeşitli kademelerinde nefislerini vakfetmiş olan Descartes'ler, Pascal'lar, hangi kudret ve ikbâle (mevki ve makama) ulaşmak için çalışmışlardır? Polonya'da Copernic kralığa, Roma'da Galilée papalığa seçilmek için mi kendilerini ilme adanmışlardı?

İlim öyle bir dilberdir ki; tutkunları sırf ona kavuşabilmek için ömürlerini tüketirler. İlmi istifade vasıtası yapmak için öğrenenlerin hiçbir zaman ilim alanında yüksek bir mevki ve makama ulaştıkları görülmemiştir.

Bu akli delillere de ihtiyaç yoktur. Hakikatı isbât için fiiliyat yeterlidir. Eğer İslâm, ilme hor bir gözle (tahkîr nazariyle) bakmış olsaydı, Müslümanlar arasında hiç bir âlim çıkmazdı. Bay Renan, "Müslümanlardan âlim çıkmamıştır" diyecekse açıklasın da ona göre bunun üzerinde duralım. Bay Ernest Renan gittikçe tuhaflaşıyor, dikkat buyrulsun.

Renan, yukarıda açıklandığı gibi, İslâm'ın eğitim ve ilme Avrupa fikrini teşkil eden her türlü meziyete tam bir hakaretle baktığını açıkladıktan sonra der ki: "İslâm inancı ile aşılanmış olan bu yara, o kadar kuvvetlidir ki, her türlü ırk ve milliyet ayrılıkları İslâm'ın kabulüyle mahvolur. Berberi, Sudanlı, Çerkez, Afganlı, Malezyalı, Mısırlı, Habeşli milletler, Müslüman olur olmaz, artık Berberi, Mısırlı, Sudanlı değil sadece Müslümandır."

Renan'ın mukaddimesi (Kıyasın öncülü) ile sonucu arasında münasebet bulunduğunu keşfedebilenlere büyük bir mükâfat verilse yerindedir!

Ne olmuş? İslâm, her türlü ikbâl, kudret ve kuvvetin hakikî kaynağını Yüce Allah olduğunu kabul edermiş, bundan dolayı eğitim ve ilme hor bir gözle bakarmış; bunun için de, bu yasanın etkisiyle, Müslüman olan

herkes, ırk ve milliyetini unutarak sadece Müslüman kalırmış!

Burada "ilme hor gözle bakmakla", Müslüman olanların milliyetlerini kaybetmeleri arasında bir münâsebet var mıdır? Yazar geçinen bir adam için, konferans (hutbe) verirken değil, belki sayıklarken bile bu kadar saçmalamak ayıp olur.

Tarihen sabittir ki: İslâm devletleri arasında ortaya çıkan bir takım ihtilâflar üzerine, İslâm'ı kabul etmiş milletlerin tamamı (kâffesi), milliyetini muhâfaza edebilmiştir. Ancak, bunlardan hangisine sorulursa sorulsun, diğer din mensuplarında olduğu gibi, İslâm sıfatını, Çerkes ve Afgan adına tercih ettiği görülür.

Bununla beraber Hutbe sahibine (Konferansçıya) şurasını soralım:

İslâm bir çok milliyetlerin mahvına sebep olup da, insanların kaynaşmasını engelleyen şeylerden birini, imkân derecesinde, azaltmış olsaydı, fikr-i hikmetçe takdir olunamayacak bir durum mu ortaya çıkmış olurdu?

Yine makale sahibi der ki:

"Bu durumdan, yalnız kendisine has düşünce tarzını muhafaza edebilen İran müstesnadır. Çünkü İran, İslâm'da kendine mahsus özel bir mevki kazanmıştır. İranlılar, Müslüman olmaktan birkaç kat daha fazla Şii'dir".

Müslümanlıktan daha çok Şiilik ne demek oluyor? Müslüman olmayan Şii de mi varmış! Bazı edebî tâbirlerde bu tür kelime oyunlarına yer verilebilir; fakat ciddi bir esere mânâsız söz karıştırmanın yeri yoktur.

Bay Renan, Şiiliği İran'a has bir mezheb ve bu özelliği de İranlıların Müslümanlar arasında özel bir yer elde etmelerine sebep gösteriyor! Şayet İslâm tarihini hakkıyla bilmiş olsaydı, Şiiliğin İslâm ülkelerinde doğmadığı bir yer ve girmedığı bir milletin kalmadığını öğrenmiş olurdu:

Bilindiği gibi, Şiiliğin İran'da tamamen yerleşmesi üç asırlık bir mes'eledir; bu mezhebin İran'a yerleşinceye kadar İranlılardan yüzbinlerce kişinin kanının döküldüğü de tarihen sabittir. İslâm ülkelerinin birçok yerlerinde, İran'dan birkaç yüzyıl önce, bu mezhebi kabul etmiş ve Şiiliği günümüze kadar devam ettirmiş milletler de bulunmaktadır.

Bu apaçıklık (Bedâhet) karşısında İranlılar'a Müslümanlar arasında ayrı bir yer vermek, İranlıları İslâm'dan daha çok Şiiliğe meyilli bir millet kabul etmek câiz ise, ne diyelim?

Bay Renan, bu kadar acayip şeyler ortaya döktükten sonra, geleceğe emniyetle bakmak için geçmişe göz atarak (Atf-ı nazar) "Şimdi (zannınca) bu derece gerilemiş olan İslâm Medeniyeti bir zamanlar çok parlaktı; bu kadar âlimler, hekimler yetiştirdi; asırlarca Batı'da Hristiyanlık dünyasının hocası oldu; bu öyle bir hal ki, bir zaman meydana gelmiştir; bundan sonra niçin gelmesin" diyenlerin fikrini de beğenmeyip "benim de asıl bahsedeceğim, bu noktadır" diyerek, "Gerçekten İslâmî ilimler veya hiç olmazsa Müslümanlar tarafından kabûl ve müsâadeye mazhar olmuş bir ilim var mıydı?" mes'lesini ortaya atıyor. Mes'elenin halli için söze başladığı sırada üç asır kadar bir zamanda, İslâm Ülkelerinde pek mümtâz bilginler, hekimler bulunduğunu ve o zaman İslâm dünyasının, ilim bakımından, Hristiyan dünyasına tercih edildiğini itiraf ettikten sonra bir takım yanlış neticeler çıkarmak için, bu delillerin lâyikeyle tahlil edilmesine ve bunun için de Doğu'nun medeniyet

tarîhinin asır asır incelenerek İslâm'ın o geçici üstünlüğünü hazırlayan çeşitli dalların paylarının belirtilmesi-ne lüzum gösteriyor. İşte arzu ettiği tahlile şu sözlerle başlıyor:

"İlim ve felsefeye en fazla yabancı bir zaman var ise, bir kaç asır devam eden ve Arapların vicdanını tevhidin (Allah'ı birleme) çeşitli yolları arasında kararsız bırakan mezhep tartışmalarının sonucu olan İslâm'ın birinci asrı'dır".

Ne buyurursunuz, İslâm'dan önce Araplar arasında "Tevhidin muhtelif yollarından ortaya çıkan mücadeleler" de varmış! İslâm'ın ilk asrından bir kaç yüzyıl önce Arabistan'da "Tanrı'nın Birliği", Yaratıcının birliği inancının varolduğunu ve bundan dolayı kabileler arasında mücadeleler, harbler bile olduğuna dair Bay Renan'ın keşfedip ortaya koyduğu gerçeği - şimdiye kadar hiçbir kitapta görülmediği, hiçbir delili de olmadığı için - kendisinden başka dünyada kimse kabul edemez (1).

- 1.- İslâm'dan önce Arabistan'da "Tevhid" inancını devam ettiren ve "Hanifler" olarak bilinen kimseler bulunmaktadır. Bunlar Allah'ı bir bilen, bütün Peygamberlere iman eden, sünnet olan Kâbe'yi ziyaret eden, Allah'ın yasak ettiği şeyleri kendilerine haram sayan kimselerdir (Bkz. Şaban Kuzgun, Hz. İbrahim Haniflik, Ankara 1985, S. 110-197). Bunun yanında Müşriklerin, putların dışında, kendilerini, yeri, göğü vb. şeyleri yaratan "Allah'a inandıkları, bir yüce Tanrı inancına sahip oldukları Kur'an'dan anlaşılmaktadır (Bkz. İsrâ, 67; El-Mü'minun, 86; Ankebût, 61-65; Ez-Zuhruf, 87; Fetih, 52 vb. â. Bu konuda ayrıca Bkz. Ekrem Sarıkcıoğlu, "Kur'an'a Göre Müşrikler ve Putperestler", İslâmî Araştırmalar Mecmuası, Ankara, 1986, S. 26-32).

İslâm'a göre dinler "Tevhid" esasına dayanmaktadır ve ilâhi menşelidir. İnsanlar doğru yoldan uzaklaştıkça Allah onları yeni "elçilerle" uyarmış, doğru yola çağırtmıştır (Bakara, 136; Nisâ, 163 vdâ.). Bu elçiler birbirini takib etmiş ve Hz. Muhammed ile noktalanmıştır (Azhap, 40). Elçiler görevlerini hakkıyla yapabilmeleri, hakkı tam olarak anlatabilmeleri için, her kavmin dili ile gönderilmişlerdir (İbrahim, 4). Allah her kavme bu uyarıcılardan göndermiş (Fatır, 24, İsrâ, 15; Ra'd, 7) ve bu uyarıcılar da Allah'a kulluk etmeyi, azdıncılardan sakınmayı, hakkı kabul etmeyi tebliğ etmişlerdir. Böyle-

İslâm'ın birinci asrında Müslümanlar arasında ilim yaygın değilmiş; eğer ilimden murad sadece matematik ve tabiî bilimler ise, gerçekten yoktu. Ancak bundan İslâm'ın ilme karşı olması mı icab eder? İslâm yayıldığı yerlerde halkı âlim bulmuş da onları cehalete mi sevk etmiş?

Felsefe (Hikmet) konusuna gelince : Bay Renan, sahâbelerin sözlerini ihtiva eden kitapları, en azından "Nehcu'l Belâğa"yı görmüş olsaydı, sanırım rahatça böyle bir iddiada bulunamazdı.

Makale sahibi, bu iddiasının peşinden konuyla hiçbir ilgisi olmadığı halde, biraz da Bedevilerin şair olduklarını, fakat âlim olmadıklarını açıkladıktan ve Hz. Ömer'in (R.A.) İskenderiye Kütüphanesi'ni yaktırmadığını itiraf etmekle beraber dünyada hâkim olmasına çalıştıkları yüce kuralların (Kur'an ve Sünnet) hâşa, fikirlerinin ilme yakışır bir şekilde araştırmasını ve bu alandaki çeşitli çalışmalarını harâb edegeldiğine dair bir saçmalıkta daha bulunduktan sonra şu görüşlere yer verir:

"Milâdi 750 yılına doğru, İran üstünlük göstererek Abbasilerin Emevileri yenmesini sağlayınca her şey değişti. İslâm'ın merkezi Dicle ve Fırat arasına taşındı. Burası ise Şark'ın gördüğü en parlak medeniyetlerden birinin geri kalmış izleriyle dopdoluydu. Bu da İran'ın Sasani Devleti medeniyetidir ki, Nüşîrevân zamanında zir-

ce öz bozulsa da "Tevhid'e, ilâhî hükümlere dair bazı izler kalmıştır. Zaten bugün Dinler Tarihi alanında yapılan çalışmalar, ilkel kabilelerde olsun, çok tanrılı görünümündeki toplumlarda olsun, farklı inanışlar yanında, bir "Yüce Varlık", "Yüce Tanrı" inanışının bulunduğunu ortaya koymuştur. Namık Kemal, kaynaklara müracaat etmeye fırsat bulamadığı için veya Renan'ın her fikrinin yanlış ve İslâm'a aykırı bulunduğu için olacak ki bu görüşünü de reddetmek ihtiyacı duymuştur. Belki de müşrik Arapları tevhid ehli olarak görmemiştir. Bilhassa mezhep mücadeleleri olmadığına dair görüşe katılmak mümkündür. (Haz.)

veye ulaşmıştı. Oralarda sanâyi, bir çok asırdan beri ilerleme kaydetmişti. Husrev buna birde fikrî gelişme ilâve etti. İstanbul'dan kovulan felsefeciler, İran'a sığındı. Husrev, Hind kitaplarını tercüme ettirdi. Halkın çoğunluğunu oluşturan Hristiyanlar, Yunan'ın ilim ve felsefesine vâkıftılar. Tıp bütün bütün onların elindeydi. Papazlar hem mantık ve hem de Hendese (geometri) bilirdi. Ayırdedici özelliği Sâsânîler devrinde alınmış olan Şehnâme'de Rüstem'in köprü yaptırmak istediği zaman mühendislik işleri için bir câselik (caslık) çağırttığı belirtilmiştir. 'Câselik' ise Nastûrîler'in patrik veya papazlarına ünvan olan 'Katolikos' (1) demektir. İslâm'ın şiddetli darbesi, İran'ın bu güzel gelişmesini yüz sene kadar geciktirdiyse de, Abbasîler'in saltanatı, Husrev zamanının parlaklığını tekrar canlandırdı. Abbasî ailesini saltanata ulaştıran ihtilali yapanlar İranlı reislerin idaresi altında bulunan İran askerleriydi. Abbasî Devleti'nin kurucusu olan Ebu'l-Abbâs'ın ve özellikle Mansur'un çevresinde bulunanlar her zaman İranlı idi. Sanki, Sâsânîler yeniden dirilmişti. Gizli müsteşarlar, şehzâde hocaları, başbakanları İran'ın eski hânedanlarından, tam bilgi sahiplerinden olan ve milletlerinin mezhebine sâdık kalarak İslâm'ı hem pek geç, hem de inanmaksızın kabul eden Bermekîler idi. Nastûrîler de tam inananmayan bu halifelerin etrafını alarak, özel bir imtiyaz olmak üzere, hakim başılık hizmetlerini ele geçirdiler."

Makale sahibinin bu kadar gevezeliğine, İslâm'ın ilme engel olduğuna delil makamında dinliyoruz. İfadelerde ise öyle bir işaretten eser olmadığı şöyle dursun, doğru bir şey var ise, o da Hz. Ömer Faruk (R.A) Efendi'mizin İskenderiye Kütüphanesi'ni yaktığına dair papazların dilinde olan iftirâ'nın çürütülmesinden ibarettir. Bir de, bazı Hristiyanların Abbâsî halifelerinden birkaçına hekimlik ettikleri doğrudur.

Diğer iddialara gelince: Önce, hilâfet merkezinin

1.-Gregoriyen Ermenilerin en yüksek dinî liderlerine de bu isim verilmektedir (Haz.)

Bağdad'a naklolunması İslâm'ın medeniyetçe ilerlemesine nasıl etki edebilirdi ki, Bay Ernest Renan'ın İran taraflarında vehmettiği Sâsânî medeniyeti ancak 30-40 yıl sürebilmiş ve İslâm'ın zuhuru üzerine duraklamaya girmiş bir terakki (ilerleme) şeklinden ibaret idi. Neden ihtiyaç duyulsun ki, soylu Arap milleti, daha hükümet merkezi Şam'da iken Yunan medeniyetinden, o bin seneden fazla bu kadar büyük eserler meydana getirmekle felsefe ve medeniyetin insanlık âlemine yayıcısı ve kurucu olmuş ve hatta Bay Renan'ın fikrince Sâsânîlerin fikri gelişmelerini de - bunlar Yunan kitaplarını tercüme etmeleri yönüyle - sağlamış olan Yunan ilminden almasın da (ibret bîn), ilmin faydalarını (fevâid) Sâsânî medeniyetinden alsın?

Acaba İran Medeniyeti'nin Dicle ve Fırat arasındaki (Şatt ü Fırat) geri kalan izleri Yunan ilminin Şam'daki izlerinden daha fazlaca mıydı?

Nüşîrevân ve Husrev zamanlarında İran'ın ilimce öyle yüksek bir mevkiye ulaştığını ispat için, Bay Renan'ın hiç bir delile dayanmayan sözünden (Kavl-i mücerred) başka bir işaret göremiyoruz. Bir kaç sene Yunan felsefesinden yararlanmak ve Hind'den bir kaç kitap tercüme ettirmek ile bir milletin ilimde yüksek bir dereceye ulaşması mümkün müdür?

Sâsânî Devleti'nin Arap'a geçecek kadar ilmi olduğuna Bay Ernest Renan, İran'ın hangi ilmi ve edebi eserleriyle hükmediyor? İranlılar o zaman ilim ile haşır neşir idi de kitapları nerede kaldı? Yoksa, bunların da İskenderiye Kütüphanesi gibi, Müslümanlar tarafından yakıldığına dâir bir yalan daha mı uydurulacak? Bilgin olan bir millet, kendi fertleri arasında köprüye mimarlık edecek adam bulamaz da, diğer milletlerin din görevlilerinden mi yardım diler?

Bay Renan, o zaman İranlılar'ın da ilim ve bilgi (olduğunu) iddia ediyor; halbuki Abbâsî ailesinden birin-

ci olarak hilâfet iddiasına kalkan imam İbrahim hiç de bu inançta değildi. Hattâ Horasan'daki vekillerine (Nu'kebâ) şu şekilde emirler gönderiyordu: "Oralarda Arap'tan hiç kimseyi sağ bırakmayınız, ilim ve zekâları, istenildiği gibi idare edilmelerine engeldir; halbuki yerliler cahillikleri yönüyle hayvan gibidir, yularlarından tutar, istediğiniz yere götürebilirsiniz". Acaba Bay Renan, Abbasîlerin ortaya çıktıkları sırada İranlılar'ın fikri özellikleri bakımından bulundukları mertebeyi çağdaşlarından daha iyi bilmek iddiasında mıdır?

Sâsânî Devleti zamanında, halkın en büyük kısmını Hristiyanlar'ın oluşturduğunu söylemek aklın kabul edeceği hallerden midir? Hiç o zaman İran'daki halkın çoğunluğu Hristiyan olsa idi, Hristiyanlık'ın en büyük koruyucularından olan Doğu (Roma) İmparatorluğu'na karşı Sâsânî Devleti bağımsızlığını nasıl koruyabilirdi?

Hânedânı kendine mensub olan Bermek'in oğlu Hâlid, Müslüman idi. Bir hânedân içinde yalnız bir adamın dini kabul etmemesi, o hânedânın İslâm'ı geç kabûl ettiğine mi delâlet eder? Ya hele, Bermekîler'in Müslümanlıklarını açığa vurmalarının gerçek bir imana dayanmadığını Bay Renan nereden biliyor? Kendileriyle görüşüp de kalplerinin sırlarına nüfuz etmemiştir, sanırım! Bermekîler'in munâfıklık veya dinden dönmelerine delil gösterebilecek bir davranışları veya sözleri işitilmemiş ve hattâ inançlarının bozuk olduğunu gösterecek herhangi bir kitapta bir fıkracığa bile tesadüf olunamaz. Bermekîler'in bozuk inançlar taşıdıklarına dair elde bir delil bulunsaydı, o aileyi yok ettikten sonra, kendilerini halkın dille saldırmāsından kurtarmak için, Bermekîler hakkında bin türlü kötülük ilân etmeyi devletin en önemli işlerinden sayan devlet büyükleri, Bermekîler'i halk nazarında lânetletecek böyle bir halin yayılmasını hiç, onbir asır sonra dünyaya gelecek olan Bay Renan'a mı bırakırlardı?!

Bermekilerin ikbâli (Saltanatı) yalnızca Harun devrinin bir kısmına ait iken, Abbasîlerin ilim asrında genellikle mahrem müsteşarlıklarını, şehzâde hocalıklarını, vezirliklerini Bermekilere tahsis etmeleri pek acemice bir mubâlağa değil midir?

Bay Renan, Ebû'l Abbas Seffâh ile Ebû Ca'fer Mansûr'un da tam inanmadıklarını iddia ediyor. Zira makalesinin hemen her paragrafından, İslâm'a inanmış bir kimsenin ilim aşığı olmasına zihninde bir türlü ihtimal vermediği anlaşıyor. Kur'ân-ı Kerim'de "Allah hikmeti kime dilerse verir..." (1); "Andolsunki biz Lokman'a hikmet verdik..." (2); "Allah içinizden, iman etmiş olanlarla kendilerin ilim verilmiş bulunanların derecelerini arttır..." (3); "De ki: Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?" (4); "Ey Rabbim, benim ilmimi artır de!" (5) gibi nice âyetler ve güvenilir kitaplarda "Âlimler Peygamberlerin vârisleridir"; "Bir âlimin ölmesi bir âlemin yokolması gibidir"; "Beşikten mezâra kadar ilim taleb ediniz"; "Çin'de de olsa ilim taleb ediniz" gibi bunca hadîs-i şerifler mevcuttur ki bunların hepsi, dinen âlimin şerefine, her Müslümanın ilim öğrenmekle ve hikmetle mükellef olduğuna kesin delildir.

Hal böyle iken, inandığı din (İslâm) tarafından ilim ve hikmet öğrenmekle emredilmiş bir milletin fertlerinin dinî emirlerden uzaklaşmadıkça ilim ve hikmete meyletmeyeceğini iddia etmek, karanlığın kalkmasını güneşin batmasına bağlamak kadar batılığı apaçık bir maskaralık değil midir?

1. Bakara, 269

2. Lokmân, 12

3. Mücâdele, 11

4. Zümer, 9

5. Tâhâ, 114

Bir varsayım olarak, makale sahibinin vehmettiği gibi, inancı tam olan Müslümanlar'da ilim ve hikmete hizmet etmiş hiç kimse bulunmasın ve hattâ Müslümanların ilmi hor gördükleri de doğru olsun, ilim ve hikmet'in yüceliğine ve öğrenmenin gerekliliğine dâir bu alanda Allah'ın ve Peygamberin bu kadar emirleri ortada dururken, Müslümanların o emirlere uymamasından dolayı, dine bir noksanlık gelmek ihtimâli var mıdır?

Makale sahibi, Bağdad yeniden hayat bulmaya başlamış olan İran'ın başkenti olunca, fâtihlerin dili olan Arapça'nın ortadan kaldırılmasına ve dinin tamamen inkâr edilmesine imkân bulunmamış ise de, meydana gelen yeni medeniyetin karma olduğunu ve Arap olmayan Müslümanlarla, Hristiyanlar üstün gelecek idâre ve özellikle güvenlik kuvvetlerinin bütün Hristiyanların elinde kaldığını iddia eder.

Sübhânellâh! (Bu sözleri karşı Allah'a sığınmakta başka çare yoktur!) Abbasiler Arabça'yı ortadan kaldıracaktı da hangi dil ile konuşacaklardı? İslâm Halifesi olmalarından dolayı dünyanın en büyük makamına (Taht-ı Saltanat) ulaşmış iken, İslâm'ın tebliğ dili olan Arapça'yı red ve inkâr ederek devletlerini temelin-den yıkmaya çare aramakla mı meşgûl olacaklardı?

Abbâsî halifelerinin vezirleri, yönetimin her dalında görevli memurları, zabıta nâzırı olan polis amirleri, isimleriyle ünvanlarıyla tarihlerde yazılıdır; Bay Renan bunların içinden bir Hristiyan bulup göstermeye gücü yeter mi? Bu tür konularda tarihi hakikatleri değiştirerek mi iddiaları isbat olunabilir?

Bay Ernest Renan, Hârûn er-Reşid ile Me'mûn'un da İslâm'a inanmadıklarını iddia ediyor; halbuki hükümdarlık günlerinin çoğunu hac ve savaşlarda geçirmesinden dolayı Harûn, Müslümanlar nazarında, değerli ve faziletli kişilerden sayılır; Me'mûn'un ise i-

nancında zayıflık değil tam tersine taasub bulunduğunu, benimsediği Mu'tezile mezhebinin yaygınlaşmasında uyguladığı zorlayıcı hareketler isbat eder. Dine ilgi duymayan bir hükümdar, bir mezhebi yaygınlaştırmak için cebre baş vursun da ahalisinin çoğunu ne sebeple nefret ettirsin?

Me'mûn'a mı mezhepsiz diyeceğiz? O Me'mûn ki inancı sebebiyle, kendi akrabalarına ve çocuklarına İmâm Rıza hazretlerini tercih ederek, kendisine veliahd tayin etmiştir.

Yukarıda isbât olunduğu üzere Seffâh'ın, Mansûr'un, Hârûn'un ve Me'mûn'un dinle ilgilenmekten uzak olmalarıyla "İslâm ilme engeldir" iddiaları kesinlikle sabit olmaz iken, makale sahibinin dört Müslüman Padişahını - sanki mahrem meclislerinde yıllarca bulunmuş, kalplerinin gizliliklerini öğrenmiş gibi - huzur'da görev yapan devlet büyüklerinin hepstiyle beraber "dinsizlik" ile suçlaması ne garip bir hafifliktir.

İşte Bay Ernest Renan, Bağdad'daki gelişme ve yükselmenin (Terakkiyât), sırf bu padişahlar ile yakınlarının sarfettikleri himaye' gayretinden, koruyuculuğun da, onların "dinsizlik"lerinden kaynaklandığı iddiasında ısrar eder; ve bu iddiasının hemen arkasından vaktiyle Kayravân'dan Bağdad'a gelen sufi bir zatın, orada her çeşit din ve mezhebe mensup kimselerin oluşturduğu bir ilim heyetine girdiğini ve bu heyette, Müslüman olmayanlardan birinin İslâm âlimlerine karşı "Biz buraya akli deliller üzerinde tartışmaya geldik, bize Kur'ân ve Hadis'ten çıkarılmış deliller getirmeyiniz. Çünkü biz onlara inanmıyoruz" dediğini işitmiş olduğuna dair bir fıkra naklediyor.

Şüphesiz Bay Renan söz konusu olan bu hürriyeti, dinden uzak sandığı hükümet adamlarının akılcılığı sevdiklerine bağlamak istemektedir.

Biraz insaf ile düşünölsün:

Eğer mezhebî konularda incelemeler ve konuşmalarda bu hürriyet, dinen câiz görölmeseydi, o asırlarda, herkesin önünde öyle dinî hükümlerin tersine bir takım münakaşalara müsâade etmek, dünyada hiçbir hükümet için kâbil olabilir miydi?

Bay Ernest Renan, risâlesinin bir çok sahifelerini de, - tercüme ve te'lif kuvvetiyle - Arapların ulaşmış oldukları ilmî derece hakkında gayet noksan bazı malumat vermeye ayırmıştır; bu konular arasına da dikkate değeri bazı pasajlar sıkıştırılmıştır: Meselâ Araplar, filozofları (Hükemâ) yukarıda açıklandığı gibi, (Arap alfabesine göre) "f" ve "l" (lâm) harflerinin esresi, "z" nin de uzatılmasıyla "filizûf" (philisophe) diye söylerlermiş; bu terim ise "zındık" kelimesi kadar tehlikeli bir ünvan alarak, genellikle ölüm ve işkenceyi gerektirirmiş!

Eski çağlarda medeniyetin mücid'i sayılan eski Yunanlılar, felsefenin gerçekten mücid'i olan Sokrat'ı "Tek Tanrı" ya (Tevhid-i Bârî) inandığı için idam ettiler.

Orta çağlarda, medeniyetin yeniden canlandırılmasında öncü milletlerden olan İtalyanlar, "Yeni Astronomi" yi tasdik ve isbat etmekle uğraştığı için, Galilée'yi idam etmedilerse bile, idama yakın işkencelere uğrattılar. Yeni çağda düşünce hürriyetinin beşiği sayılan Fransızlar, Jean Jacques Rousseau'nun kendisi tarafından bastırılmayan "Emile" adlı kitabını yaktırdıktan başka, kendisini de tutuklatmak istediler.

Bu olayları tarihlerde görüp duyuyoruz. Bay Renan, bize, Arabların ilmî dönemlerinde, felsefî konularla uğraştığı için idam olunmuş veya işkence edilmiş bir kişi bulabilir mi? Kendisinin de bahsettiği el-Kindî, Farabî ve İbni Sînâ'nın hayat hikâyeleri Sokrat'm, Galilée'nin ve Rousseau'nun başından geçenlerle kıyas mı kabul eder?

Makale sahibi yine bu uzun ibarede, Endülüslülerin de Bağdad'dan sonra ilim öğrenmeye başladıklarını söylüyor da, Endülüs hükümdarlarının nüfuzlularının, Bağdad'dakiler gibi, "dinî inançlardan uzak"(Mübâlât) olduğunu söylemiyor. Bu konuda susması, acaba, iddiasının aksine bin delil gösterilebileceğini bildiğinden midir? Yoksa, "Bir adam eğer Müslümansa, o ilme meyledemez" iddiasını kendisi, bir konuda, devamlı tekrarladığı için, herkesce doğruluğu kabul edilmiş apaçık bilgiler (Müteârife-Aksiyom) hükmüne geldiğini mi kabul eder?

Bay Ernest Renan'ın tuhaf bir sözü de:

Gerçekte, Arap felsefî düşüncesine Sâsânî ve Yunanî felsefesi denilmesi gerekeceğini ve hattâ Yunan felsefesi denilirse daha doğru olacağını açıklamasıdır. Bay Renan, zihninde bir karar verse de, Arap ilmine; makalesinin başlangıcında iddia ettiği gibi, "Sâsânî ilmi" başlığını mi verecek? Sâsânî ve Yunan ilminin karışımı mıdır diyecek? Sırf Yunan felsefesi gözüyle mi bakacak? Hangi kanaatte olduğunu açıklasa da, herkes ne demek istediğini anlamak için bu kadar zorluk çekmezdi.

Şurası sormağa değerdir: Arap'ın ilim (Marifet) ve felsefesi, ister Sâsânîler'den, ister Yunanlılar'dan alınmış olsun, tamamiyle Araplar tarafından icad olunmadığı için, Arab'ın kendi fikri kazancından ve mahsûlünden (meksubât) sayılmayacak mıdır? Eğer sayılmayacaksa, diğer kavimlerin eski Yunan'dan aldığı ilim ve felsefeyi tamamiyle Yunanlılar'ın icad ettiğini nasıl isbat edeceğiz? Bunların da kendilerinden evvelki kavimlerden birçok şeyler aldığına, delilleriyle, isbatlarıyla ortaya konulan bunca araştırmayı nasıl reddeceğiz de o ilimlerin, o felsefelerin adına Yunan ilim ve felsefesi diyeceğiz. Yahud, Arap'ın bilgi bakımından yalnız Yunanlılar'dan aldığı şeylerle yetinerek, bunlara hiçbir şey ilâve etmedikleri mi iddia olunacak!...

Bay Ernest Renan beşer fikrinin ışığının manevî kudreti bir milletin elinde söneceği zaman, onu alıp ve yakacak başka bir kavim peydâ edeceğinden, Arap âlimlerinin sonuncusu olan İbnü'r-Rüşd, Merakeş'te (Fas), hüznü ve terkedilmiş olarak vefat ettiği sıralarda, Abêlard'ın incelemelerine yayınlamaya başladığını beyan ediyor.

Evvelâ, yukarıda, Bay Renan, ilim ve felsefe'nin "İslâm'ın üç asrına" münhasır olduğunu iddia etmişti; şimdi ise İbnü'r-Rüşd'ü Müslümanlar arasında filozofların sonuncusu olarak kabul ediyor. Renan'ın Araplarca "felsefenin başlangıcı" olarak kabul edildiğini belirttiği Abbâsiler'in ortaya çıkması, hicrî 132. yılına tesadüf etmektedir; İbnü'r-Rüşd ise, bir rivâyette 595; bir başka rivâyette 603 yılında vefat etmiştir. Acaba, sahib-i makalenin hesabınca 132 yılıyla 595 veya 603 yılı arasındaki süre yalnız "üç asır"dan mı ibarettir?

İkinci olarak, İbnü'r-Rüşd'ün terkedilmiş ve hüznü olarak vefat ettiğinden bahseden Bay Renan, acaba, velisinin izni olmaksızın bir kız ile evlendiği için erkekleğinden mahrum edilmiş, öğrenimini yaptığı ilim ve felsefelerden dolayı ölünceye kadar eziyet ve işkenceden kurtulamamış olan Abêlard'ın sevinç ve ikbâl içinde mi öldüğünden bahsedecek!

Makale sahibinin İbnü'r-Rüşd hakkında verdiği bilgide şöyle bir tarih yanlışlığı da vardır: Vakıa İbnü'r-Rüşd bir müddet Merakeş'te hüznü ve terkedilmiş olarak kalmıştır; fakat öldüğü zaman hem büyük bir görevdeydi, hem de birçok servete sahipti.

Bay Ernest Renan, "Felsefe"nin Müslümanlar arasında dâima hor görüldüğünü ve milâdî 1200 yılından sonra İslâm Ülkeleri'nde bütün bütün kaldırıldığını; tarihçilerle her ilimden bahseden yazarlar, bir vakitler, "Felsefe"nin varlığından bahsetmişler ise de "Kaybolmuş

bir kötülük" şeklinde bahsettiklerini iddia etmekten çekinmiyor!

İbni Sina ile İbnü'r-Rüşd, Arap (1) filozoflarının en büyüklerindendir. Birincisi iki İslâm devletinde, Başbakanlık (Vezir-i Âzam); ikincisi kezâ iki İslâm devletinde "Kadılar Kadısı" (Kadî'l-Kudât) pâyelerine nâil olmuşlardı. Bu hakikat İslâm nazarında "Felsefe"nin hor görüldüğünü mü, yoksa değerli ve yüce mi tutulmuştur? Fiilen isbat eder.

Milâdî 1453 yılında İstanbul'u fetheden Cennet Mekân Gâzî Sultan Mehmed Han, Fatih Camii külliyesinde yaptırdığı Tıp Medreseleri ortada duruyor; aslında ona da lüzum yok: Bugün camilerin her birinde "Felsefe" kitaplarının okutulmakta olduğunu gözümüzle görüp duruyoruz. Bir ilmin ibâdethanelerde okutulmasına kadar cevaz verilmesi, o ilmin bir ülkeden kaldırılması mı demektir?

Şimdi, İslâm Ülkeleri'nde okutulan "Felsefe"nin, Avrupa'da rağbette olan "Felsefe" olmadığı bir tenkid sebebi sayılmasın: Renan'ın Müslümanlar arasında kaldırdığını iddia ettiği felsefe, Arab'tan miras alınan ve şimdi elimizde bulunan felsefe'dir. Felsefe'den "Kaybolmuş bir kötülük" gibi bahseden tarihçiler, yazarlar kimlerdir? diye Bay Ernest Renan'dan sormak gerekirse, bilinen ve hatırı sayılır bir isim veremeyeceğinden eminiz.

Sahib-i Makale derki: "El yazısı ile olan felsefe kitapları parçalandığından, az bulunur olmuştu; astronomi ilminin ise, sadece Kible'yi tayin edecek kadar öğrenilmesine izin verilmişti".

1. Namık Kemal, burada, Müslümanla Arab'ı aynı görmektedir. Bundan dolayı Türk oldukları herkesçe bilinen İbn-i Sina, Fârâbi ve benzeri bilginlere Arap olarak bakması, belkide İslâm'a olan hürmetindendir; veya o zaman Batı'daki yayınların tesirinde kalmıştır. (Haz.)

Acaba, bu zat, Doğu'da müşrik Tatarları, Batı'da Haçlı bağnazları (mutaassıp) tarafından yakılan milyonlarca kitabın kaybolmasını da İslâm'ın etkisine mi yüklemek ister? Bay Renan, Astronomi'nin öğrenilmesine müsaade edilmesini yalnız Kible'nin tâyinine hasretmemiş olsa idi de, hiç olmazsa "namaz vakitlerini" bilmek için, güneşin ve diğer yıldızların ufuktan ne derece yüksekte bulunduklarını bilmenin de İslâm'da yasak olmadığını söyleseydi, hakkımızda bir mertlik göstermiş olurdu!

Hicri 823 (M. 1420) yılında, Uluğ Bey'in, Semerkand'da yapılmasına yeni teşebbüs ettirdiği "Rasadhâne"de otuz sene çalışarak "Uluğ Bey Zic'i" (1) meydana getiren ilim adamları, acaba Müslümün değil miydiler? Kânûnî Sultan Süleyman döneminde, bir taraftan İspanya ve diğer taraftan Hind sâhillerine giden Osmanlı Donanması'nı, astronomiden sadece Kible tâyin edecek kadar bilgisi olanlar mı sevk etmişlerdi (idare etmişlerdi)?

Voltaire, İsveç kralı XII. Charles'in (Şarl) dönemine ait yazdığı "tarih"te, Rusların o zamanki cahilliklerini tasvir ederken şöyle bir fıkracık nakleder:

"Daha pek çok zaman olmamıştır ki güneşin tutulacağını haber verdiği için İran Sefiri'nin kâtibini Moskova'da ahalî yapmak istemişlerdi".

Acaba Bay Renan'ın kanaatine göre, Moskova halkını Astronomi bilen bir adamın etrafına sevkeden yine İslâmiyet miydi? Hergün gözönünde duran yüz bin delile karşı, İslâm Ülkeleri'nde Astronomi öğretimine müsaade edilmediğinden bahsetmek, yıldızların varlığını inkâr etmek kabilinden değil midir?

1.-Zic: Yıldızların yerlerini ve hareketlerini göstermek için hazırlanmış cetvel (Haz.).

Makale Sahibi kendi özel keşiflerine devam ederek, "O zamandan (yani milâdî 1200'den) sonra, İbni Haldûn gibi nâdir istisnalardan başka, Müslümanlar arasında geniş fıkır sahibi adam çıkmamış; İslâmiyet ilim ve felseye'yi mahvetmiştir" şeklindeki bencil iddiasını ileri sürmeye cesaret etmiştir.

İbni Haldûn'un çağdaşı olan Sadeddin'leri, Seyyid'leri ve onlardan sonra gelenlerin isimlerinin sayılması büyük bir kitabın yazılmasını gerektirecek İslâm Büyükleri'ni, Bay Renan nereden bilsin de böyle câhilce bir söz söylemesin?

Yukarıda da söylemiştim, Renan'ın her sözü doğru olsa da "Dünyada, Müslümanlardan hiç kimse ilim ve felsefe ile uğraşmamış" bulunsa, yine bundan "İslâm'ın ilim ve felsefe'ye engel olduğu", yeni bir mantık icad edilmedikçe, isbat edilmek mümkün değildir. Gerek ilim ve gerek hikmetin üstünlüğüne dâir ve bunların tahsilini emreden, bunca âyet ve hadîs meydanda durmaktadır.

Bay Renan, biraz insaf etse, şunu itirafa mecbur olur ki: Kurtuba'nın, Gıranta'nın, Bağdad'ın, Semerkand'ın ve daha bunlar gibi yüzlerce İslâm şehrinin yüzbinlerce ebedileşmiş kitabı ile, binlerce âlimini ateş içinde, at ayakları altında mahveden Haçlılar, Tatarlar, İslâm dinine mensup değil idiler!

Vahşi kavimlerin istilâsından sonra Avrupalılar da asırlarca kör bir cehâlet içinde kalmışlardı. O zamanlar Batı ülkelerindeki ilim ve felsefeyi mahveden Goth'lar, Hunlar, Avarlar değildi de Hristiyanlık mıydı? Hristiyanlık idiyse, niçin İslâm'da mevcut olan ilim ve hikmeti mahvolmak derecesine getiren, Hristiyanlar, Tatarlar olmuyor da İslâm oluyor?

Bay Renan, tarihin en önemli meselelerinden biri konusunda, bu kadar ciddiyetsiz düşünülmüş bir konfe-

rans vermekten ne kazanır, bilemem; fakat araştırmacılar nazarında, Doğu ahvalını iyi bildiği şeklindeki şöhretinin belki yüzde doksanını (90/100) kaybetmiş olacağından eminim.

Voltaire, Hristiyanlığın en büyük düşmanlarından olduğu hâlde, menfaat sevkiyle papaya çatma merakına düşmüş ve gayesine ulaşma aracı olarak da "Muhammed" adında bir tiyatro meydana getirmiş; ve bu tiyatroda, Voltaire, İslâm'ın gerek tarihini, gerek ahlakını bütün bütün bozmakla beraber, Arapça'ya (üç nokta ile) "pe" harfini dahil edecek kadar cahillik göstererek kendini âlemin maskarası yapmıştır. Bilmem Bay Renan'ın da bir çatacak yeri, bir hallolacak gayesi mi vardır ki, 40 sahifelik bir makaleye binlerce yalan sığdırmaya uzun uzadıya gayret sarfetmiş! Bilindiği gibi, hasbî olarak (karşılıksız) bu kadar gevezelik yapılmaz...

Bay Renan bu nakillerden sonra, birdenbire insaf yoluna girer gibi görünerek "Arab'a nisbet edilen ilmin tesirlerini azaltmak istemediğini" söyler de, yine kendisi için lüzumlu saydığı gidişine fikir atfederek Arab'a isnad olunan bu maarifin Araplar'la ilgisi yalnız dilden ibaret olacağını, İbni Sinâ gibi, İbnü'r-Rüşd gibi kişilerin Araplığının, Bacon'un, Spinoza'nın Latinliği kabilinden bulunduğunu açıklar.

Bir milletin büyük ve güçlü (Azâmet ve şevketi) döneminde, isterse o milletten olmasın, din ve eğitim yönünden o milletin birliğine girmiş olan kişiler ile başka bir kavme mensûb olan ve o kavmin dilini kullandığı halde, yokolmuş bir kavmin diliyle kitap yazan insanlar arasında bir münasebet kurmak, felsefî meselelerden bahseden bir zâta yakışır münasebetsizliklerden değildir.

İtalyalı bir aileye mensup olan Napoleon nasıl Fransız, atalarının Slâv ırkından geldiği söylenen Bis-

marck nasıl Alman ise, İbn-i Sinâ, İbnü'r-Rüşd, Fârâbi de şüphesiz öylece Arap sayılmaları gerekeceğinde hiç şüphe var mıdır?

Bay Renan, el-Kindi'yi ayırdıktan sonra, Arap feylesoflarından hiçbirini milliyet itibariyle Arap ırkından saymadığı gibi "Düşünce bakımından da ilgileri yoktur" diyor. Makale sahibinin, "Düşünce bakımından Arablık"tan neyi murâd ettiğini anlayamadık ki sözünün doğru olup olmadığını araştıralım! Bir kavmin kendine özgü ve diğer kavimlerle karıştıktan sonra ayrı bir düşüncesi de mi olurmuş?!

Bay Ernest Renan'ın çok garib bir iddiası daha var: Diyor ki: "Bu feylesoflar Arapça'yı kullanırlardı; ancak kullanımında pek sıkıntı çekerlerdi; Arapça'nın, şiirlerde ve bir çeşit hitabet diline çok uygun olan üslubu, ilâhiyatta ise kullanılması zor bir alettir; Arap feylesof ve bilginleri genellikle kötü yazarlardı".

Arapça kelimeleri doğru söylemekten âciz olan bir adama göre böyle bir inanca sâhib olmak yadırganacak şeylerden değildir. Fakat, bu vukûfiyle beraber, Arap dilini, ilmini, felsefesini muhakemeye kalkışmasına; yalan ve hatalarının hepsini medeniyet âlemine hakikat şeklinde göstermekte başarılı olabilmesine gerçekten hayret edilir. Sahanın uzmanlarınca Edebiyat ile Arapça'nın paralellik olduğuna imkân görenler vardır; fakat dilin aslında olan açıklık, diğer dillerden Arapça'ya yeni kelimeler aktarma tarzındaki kolaylık yoluyla, eski Yunancadan başka, ilmî eserler telif için Arapça'ya yaklaşıp yaklaşacak hiçbir lisan olmadığını itiraf ederler. Arapça'da ilâhiyatla ilgili eserlerin, en güzel ve ilme dair teliflerin en açık eserlerden olduğunu, Arapça'yı sağlam bilen bir adama sorsaydı Bay Renan dahi pek kolay öğrenirdi.

Sahib-i makale, bu hikmet taslayan sözleriyle (!), Araplar'da ilim, hikmet ve bilginin olmadığını ispat et-

tiği kanaatine ulaştıktan sonra şöyle diyor: "Bu ilim Arapların değil ise, o zaman İslâm'ın mıdır? İslâm, bu ilim ve hikmet konusunda koruyucu bir yardım göstermiş midir? Hayır, hiçbir şekilde ibraz etmemiştir: Bu güzel öğrenim gayretleri, İranlıların, Hristiyanların, Yahûdileri, Harrânîlerin, İsmâiliyye fırkasının, içten kendi dinlerine isyan etmiş olan Müslümanların eseridir. Bu ilim ve hikmetle ilgili araştırmalar, sünî Müslümanların sadece nefretine mazhar olmuştur. Halifeler içerisinde Yunan felsefesinin alınmasına en çok gayret gösteren Me'mûn'a Kelâmcılar tarafından lânet olunmuş; kendi halifelik döneminin belâları, diğer inançları serbest bırakmasının karşılığı sûretinde gösterilmiştir".

İslâm'ın ilim ve hikmete göstermiş olduğu koruma ve kollamanın derecesini, yukarıda saydığım âyet ve hadisler isbat eder. Bay Renan, bu âyet ve hadislerin varlığını inkâra kadar (gitmeye) da cesaret edecek midir? Ede-meyecekse, makalesinin konusunu ne ile isbata muktedir olacaktır?

Arapların ilmi dönemlerinde ortaya çıkan âlim ve feylesoflar arasında birkaç Hristiyan, Yahudî ve Harrânî isimler de görülüyor; fakat bunların sayısı, Müslüman olan büyüklere oranla, binde ve belki de onbinde bir olmadığını tarihler isbat eder. Bu durumda, o dönemin ilmi ve felsefî araştırmalarını Müslümanlardan daha çok Hristiyanlara, Yahudilere ve halkının çoğu Sabîilerden olan Harrânîler'e isnad etmek hakikata uygun mudur?

Bay Renan, Arap tarihini Fransızca çevirilerinden bile olsa okumamış! D'Herbélot'un "Şark Kütüphanesi" (1) adındaki eserinin Me'mûn maddesine bakmış olsa idi, adı geçenin İslâm âlimlerinin (lânet değil) itirazına

1. Bu eser, D'Herbélot'un "La Bibliothèque Oriental" adlı eseridir (Haz.)

uğraması, felsefeye meykinden değil, Mu'tezile mezhebinin benimsemiş olmasından kaynaklandığını görecekti. Mu'tezile mezhebi ile Yunan ilim ve felsefesi arasında zerre kadar bir ilgi olmadığı ortadadır. Me'mûn'un saltanat döneminde, memlekete öyle büyük bir musibet gelmemiştir ki bunu İslâm âlimleri, Me'mûn'un inanç zayıflığının cezası olarak görsün. Bay Renan'a, Müslümanın ilâhî adalete olan güveni, bir milletin uğradığı musibetleri, bir insanın kötülüklerinin cezası saymaktan bin derece daha yüksek olduğunu hatırlatmamız gerekir.

Sahib-i Makale, Arapça'daki mükemmel ustalığı ile, "inanç" şeklinde; "bazı imamların kışkırtmasıyla ortaya çıkan fitneler üzerine felsefe kitaplarının yakıldığı, feylosofların da idam edildiği pek ender değildir" diyor.

Aksine çok enderdir. Bu ender olayların meydana gelmesi, kimsenin felsefe ile uğraştığından değil, din yahut bir ülkede olan mezhebin aleyhinde kitap yazmaktan ve alenî münakaşalara girmek gibi münasebetsizliklerden çıkmıştır ve dikkate şayândır ki bu şiddet olayları da "cehlin ilme galip geldiği" yerlerde ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte bir zamanlar, Avrupa'da, Cuma günü et yemek şüphesiyle adam yakılırken, İslâm aleyhine ayaklananların Müslümanlar tarafından cezalandırılmaya kalkışılması o kadar hayret edilecek bir hal midir?

Hâlâ medenî ülkelerin en olgun, en hür geçinen yerlerinde bir din ile alay edenler, acaba maddî ve manevî her türlü cezadan kurtulabilirler mi acaba?

Bir asır önce, Fransızlar, ilim ve hürriyet adına dinî inanç ve âdetlerin hepsini inkâr etmişlerdi. Bunlar arasından çıkan Bay Renan'ın, "İsa'nın Hayatı" başlıklı kitabını yayınladıktan sonra, ruhban gürühunun kopardığı gürültü (Dağdağa) üzerine ülkesinde bir İbranice derisi okutmaya gücü yetmediğini düşünür, bir de o asırla

şimdiki asrın halini (19. asır) birbirleriyle karşılaştırırsa, İslâm için getirdiği delilden utanır sanırım.

Makale sahibi bu saçmalığının (Türrehât) peşinden İslâm'ın her zaman ilim ve hikmeti yok etmeye çalıştığına ve sonunda mahv ettiğine dair nakarâtını tekrar ederek iddiasına şu lâkırdıları ilâve eyler:

"İslâm Tarihi'ni iki döneme ayırmak gerekir. Bu dönemlerden birisi, İslâm'ın başlangıcından milâdî XII. asra; ikincisi milâdî XIII. asırdan günümüze kadar olan zamandır. Birinci devirde İslâmiyet bir çeşit protestanlık hükmündeki mutedil Mu'tezile mezhebi ile zaaf bulmuş olduğundan, kaba, sert ve fikirsiz olan Tatar ve Berberi kavimlerinin eline düştüğü ikinci devri kadar intizam ve taassub hâsıl edememiştir."

Büyük günah işleyene mü'min gözüyle bakmayan, Mu'tezile mezhebini, İslâm'da mutedil bir mezhebi saymak Bay Renan'a has bilgilerdendir!

Makale sahibinin birinci devir saydığı zamanlarda İslâm'ın o kadar intizam bulmadığından söz etmesinin, hangi mutalaaya (düşünceye) dayandığını da bir türlü anlayamadık!

Dinî hükümleri bir araya toplayan ve sistemleştirenler (Tedvin edenler), mevcut mezhepleri ortaya koyanlar, hep o devrin iler gelenleriydi. O devirlerde, Osmanlıca'da "taassub" denilen durum, Müslümanlar arasında az değil, hemen hiç yoktu. İslâmî hakikat, "taassuba" izin vermez idi ki, Müslümanların bilgi ve anlayışında böyle bir kötülük mevcûd olsun.

Bu da Makale sahibinin sözlerindendir: «Sonradan İslâm'ı kabul edenlerin inanç bakımından daha kuvvetli olması İslâm'ın husûsiyetlerindendir."

Müslümanlar arasında takva ve ilimce ileri derecelere ulaşmış önceki Müslümanlardan (Selef-i salihîn) daha üstün olduğunu iddia eden hiç kimse yoktur. Bununla beraber şayet Renan'ın söylediği doğru olsa, bunu da İslâm için eksiklik mi saymak lâzım gelecektir?

Bay Ernest Renan'ın başka bir tuhaf sözü de şudur:

Din ile devlet kuvvetinin birbirinden ayrılmasına aslâ müsait olmayan İslâm'a, baskı ve sertlik yönüyle, sadece İspanya'nın Engizisyon'u üstün gelebilmiş imiş!

Acaba Bay Ernest Renan, özellikle itiraz hedefi yaptığı Ehl-i Sünnet'in tarihinde Saint Barthélemy (1) olayı gibi bir mezheb faciasına rastgelmiş midir ki, Engizisyon'dan başka, baskı ve şiddette İslâmî muameleleri geride bırakacak bir hal bulamıyor? Gerçek! Bay Renan, İslâm'a yalnız İspanya Engizisyon'unun üstün gelebileceği iddiasından bir kaç satır aşağıda çark ederek papalık ile İslâm hükümetlerini birbiriyle mukayese etmiş; papalığın zulmünün küçük bir alanı (mülkü), İslâm'ın ise gelişmeyi durduran tutumunun dünyanın geniş bir kısmını kapladığını söylemiştir.

Bay Renan, papalığın altı-yedi asır evvelki durumunu düşünmüş olsa idi, böyle bir makale yazmaya cesaret edemezdi, zannederim: İslâm'ın gelişmeyi durduğu suçlamasının bütün bütün apaçıklığa (Behadete) karşı bir söz olduğu, yukarıda isbat edildi. İslâm ülkelerinde ilim ve medeniyetin noksalığı hangi sebeplerden ileri geldiğini de ileride açıklayacağım.

1.Fransa kralı IX. Charles'in emri ile Protestan mezhebinde olanların katledilmesidir. Bu hunharca olayda, Fransa'da yirmibeş-otuzbin kişi idam edilmiştir.

Bay Ernest Renan:

"İslâm'ı müdafaa eden hürriyet taraftarları, İslâm'ın ne olduğunu bilmezler. İslâm; din ve dünya yönetiminin birbirinden ayrılması, bir inancın saltanat sürmesi; insanlığın taşıdığı en ağır zincirdir" diyor.

Hürriyet taraftarları İslâm'ı bilmiyorlarsa Bay Renan ne güzel biliyor! Dinin siyasî kuralları, aslında, akıl ve hikmete tamamen uygundur. Üç bin yıldan beri Yunan, Roma ve Avrupa filozoflarının (Hükemasının) nice çalışma ve incelemelerle biraraya getirdikleri (Tedvin), hukuk kuralları da ortadadır... İslâm Hukuk'u kitaplarında, aslında sadece dinî kurallara bağlı evlenme meseleleri hariç tutulacağından medenî ve ceza hukuku yönleriyle o kurallarda esaslı bir görüş ayrılığının gösterilmesi mümkün müdür? Ya, bu durumda, Avrupa'nın hukukî mes'elelerinin dinî kurallara dayanmadığı için bazı meziyetlerden mahrum olması ve İslâm'ın hukuk kuralları, aslında o hukukî mes'elelerden hiç bir zaman ayrılmamakla beraber, sadece dinî hükümlere dayandığı için esâret zinciri saymak, aklen kabul olunabilecek iddialardan mıdır?

Dini siyasetten ayırmak, son (asırdaki) ihtilâllerle Avrupa'nın en büyük kazançlarından sayılmıştır. Çünkü Hristiyanlık siyaset olarak "Sezar'ın hakkını Sezar'a veriniz" kuralına dayanırken, ruhban gürûhunun sonradan dünya işlerine sarılması (tasallutu) sebebiyle halkın bunlardan çekmediği kötülük kalmamıştır. Bunun için dinin siyasetten ayrılmasına, yani yetki bakımından ruhban sınıfının dinen belirli olan kendi alanına döndürülmesine ihtiyaç duyulmuş idi. Buna genel bir kaide nazariyle bakılıp da bir kısım siyasî hükümleri, hakîkate ne kadar uygun olursa olsun, dine dayandığı için fiilen kaldırmak, dine uygun gelmediğinden dolayı da zulmü adalete tercih etmek değil midir?

Bay Ernest Renan'ın zannınca, bir zamanlar Müslümanlar arasında felsefenin varlığına tahammül olunmasından kurtulmak, - Hristiyanların elinde olan emniyet kuvvetleri (zâbıta) Şi'iler'in peşinde dolaşmakla meş'gul olduğundan - gerçekleştirememiş imiş!

İslâm ülkelerinde birkaç "imam"ın kışkırtmasıyla meydana çıkan gürültüler üzerine felsefe kitaplarının yakılmasının, felsefe ile uğraşanların idam edilmesinin ender görülen olaylardan olmadığını, yine, Bay Ernest Renan iddia ediyordu. "İmamlar" ne vakit isterlerse böyle bir neticeye ulaşabileceklerine göre, milletin ve felsefeyi kaldırmaktan bütün bütün âciz kalmasına nasıl ihtimal verilebilir?

İslâm ülkelerinin âsayaşını yönetmiş, Şi'iler'in arkasında dolaşmış Hristiyanlar'ın kimler olduğunu sahib-i makale açıklamış olsaydı, yeni keşiflerden biz de bir şey işitmiş olurduk! İslâm tarihleri, hiçbir vakit, İslâm ülkelerinin hiçbir yerinde âsayaşın (zâbitanın) bir başka din mensubuna verildiğinden bahsetmiyor.

Bay Ernest Renan'ın garip birkaç görünüşünü de özet olarak verelim:

"İslâm, zayıf olduğu zaman hürriyetten, kuvvetli olduğu zaman ise şiddetten yanadır..." (1)

"Batı'da dinî ilimlerin zülüm ve istibdadı (baskısı) İslâm ülkelerinden daha az değildir. Batı'da dinî ilimlerin zulmü insan düşüncesini ezmeye gücü yetmezken, Müslümanlar fethettiği yerlerde buna muktedir olmuşlardır."

1. N. Kemal, bu cümleyi, "İslâm zayıf olduğu zaman hürriyet, kuvvetli olduğu zaman şiddet gösterir" şeklinde tercüme etmiştir. Renan'ın Fransızca cümlesinin tercümesi yukarıda verdiğimiz gibi yapılabilir (Bkz. L'İslamisme et la Science, Sf. 18. Haz.)

"Batı ülkelerinde dinî ilimlerin zülüm ve istibdâdı, yalnız İspanya'da hükümünü icra etmiş, ilim ve düşünce-
nin mahvına sebep olmuştur. Bununla beraber hemen
belirtelim ki bu soylu ülke (kavm-i necib) geçmişî telâfi
eder."

"Dinlerin güzel yönleri vardır. Fakat, yasak ettiği
güzel şeylerin bulunmasını ona bağlamak gerekmezken,
İslâm'ın muhalefetine rağmen, meydana gelen ilmi ge-
leşmeyi İslâm'ın etkisine bağlıyorlar..."

"Din olarak İslâm'ın güzel yönleri vardır. Her ne
vakit bir camiye girdiysem şiddetli bir vicdanî heyecan
duymuş, Müslüman olmadığımı üzülmüş bulunduğumu
da söyleyeyim mi? Fakat, İslâm, insan düşüncesi için za-
rarlı olmuştur..."

"Birçok sene Paris'te oturmuş olan Şeyh Rifâa, dön-
dükten sonra yazdığı kitapta, Avrupa tekniği ve ilmini
(Fünûnunu) özellikle tabiat kanunlarının sonsuzluğu
esasına dayandığı için, baştan aşağı dine aykırı kabul
eder. Şeyh Rifâa'nın ise İslâm açısından bütün bütün
haksız olmadığını itiraf etmek gerekir: Çünkü vahye da-
yanan bir din, kurallarının aksini gösterecek serbest a-
raştırmalara her zaman karşıdır... İslâm, ilmi ve ilimle
beraber kendini mahvetmiş, diğer milletlerden daima
aşağıda kalmaya mahkûm olmuştur..."

1. İslâm'ın en çok kuvvetli olduğu zamanı Abbasi-
ler dönemi idi. Bu hânedana bağlı olanlar, halifelerini,
Emevi veya bölge kralları gibi, zorbalardan saymazlar-
dı. Bilakis hâlifeliğin meşru sahibi bilirdi. İslâm dö-
nemlerinde felsefenin en çok yayıldığı ve yardım gördü-
ğü dönem de yine Abbâsî devleti dönemidir. Bu durumda
ilim ve eğitim bakımından İslâm devletlerinde yürür-
lükte olan yardımı İslâmiyetin zayıflığına bağlamak na-
sıl caiz olabilir? Hak ve bâtil bir çeşit mezhep propagan-
dasından uzak olarak sırf ilim, felsefe veya dinsizlik

adına İslâm ülkelerinde ortaya çıkmış, o hükûmetle uğraşmış bir fırkaya Bay Renan tarihlerde rastlamış mıdır?

İslâm hükûmetleri, mezhep nâmına bu kadar savaş açan Harici'lerin, İsmailiye'nin fanatik ve fedâkâr bir şekilde göstermiş oldukları güç ve şiddet kırmaktan ve onlar ile uğraşmaktan çekinmemişlerken, kendi araştırma ve ilmi incelemeleriyle uğraşan filozofların nesinden korkacak da susma hakkı olarak kendilerine dinin uygun görmeyeceği şekilde müsaade gösterecek?

2. Batı ülkelerinde dinî ilimlerin insan düşüncesini ezmekle ne kadar uğraştığını araştırmaya lüzum göremiyoruz; fakat İslâm, insan düşüncesini geliştirmeye ve tamamlamaya sevketmiştir... İnsan için din bakımından son gâye, imkân ölçüsünde, ilâhî hakikatleri kavramaktır. Bu gâyenin gerçekleşmesinin de cahillikle olmayacağı meydandadır.

İslâm ülkelerinde ilim ve hikmet'in eski parlaklığında kalmamasını gerektiren sebepler, o kadar gizli bir şey midir?

Vahşi kabilelerin Avrupa'da verdikleri zararın bin kat fazlasını Haçlılar ile müşrik Tatarlar'ın, İslâm ülkelerinde vermiş oldukları malûm değil midir? Mevcut olan kitaplarının, bilginlerinin binde biri kalmayan bir millet kaç asırda kendini toplayabilir? Özellikle Avrupalılar, Bay Renan'ın Müslümanlar için medeniyetin sonu saydığı miladî 1200 tarihinden beri, İslâm ülkelerinin hangi tarafında âsâyişten eser bıraktılar ki (Müslümanlar) saldırıyı def'etmekle uğraşmaktan eğitim ve öğretime meydan bulabilsin!

3. Bay Renan, içlerinde ilim ve düşüncesi yok olmuş bulunan İspanyolların elden kaçırdıkları şeyi yeniden kazanacaklarına nasıl ihtimâl veriyor da, bizim

ilerlememize ihtimâl veremiyor? Avrupalılar, ruhân gürûhunun zulüm ateşine direnerek "Araplar"dan aktardıkları bilgiler sayesinde bulundukları noktaya gelmeye muktedir olmuş iken, bizim, Avrupa'nın fenlerinden istifade edip modern dünyada yine imtiyaz mevkiğine kavuşmamıza niçin ihtimal vermiyor? Kaldı ki dinî bakımdan ilim öğrenmekle yükümlü olan Müslümanlar arasında, ilim öğrenmeye düşman bilgin ve feylesof veya ilim ve felsefe kitabı yakacak Engizisyon cemiyetlerinin olmadığını Renan'ın kendisi de bilir!

4. İslâm'daki ilmi gelişmeyi nasıl dinin tesirine bağlamayalım? Çünkü Müslümanlar, ilim öğrendikçe vicdan bakımından elde ettikleri lezzetten başka ilâhî emirlere ve Peygamberin hadiselerine uymuş olmaları ve bundan dolayı sevap kazandıkları inancına sahip olmaları yönüyle gelecek ebedî hayatlarına hizmet için de ilim öğrenirlerdi. Hatta inançlarının gereği ile fânî (geçici) hayatlarını (ömürlerini) bu çalışma yoluna hasrederlerdi ve hattâ okudukları şeyler inançlarına aykırı olsa bile, onları reddederek halkın inançlarının bozulmasını önleyecekleri için, bu çeşit bilgilerin öğrenilmesini de bir çeşit sevap saymışlardı. Bununla beraber Araplardaki ilmin ortaya çıkışını dinî tesirlerden olmadığını farz-ı mahal kabul etsek bile, bu yine bununla Renan'ın asıl iddiası sabit olmaz. İlmî icad etmemek başka, mahvetmek yine başka birşeydir.

5. Bay Renan'ın fikri kadar eğilimlerinde de bir tuhafılık bir hafiflik görünüyor: Hem İslâm'ın insan düşüncesine zararlı olduğundan bahsediyor, hem câmiye girdikçe vicdânında heyecanlar hasıl olur, Müslüman olmadığına bir nevi üzülür. Bu halî ne türlü felsefe ve düşünceye, ne çeşit tabiat meyline bağlayalım?

6. Evet! Şeyh Rifâa haklıdır; fakat haklı olmasına sebep Bay Renan'ın zannettiği gibi, vahye dayanan bir din'in liberal olanlara yakışır şekilde araştırmalara en-

gel olması değildir. Bir din bütün araştırmalara engelse, düşmanı susturmaktan acız olduğunu belirtmiş olur. Halbuki İslâm ise "Eğer sâdik kimselerseniz delillerinizi getirin" (1) Âyet-i Kerimesi, her muhalifî delilini ortaya koymaya ve tartışmaya çağırır.

Şeyh Rifâa haklıdır. Çünkü tabiat kanununun sonsuzluğunu isbat edecek dünyada hiçbir delil yoktur. Bu tabiat kanunları şimdiye kadar, yok olmadan ve değişmeden korunabilmiştir, bundan sonra da böyle kalacaktır denilmesinin mantığa uygun gelecek bir kıyas olmadığını açıklamaya gerek yoktur.

Tabiat kanunlarının sonsuzluğunun dine aykırı olduğunu Şeyh Rifâa'nın bileceğinden şüphe etmeyiz; fakat Avrupa'da bulunan bilgileri, bu kanunların sonsuzluğuna bağlaması ve bundan ötürü dinî hükümlere aykırı saymasına da bir türlü inanamayız; (onun) hangi eserinde böyle bir söz varsa açıklansın.

7. İslâm, ne ilmi mahvetti ve ne de ilimle beraber mahvoldu. Eğer Bay Renan inanmaz ise, mevcut ilimleri okutan mekteplerin yetiştirdiği Müslümanlardan bir kaç kişi ile konuşsun, iddiasının yanlışlığını canlı delilleriyle görmüş olsun.

Müslümanların sâir milletlerden aşağı kalmaya mahkûm olmasına gelince: Eğer gazetelerin verdiği bilgiler doğru ise, İngilizler hiç de bu görüşte değiller. Hattâ, Hindistan'da, yerlilerden olan çocukların İngiliz çocuklarından kıyas kabul etmeyecek kadar üstün olduklarını gördükleri için, Müslüman çocuklarına mektepleri kapatmış oldukları bile rivayet ediliyor.

Şimdi de Renan'ın en parlak, en maskara bir gevezeliğine geliyoruz. Dikkat buyrulsun, ne diyor?

M. Layard birinci def'a Musul'da bulunduğu zaman şehir halkının sayısına, ticaretine, tarihî durumlarına dair bazı malumat almak ister, kadı'ya başvurur. O da kendisine şu cevabı gönderir:

"Ey şöhret sahibi dostum, ey hayat sahiplerinin sevinci! Benden istediğin şey hem faydasız, hem zararlıdır. Her ne kadar hayatım bu şehirde geçmiş ise de, hiçbir vakit ne hanelerini saydım ve ne de nüfuslarının miktarını araştırdım. Filânın katırına, filânın kayığına yüklediği eşyanın ise, benimle hiç ilgi yanı yoktur. Memleketin eski tarihi ve Müslümanlar tarafından fetholunmadan önce halkının ne kadar hatalar yaptığını da ancak Allah bilir ve O, açıklayabilir."

"Dostum, kuzum, sana ait olmayan şeyleri öğrenmekle uğraşma!... Aramıza geldin, biz de sana hoş geldin selâmını yerine getirdik. Selâmetle git! Gerçekte söylediğin lakırdılardan bana hiç bir zarar gelmez. Çünkü söyleyen başka, dinleyen başkadır. Milletinin âdeti üzerine çok yer dolaşmış ve hiçbir yerde mutluluğu ulaşmamışsın; biz, Allah'a hamdolsun, burada doğduk ve buradan gitmek istemeyiz."

"Dinle, oğlum! Cenab-ı Hakk'a inanmak gibi hikmet yoktur. Dünyayı Cenab-ı Hakk yaratmıştır. Yaratılışın sırlarını araştırma ve bilme ile Allah'la eşit olma mı çalışacağız? Yukarıda diğer yıldızların üzerinde dönen şu yıldıza ve kuyruğuyla bu kadar senelerde yakınlaşan ve bu kadar senelerde uzaklaşan öteki yıldıza bak!

Vazgeç oğlum: Onları yaratan "kudret el" i sevk ve idarelerine de kefilidir. Bana, "Behey adam oradan çekil, ben senden âlimim, senin bilmediğini şeyleri gördüm!" diye bilirsin. Eğer bunlar seni benden hayırlı yapmıştır inancında isen, iki kat daha safâ geldin! Bana lüzümü olmayan şeyleri araştırmadığım için Allah'a şükrederim.

Sen, bana faydası olmayan şeyleri biliyorsun; ben ise senin gördüğün şeylere önem vermem. Bilgilerin daha çok artarsa, miden ikileşir mi?

Dostum, her tarafa yönelmiş olmakla, bir Cennet bulabilir misin? Eğer saâdet bulmak istersen, "Lâilâheillâllâh" de, kimseye kötülük etme. O zaman ne insanlardan, ne de ölümden korkarsın. Çünkü senin de (ölüm) saatin gelecektir."

"Bu kadı, kendi usûlünce pek hakîmdir. Biz kadı'nın mektubunu pek parlak buluruz; o ise bizim burada söylediklerimizi pek kötü görür. Bu çeşit fikirlerin bir cemiyetteki neticesi, musibet getirmektir."

Bu mektubun yazıldığı dilden Fransızca'ya çevrilirken kaç bin türlü değişikliğe uğradığını tesbit edemeyiz; fakat Bay Renan'ın Fransızca yazdığı şeyin, Arapça, Farsça veya Türkçe'den aynen tercüme olmadığına yemin edebiliriz. Çünkü, ifade tarzı, üç lisandan hiçbirinin şivesine kesin olarak uygun değildir. Mektupta fikirlerin bağlantısından, hatta bazı fıkralarından anlam ve ilgiden eser olmadığı da meydandadır.

Her ne hal ise, ister tercüme mektubun aynı olsun, ister olmasın, Kur'ân'ı Kerîm, Hadis-i Şerîfler, binlerce dinî kitaplar ortada iken, bir Musul Kadısı'nın mektubunu İslâm'ın mahiyetine delil göstermek; meselâ Avrupa'nın bilgi seviyesini, geçenlerde "üç güne kadar kıyâmet kopacağını" haber veren rahibin fikrini delil kabul ederek sonuca gitmek kabilinden değil midir?

Kadı Efendi cahil mi imiş? Mecnûn mu imiş? Bunun mı imiş? O vakitlerce yabancılardan memleketin durumunu saklamak gerektiğinden M. Layard'ı başından savmak için öyle bir hezeyan (saçmalık) ile karışıklık mı vermiş? Yâhut, mektubu âdetâ alay şeklinde mi yazmış? Bu tahminlerin hangisi doğru olursa olsun, i-

nancın herhangi bir konusuyla asla ilgisi bulunmayan bir yaprak parçası İslâm'ın inanç esaslarına delil gibi gösterilince, Avrupa'daki yarım âlimlerin İslâm'ı Zulu Halkı'nın inancı kadar hafiflikle incelediklerini iddia etmekte haksız mı oluruz?

Bu mütevazî risâleyi okuyanlar elbette Mösyö Renan'ın konferansına bir red, netice beklerler; fakat korkarım ki bu beklmeleri boşuna olacaktır. Çünkü makalenin sonucu ile konunun esası arasında bir ilgi yok!...

Mösyö Ernest Renan, Bağdad, Semerkand, Kurtuba ve Gırnata'da bugünkü medeniyetin kaynağı olacak kadar ilerlemiş olan ilmi ve felsefî bilgilerin Araplarla ilgisinin bulunmadığını; Müslüman kavimlerden hiçbir te'sir ve himaye görmediğini; İslâm'ın öğrenmeye engel olduğunu; Müslüman milletlerin sair milletlerden aşağı kaldığını isbat için vermiş olduğu konferansın son paragrafında ilmin faydalarına ait birkaç kelime söyledikten sonra şu ifadecikle makalesine son veriyor:

"Ateşli silâh ortaya çıktığı zaman neler söylenmemişti! Durum böyle iken medeniyetin hâkim olmasına yardımcı görüldü. Ben, İlm'in iyiliğine ve ilim ile yapılabilecek fenalıklara karşı müdafaa silâhını yine sadece ilimin verebileceğine inanmaktayım. Netice olarak ilim gelişme ve ilerlemeden başka birşeye hizmet etmez. Amacım kişi ve hürriyete hürmetten ayrı tutulması mümkün olmayan hakikî ilerlemedir."

Kanaatimce çok bilinen "Bahçeye vurduğum kazmayı-Güzeller bağlar yazmayı" koşma'sının iki fıkrası arasında da konferansın konusu ile sonucu arasındaki kadar bağ ve ilgi kurulabilir.

Ernest Renan, ilmin faziletlerine dâir olan nasihatını Müslümanlar için söylüyorsa, bu kendi fikrine karşı bir hareket olmaz mı? Zâten diğerlerinden aşağı

kalmaya mahkûm olan bir millete bu nasihat ne fayda verir? Yok, İslâm'ın ilme engel olduğundan tutturup da bununla Avrupalıları ilme teşvik için bir vasıta yapmak istiyorsa, o kadar ters bir başlangıçtan bu gâyeyi araştırmak, ilim ve irfaniyle şöhret bulmuş bir kişiye hiç de yakışır şeylerden değildir.

Bize kalırsa Mösyö Ernest Renan'ın böyle sırf cehaletten doğmuş vehimlerle (yanlış kanaatlerle) dopdolu bir konferans vermekle elde edebildiği tek netice, kendisinin dinler aleyhindeki kin ve nefretine, İslâm'a gösterdiği hücumlar ile de ne kadar mümkün ise o kadar âdi ve iğrenç yeni bir delil ortaya koymaktan ibaret kalmıştır! Böyle bir netice ile İslâm Âlemi üzerinde meydana getirebildiği te'sir ise, bütün cahillik izlerini, mantıklarını şu risâlede birer birer gösterdiğim bu zavallı Akademi Hocası'nın bilgisizliğine aşağılayıcı sert bir üslûp ile karşılık vermekten başka bir çare olamaz!

RENAN MÜDAFÂANÂMESİ

XIX. yüzyılın ikinci yarısında çeşitli fikir akınları ortaya çıkmış, dini inkâr ve ilmi din yerine kain kılma moda olmuştur. İslâm da diğer dinler gibi düşünüldüğün-den saldırıya uğramıştır.

Bu fikri çalkantılar içinde yetişen Ernest Renan İslâmın ilme engel olduğunu, Mülûmanların İslâmdan kurtulmadıkça ilerlemelerinin mümkün olamayacağını ileri sürmüştür Renan'ın İslâmi hakkında ileri sürdüğü bu fikirlere karşı çeşitli "reddiyeler" yazılmıştır. Bu "reddiye"lerin en önemlisini "RENAN MÜDAFÂANÂ-MESİ" adıyla, Namık Kemal, eserinde, Renan'ın yanlış-larını ortaya koymaya ve İslâmın ilme engel değil, tersine ilmi teşvik edici olduğunu ispatlamaya çalışmıştır.

ISBN 975-17-0180-5

Fiyatı: 1010 TL.